

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOLOGIA

3-4

EDITORIAL OFFICE: Gh.Bilașcu no. 24, 3400 Cluj-Napoca • Phone 064-40.53.52

SUMAR - CONTENTS - SOMMAIRE - SOMARIO - INHALT

PETRE BUTUC, Asupra noțiunii de predicat • On the Predicat	3
MARIA CERNEA, Relații semantice în frazeologie - Sinonimie, antonimie, polisemie • Semantic Relations in Phraseology: Synonymy, Antonymy, Polysemy	11
V. LUMINIȚA CHIOREAN, Adjunct verbal conotativ - definire. Descriere semantică și stilistică • Adjoint verbal conotatif - description semantique et stylistique	19
ADRIAN CHIRCU, Despre valorile morfologice și funcțiile sintactice ale lui <i>cum</i> • Sur les valeurs morphologiques et sur les fonctions syntaxiques du <i>cum</i>	25
B. IRINA CONDREA, Asimetria semantică a cuvintelor împrumutate • L'asymetrie semantique de mots empruntees	31
CORNELIA CUJBA, Reflectarea lingvistică a influenței străine.....	35
ELENA DRAGOȘ, Actele de limbaj în contact socio-cultural și istoric (cu privire specială la actul directiv) • Les actes de langage dans le contexte socio-culturel et historique (concernant particulièrement l'acte directif de conseiller).....	41
LUMINIȚA FASSEL, Noțiunea de "română veche" în tratatele de istoria limbii române. Probleme de periodizare	51
PETRU FORNA, PATRICIA MERFU, Traducerea - formă modernă de comunicare • The Translation - A Modern Form of Communication	67
VICTORIA MOLDOVAN, Limba română ca limbă minoritară • Le roumain comme langue minoritaire.....	71

G.G. NEAMȚU, Flexiuni cazuale ale pronumelui în română. Segmentări morfematice • Flexions casuelles du pronom en roumain. Segmentations morphématiques.....	75
NICOLETA NEȘU, Clișeul lexical în discursul politic actual • The Lexical Cliché in Today's Political Discourse	99
J. PORAWSKA, Cercetări comparate româno-polone etnolingvistice în opera profesorului Witold Truszkowski	105
SANDA REINHEIMER-RÂPEANU, LILIANE TASMOWSKI, Flexiunea verbală românească în perspectiva romanică • La flexion verbale roumaine dans la perspective romane	119
ELENA REABOIU, Mnemotehnica în predarea limbii române	129
LORENZO RENZI, Ancora sugli Umanisti e la lingua rumena: Biondo Flavio rivisitato	135
LIBUŠE VALENTOVÁ, Receptarea operei lui Mircea Eliade în Cehia • L'oeuvre de Mircea Eliade dans la République Tchèque.....	149
NELU VICOL, Pentru o abordare științifică privind studiul preuniversitar de fonetică.....	153
VLADIMIR ZAGAEVSCHI, Asupra tendinței de trecere a verbelor de la conj. a 2-a la conj. a 3-a • On the Tendency of Verbs to Pass from the 2 nd to the 3 rd Conjugation.....	159

ASUPRA NOȚIUNII DE PREDICAT

PETRE BUTUC

SUMMARY. On the Predicat. The logical-semantic and functional principle in investigating members of the sentence which presupposes studying syntactical phenomena *from meaning to form* has been taken as a basis, we arrived at a conclusion that the predicate in the Romanian Language can not be limited by a definite number of forms and set constructions. It includes a number of constructions with the verbs which have lost their semantics, some infinitive constructions with the verb *a avea* (to have), pleonasm, tautology, verbal repetitions and so on.

Every structural type of the predicate appears both in the system of forms with the *pure* meaning and in the system of forms which besides their grammatical meaning of the basic structural type have additional semantics. Consequently, in any predicate) structural type of the predicate there are *basic and complicated forms (angrenate)*.

Complicated forms consist of basic forms and one or several complicated components. A complicated component can not be omission which result in breakage of the predicative unit as well as in its semantic and communicative distortion.

A complicated component represents *sine qua non* phenomenon, and not something facultative.

Considerînd justă afirmația cercetătoarei G.A.Zolotova, precum că «sintaxa coordonează în mod nemijlocit cu procesul gândirii și cel al comunicării», numaidecît trebuie însă să pledăm pentru o corelație a sintaxei cu semantica și logica. O interacțiune dintre aceste trei domenii nu poate fi concepută decît în baza contextului și în situații concrete. Sintaxa funcțională (numită și consituativă)¹ se bazează pe principiul logico-semantic al metodei analizei funcționale despre care cercetătorul Sorin Stati afirmă că ea «caută ceea ce este pertinent, relevant, destructiv pentru realizarea funcției supreme a limbajului uman, adică o funcție comunicativă»².

¹ Anatol Ciobanu, «Sintaxa și semantica», Chișinău, Știința, 1987.

² Sorin Stati, «Teorie și metodă în sintaxă», Editura Academiei R.S.R., București, 1967, p.150.

Se știe deja că principiul logico-semantic vine în opoziție cu cel structural-formal al lingviștilor generatiști și glosematicieni. Aceștia deseori elimină criteriul logico-semantic în favoarea criteriilor pur «formale», între care forma ocupă un loc de centru.

Punînd la bază principiul logico-semantic și funcțional, adică onomasiologic, care prevede studierea fonemelor sintactice «de la conținut spre forma de expunere», am ajuns la concluzia că predicatul în limba română nu poate fi limitat la un număr restrîns și rigid de tipuri de realizare. El mai include în componența lui o serie de expresii cu verbe desemantizate, unele construcții infinitivale cu verbul **a avea**, pleonasme, tautologii, repetiții verbale etc. Aceste fenomene de limbă alcătuiesc la nivel sintactico-funcțional predicatul angrenat (P.A.), care în viziunea noastră este o unitate sintactică formată din două și mai multe elemente ce constituie un tot întreg logico-semantic și funcțional, comportînd anumite semnificații suplimentare: de durată (limitată sau nelimitată a acțiunii), de intensitate, de gradăție, de progresie etc. Angrenate pot fi toate tipurile tradiționale de predicate: PVS, PVC, PN, PVN, cum ar fi în exemplele ce urmează: 1) «**Sapă**, frate, **sapă, sapă,**/ pînă cînd vei da de apă». (L.Blaga); 2) De-o sută de ori, bre, m-a chemat căpitanul cela, dar pe urmă **a luat și m-a mai chemat** o dată». (I.Druță); 3) «Îndată după plecarea Greuceanului, Faurul-pămîntului **se apucă și făcu** chipul lui Greuceanu...» (P.Ispirescu); 4) «**De vorbit nu poate vorbi**, că măselele și dinții i-au căzut mai bine de o mie de ani...» (I.Creangă); 5) «Împăratul **n-avu** nici el **ce** mai **zice** și îi dete fata». (P.Ispirescu); 6) «**De milostiv milostiv ești , de bun la inimă bun ai fost**, nu-i vorbă, dar de la o vreme încoace, ... te-ai făcut prea nu știi cum». (I.Creangă).

Elementele subliniate în exemplele de mai sus intră în componența PA, deoarece exprimă un tot întreg logico-semantic și o singură funcție sintactică. Ele mai conțin, pe lîngă semnificația substanțial-gramaticală de bază și semnificații suplimentare. În exemplul (1) - un îndemn insistent, în (2) - o decizie promptă, în (3) - un aspect incoativ-terminativ, în (4) - o constatare a incapacității efectuării acțiunii, în (5) - obiectul acțiunii și în (6) - o constatare de ordin calificativ.

Cele arătate ne permit să delimităm în fiecare model structural al predicatului forme de bază și forme angrenate. Esența PA constă în faptul că, neschimbîndu-și fondul structural al timpului respectiv, alături de semnificația substanțial-gramaticală de bază, mai exprimă semnificații suplimentare prin concursul elementelor angrenante.

Forma gramaticală a predicatului se constituie în genere din unitatea semnificațiilor general-gramaticale și din mijloacele ei structurale de exprimare. Aceleași semnificații gramaticale pot fi exteriorizate prin diverse mijloace. Astfel, paralel cu formele de bază a PVS, PVC, PN, PVN, delimităm respectiv și formele angrenate ale lor: PVS (angr.), PVC (angr.), PN (angr.), PVN (angr.).

PVS (angr.), din punct de vedere logoco-semantic și funcțional, exprimă ideea unei singure acțiuni a verbului de conjugat, redînd și o singură semnificație gramaticală și substanțială.

Repetiția verbală (PV), ca specie de PVS (angr.), prezintă, sub aspect stilistic, o mare varietate de nuanțe de sens³. Totodată, din punct de vedere logico-semantic și funcțional, PV constituie o modalitate specială de exprimare a PVS (angr.). De exemplu, în fraza «**Am stat** noi, **am stat, am stat...**, cînd pe aproape de ziuă, iaca auzim pîrîind desigurile prin codru». (M.Sadoveanu) cuvintele subliniate sînt o repetiție verbală cu funcție de PVS (angr.), în care se exprimă ideea acțiunii unui singur verb. Reluarea imprimă acțiunii o nuanță suplimentară de durată în timp.

Mult mai contraversate în tratarea sintactică sînt tautologiile verbale de tipul: **de scris scrie, scrie cît scrie, scrie cum scrie, scrie cînd scrie** ș.a. Profesorul Diaconescu, referindu-se la aspectul sintactico-gramatical al tautologiilor, menționează că ele se prezintă ca «fenomene lingvistic integrate într-o structură pe baza unei relații de subordonare reciprocă și cu o funcție de bază repetată»⁴.

Tautologia verbală ca unitate lingvistică ce se realizează structural-gramatical prin reluarea aceluiași verb la altă formă gramaticală, în planul discuției noastre, constituie o modalitate de manifestare a relațiilor gramaticale, îndeplinind o singură funcție de unitate comunicativ-sintactică. Reluarea verbului, în cele mai multe cazuri, nu poate fi omisă.

Omiterea unei unități de reluare ar atrage după sine fie suprimarea plusului de informație, fie o deviere a relației și funcției dintre cele două elemente ale tautologiei. Deci elementul reluat nu poate fi substituit.

Tratîndu-le din punctul de vedere al structurii, observăm că tautologiile verbale sînt, în fond, modalități de expresie a repetiției lexicale. Însă ceea ce le caracterizează ca fenomene tautologice este că, «pe lîngă aspectul formal (identitatea cu baza determinată), au posibilitatea de a îndeplini în comun o singură funcție sintactică». Anume aceasta ne și permite a integra tautologiile verbale în cadrul predicatelor angrenate.

³ «Gramatica limbii române», Vol.II, București, 1966, p.407-419

⁴ Ion Diaconescu, «Probleme de sintaxă a limbii române actuale», București, 1989, p.185

De exemplu, în fraza «Bătrînul le-**o fi spus ce le-o fi spus**, după care tătării și-au scos săbiile...» (I.Druță) cuvintele subliniate constituie un PVS (angr.), care exprimă ideea unei singure acțiuni redată prin verbul **a spune** (la modul potențial, timpul trecut, numărul singular, persoana III), plus pronumele relativ **ce**. Tautologia verbală **o fi spus ce o fi spus** comportă o semnificație «tainică», «magică» și ascunde în sine cuvintele (bătrînului) care au fost pline de adevăr. Dezmembrarea la nivel sintactic a acestei tautologii ar duce, după părerea noastră, la pierderea semnificațiilor date.

Sub aspect stilistic aceste cuvinte au un efect emotiv foarte puternic. Ele creează poanta operei «Clopotnița» și totodată alcătuiesc punctul culminant al discursului ținut în fața elevilor de profesorul Horia Holban. Prin această unitate predicativă eroul face replica de rigoare, dă lovitura de grație dușmanului, ocupantului. De aceea, dispersarea funcțional-sintactică a acestei părți de propoziție e evident că ar avea consecința denaturării mesajului literar-artistic.

Un alt tip al PVS (angr.) este cel format din verbul **a lua**, conjuncția **și** plus un verb finit - (V_1 (a lua) + V_2 (f)). În fraza «Erau cîteva foițe, dar soacra a acoperit niște hladuțe, le-a făcut unsuroase și măcar **ia și plîngi** - nici hîrtie, nici toc». (I.Druță) verbul **ia** (a lua) în asemenea trinomuri ne apare desemantizat. Datorită unei puternice suduri logico-semantice a elementelor componente, blocul citat, din punct de vedere funcțional, formează un PVS (angr.) cu un surplus de semnificație, cu un fel de «ataș». Anume acest «ataș» creează toată «atmosfera» comunicativă, indicînd spontanietatea realizării unei acțiuni sau stări concrete, ce este semnalată de V_2 (f), adică de verbul «plenipotențiar» al trinomului dat.

Unitate sintactică predicativă cu anumite particularități specifice este blocul V_1 (a se apuca) + conj. (și) + V_2 (f). În fraza «Îndată după plecarea Greuceanului, Faurul-pămîntului **se apucă și făcu** chipul lui Greuceanu numai și numai din fier». (P.Ispirescu) structura subliniată pare, la prima vedere, că este absolut identică cu cea anterioară, dar în realitate situația e alta. În modelul dat, verbul **a se apuca**, deși e coborît în rang sub aspect predicativ, își mai păstrează, în mare măsură, unul din sensurile de bază și anume cel de «a începe, a iniția: o acțiune». Numai că și acest sens în cazul nostru este evoluat. E una cînd verbul **a se apuca** apare în funcție de semiauxiliar al predicatului verbal compus: a) **S-au apucat de citit** și e cu totul alta cînd în structura discutată el devine pur și simplu un semn deictic: b) «Se apucă și-și tăie degetul cel mic, și cum îl puse acolo se lipi». (P. Ispirescu).

În ambele exemple a) și b) semantica referențială a verbului **a se apuca** parcă e aceeași, incoativă, dar sîntem totuși în fața unei diferențieri privind rangul și funcția sintactică a verbului **a se apuca**. Astfel, în a) el s-a coborît la treapta de semiauxiliar aspectual, iar în b) coboară la treapta cea mai joasă - la cea de semn deictic, cu nuanță incoativă. El indică, pur și simplu, începutul acțiunii, care se conține în verbul al doilea al blocului predicativ. În PVS (anгр.) **se apucă și făcu** se conține ideea că subiectul (Faurul-pămîntului) a început și a terminat acțiunea de «a face». Așadar, aspectul global aici e incoativ-terminativ.

Prezentăm în continuare și alte structuri cu valoare sintactică de PVS (anгр.):

- 1) «Și tot **cădeau și cădeau** din streșina clopotniței ciorchine de argint, și tot **veneau și veneau** prin întuneric la vale, spre acea zodie întunecată, unde așteptîndu-i să cadă, băteau toaca cele două ciocane de lemn» (I.Druță)
- 2) «**Și merge** Ivan, **și merge, și merge** pînă cînd pe înserate ajunge la curțile cele». (I.Creangă)
- 3) «**Stat-am stat** eu de mi-am zis, păzi-mi-voi cărările, lacăt gurii pune-mi-voi, pe cît va fi netrebnicul în fața mea». (I.Druță).
- 4) «Îl **durea de durut**, dacă răbda în piele ca un drac, pînă vedea cum s-o scoată la capăt». (P.Ispirescu)
- 5) «**Trecurăm cum trecurăm** pînă aici, stăpîne, mai avem un hop: avem să dăm peste o primejdie mare». (P.Ispirescu)
- 6) «Își **jeli** nevasta **cît își jeli**, dară văzu că nu folosește nimic cu jelirea. (P. Ispirescu)

Referitor la formele angrenate ale PVC menționăm că ele conțin o singură semnificație gramaticală de tip modal-aspectual și singură semnificație de conținut, exprimînd concomitent și valori semantico-gramaticale suplimentare. Aceasta înseamnă că în componența formelor gramaticale ale PVC, în afară de componentul substanțial al verbului de bază sau al celui semiauxiliar, mai pot interveni alte elemente (angrenante) care schimbă caracterul sintactico-funcțional al structurii predicative.

Angrenarea PVC are loc aproximativ în baza aceluiași fenomene lingvistice: repetiția și tautologia verbală. De exemplu în fraza: «Adunase copeici mărunte, coborîse nuci și mere din pod, frămîntase aluat pentru colaci, dar **de copt n-a** mai **dovedit să-i coacă**». (I.Druță) tautologia verbală **de copt n-a dovedit să coacă**, pe lîngă semnificația substanțial-gramaticală de bază și cea modală, mai exprimă și o nuanță suplimentară de constatare, de concesie: **de copt n-a dovedit să coacă, deși...frămîntase**.

E important să menționăm că formele angrenate ale PVS conțin semnificații suplimentare: de intensitate durativă, de progresie, de concesiune, de constatare, de insistență ș.a. Bunăoară, în fraza «Însă dacă **vrei și vrei** numaidecât **să te duci**, eu nu te opresc». (I.Creangă), în care verbul reluat **vrei** (a vrea) imprimă unității semnificația suplimentară de insistență.

Unitatea predicativă respectivă exprimă semantic și funcțional o singură semnificație substanțială în verbul de bază (a se duce) și o semnificație modală în verbul semiauxiliar **a vrea**. Repetarea verbului semiauxiliar **vrei și vrei** a generat semnificația suplimentară (modală) de insistență. În cazul dat nu e vorba de două nuanțe modale identice ale semiauxiliarului **a vrea**, ci numai de una singură cu caracter insistent. Din aceste considerente credem că blocul **vrei și vrei să te duci** alcătuiește o singură unitate sintactică cu funcție de PVS (angr.).

Așadar, angrenarea PVS constă în exprimarea suplimentară a semnificației gramaticale (modal-aspectuale) și substanțiale. Omiterea componentului angrenat are drept consecință pierderea semnificației suplimentare, nu însă și a celei de bază. Elementul comun al tuturor formelor PVS propriu-zis și PVS (angr.) îl alcătuiește verbul de bază, care este purtătorul semnificației conținutale și prezența verbului semiauxiliar, care imprimă PVS valori modal-aspectuale.

Prezentăm în continuare și alte unități cu valoare de PVS (angr.):

- 1) «**De vorbit nu poate vorbi** că măselele și dinții i-au căzut mai bine de o mie de ani...» (I.Creangă)
- 2) «Boierule, **n-am ce zice**, omoară-mă, spînzură-mă, **n-am ce face**, dacă a dat păcatul peste mine». (P.Ispirescu)
- 3) «În satul sărac popa nici spice **n-are de unde culege**». (I.Slavici)
- 4) «Mama, atunci mă și ia repede, repede la pornit, fără **să am cînd** îi **spune** de călugărie. (I.Creangă)
- 5) «Tudorache plîngea rezemat de poartă, căci slăbise fără școală, iar la liceu **n-avea cum ajunge**». (I.Druță).

Din punct de vedere logico-semantic și funcțional predicatul nominal atribuie subiectului calificativul însușirii și stării. Structura gramaticală a PN îl face să se caracterizeze prin exprimarea separată a semnificației gramaticale și a celei substanțiale. Semnificația gramaticală se conține în verbul de relație, iar semnificația substanțială (conținutală) se află în numele predicativ.

Formele angrenate ale PN se creează în baza formelor-tip ale predicatului respectiv și se deosebește de ele prin prezența elementelor ce exprimă semnificații suplimentare, care, de fapt, nu denaturează prin nimic esența lor. De exemplu în fraza: «**Ce-i frumos e frumos**, orice ai spune...» (I.Creangă) blocul tautologico-pleonastic subliniat constituie un PN (anгр.), în care se conține, pe de o parte, semnificația de bază, iar pe de altă parte, nuanțe suplimentare, vizînd caracterul constant al calificativului ce se atribuie subiectului. Crearea acestui bloc predicativ a favorizat exprimarea laconică și unitară a tuturor semnificațiilor. De aceea disocierea sintactico-funcțională a PN este inaccesibilă, deoarece aceasta ar duce la destrămarea nuanțelor suplimentare care, de fapt, interacționează cu semnificația conținutală a frazei și a textului în întregime. În fraza: «Eu **îs bun cît îs bun**, dar și cînd m-a scoate cineva din răbdare...» (I.Creangă) semnificația de bază a blocului predicativ subliniat se conține în elementul de bază **îs bun**. Semnificația complinitoare se conține în elementul angrenant **cît îs bun**. Prin unitatea predicativă **îs bun cît îs bun** este exprimată o nuanță privind caracterul limitativ al calificativului atribuit subiectului. Calitatea atribuită subiectului (Stan) poate fi provizorie, pe măsură ce eventual intervine cu ceva rău acel căruia i se adresează (lui Chirică). Dezmembrarea acestui bloc predicativ ar duce la pierderea respectivei semnificații foarte importante pentru întregul conținut al frazei și al poveștii. Și nu numai atît, disocierea elementelor PN (anгр) **îs bun cît îs bun** ar reduce totul la un raport unic temporal, ceea ce este insuficient pentru semnificația de avertizare, conținută în blocul predicativ. (Această semnificație este invocată și de intonație.) Unitatea sintactică respectivă rămîne a fi monolită și cu funcție de PN (anгр.).

Prezentăm în continuare și alte unități cu valoare de PN (anгр.):

- 1) «**De glumeț glumeț era** moș Nichifor, dar, de multe ce dăduse peste dînsul, se făcuse cam ursuz». (I.Creangă)
- 2) «Pînă aici toate **au fost cum au fost**, dar de acum am prins și eu la minte...» (I.Creangă)
- 3) «Paștele **este sărbătoarea sărbătorilor...**» (dicton biblic)
- 4) «Babușca lui **era bucuroasă și răzbucuroasă** în sufletul ei...» (I.Creangă)
- 5) «Am izbutit, măicuță, să facem și acum pe cheful spînului, **rămînere-aș păgubaș** de dînsul **să rămîn...**» (I.Creangă)

- 6) «El dimineața stă în poarta raiului și atunci **este vesel, vesel** și rîde de toată lumea». (P.Ispirescu)
- 7) « Acu cele două **erau cum erau**, dar cea mijlocie nici să mai povestește frumusețea ei.» (M.Eminescu)

Existența predicatelor angrenate (PVS (angr.), PVS (angr.). PN (angr.) și PVS (angr.) confirmă faptul că predicatul în limba română poate avea o varietate mare de forme structurale. Aceasta se datorează, în primul rînd, prezenței unui șir de însușiri comune ale PA cu cele ale predicatului de bază. Trăsăturile distinctive însă trebuie să fie prezente în întregul diapazon structural-funcțional al predicatului în limba română.

Actualul sistem de forme structural-gramaticale ale predicatelor angrenate funcționează paralel cu cel de bază. Identificarea predicatelor angrenate nu presupune și apariția unor forme noi ale predicatului în limba română sau, invers, dispariția altora în favoarea acestor noi. Atît predicatul tradițional, obișnuit, cît și cele angrenate funcționează paralel, dar cu un indice de frecvență diferit.

Notă: Predicatul verbal-nominal angrenat există ca fenomen lingvistic, însă nu i-am efectuat un comentariu, deoarece dispunem de un număr prea mic de exemple din literatura artistică.

RELAȚII SEMANTICE ÎN FRAZELOGIE - SINONIMIE, ANTONIMIE, POLISEMIE -

MARIA CERNEA

ABSTRACT. Semantic Relations in Phraseology: Synonymy, Antonymy, Polysemy. The author considers that all the semantic relations named in the title of this paper appear not only between lexical units, but, also, between phraseologic units. This idea is illustrated and supported by a lot of examples taken from Romanian.

Relațiile semantice de sinonimie, antonimie și polisemie nu caracterizează doar unitățile lexicale, ci și pe cele frazeologice.

Sinonimia

1. Deși nu intenționăm o analiză a unităților frazeologice în ceea ce privește relațiile semantice care se pot stabili între diverșii termeni ai unei serii, se cuvine totuși să precizăm că abordăm sinonimia în sens larg, așa cum este ea definită de Ion Coteanu¹, și anume: „două unități se pot afla în relații de sinonimie dacă desemnează în mod global același obiect, în situații în care distribuția dialectală și cea stilistico-funcțională de utilizare contextuală sunt neglijate (conștient sau nu)“, în timp ce în sens restrâns² sinonimia „presupune obligatoriu identitatea de sens, de comportament contextual și de variantă funcțională a două sau mai multe cuvinte“. Am făcut această precizare întrucât unitățile frazeologice, în mare parte, aparțin limbajului familiar, popular și chiar argotic, iar nu celui literar, deci o identitate totală de sens, context și stil funcțional în multe cazuri e greu de găsit.

¹ Am citat după Bidu-Vrănceanu, Forăscu, 1984, p.96.

² *Ibidem*, 1988, p. 113.

Precizăm, de asemenea, că ne ocupăm de ceea ce Th. Hristea³ numește **sinonimie frazeologică**, adică relația existentă „între două sau mai multe grupuri de cuvinte cu statut de unitate frazeologică (adică locuțiuni, expresii, perifraze sudate etc.)“ spre deosebire de **sinonimia lexico-frazeologică** în care - spune același autor - „relația de echivalență ori cvasiechivalență semantică se stabilește între un cuvânt ca unitate lexicală și un grup de cuvinte care formează o unitate frazeologică“.

2. Tecând la obiectul concret al intervenției noastre, trebuie să spunem că, cel puțin pentru ilustrarea sinonimiei, am selectat unități frazeologice corespunzătoare tuturor părților de vorbire, cu excepția articolului pentru care nu există echivalente frazeologice corespunzătoare tuturor părților de vorbire.

Așadar, sinonime frazeologice substantivale: **băgare de seamă = luare aminte, ucigă-l crucea = ducă-se în pustii = cel cu coarne = cel de pe comoară**; adjectivele: **de clasa ntâi = de mâna - ntâi = de prima categorie = de prim ordin, cel din urmă = cel din coadă**; numerale⁴: **peste o sută / o mie = o sută/ o mie... și ceva**; pronominale: **cine știe ce = te miri ce = te miri ce și mai nimic**; verbale: **a-și ieși din fire = a-și ieși din minți / din sărite / din țâțâni/din balamale = a-i sări muștarul / țandăra**; adverbiale: **mai cu seamă = în special = mai ales**; prepoziționale: **afară de = pe lângă; în privința = relativ la = în raport cu/de = vizavi de**; conjuncționale: **pe lângă că = după ce că = necum să**; interjecționale: **pe naiba ! = pe dracu ! = pe sărăcia!** Și lista poate continua.

3. Chiar și din aceste câteva exemple se poate constata existența unor foarte bogate **serii sinonimice frazeologice**⁵. E suficient să mai amintim echivalentele frazeologice ale verbului **a muri** (pentru care Th. Hristea înregistrează într-o singură lucrare⁶ 28 de unități, la care se mai pot adăuga altele) sau ale verbului **a fugi**. Dar nu cantitatea de frazeologisme dintr-o serie are importanță, ci funcționalitatea și expresivitatea lor în comunicare.

Luând în discuție doar câteva din echivalentele frazeologice ale lui **a fugi**, se poate constata că: **a o lua la fugă** are un grad de expresivitate mai

³ Vezi Hristea, 1978, p.8.

⁴ Exemplele sunt luate din Golopenția, 1967, p.47 și cuprind grupuri compuse dintr-un numeral cardinal precedat de prepoziția **peste** sau urmat de locuțiuni adverbiale (mai mult...).

⁵ Termenul a fost utilizat de Hristea, 1978, p.8.

⁶ Vezi Hristea, 1984, p.12.

accentuat decât verbul sinonim, dar mai scăzut decât celelalte frazeologisme din serie; **a o lua la goană** sugerează o fugă mai rapidă⁷, **a o lua la picior** aduce o ușoară nuanță ironică; **a o lua la sănătoasa**, cu trimitere directă la zicala „Fuga e rușinoasă, dar e sănătoasă”⁸, adaugă la ideea de fugă pe aceea de mijloc de salvare dintr-o situație neplăcută; **a o rade la fugă**, cu verbul **a rade** în loc de **a o lua** (acesta din urmă aproape asemantico) suplimentează gradual ideea de viteză și, deși toate locuțiunile amintite conțin implicit aspectul incoactiv, toate exprimă momentul începerii acțiunii de a fugi, ultima, prin verbul din structură, subliniază rapiditatea începerii acestei acțiuni.

Chiar și numai din cele câteva observații de mai sus rezultă că fiecare termen dintr-o serie sinonimică își are locul și importanța sa în a face comunicarea mai precisă, mai nuanțată.

4. Cât privește **formarea** sinonimelor frazeologice, acestea pot lua naștere:

1). prin înlocuirea unui termen dintr-o structură frazeologică existentă cu un sinonim⁹, sau cu un nonsinonim, păstrând tiparul structural (ca în: **a o lua la fugă/goană/picior/sănătoasa**, unde s-a înlocuit substantivul, sau în: **a o lua / a o rupe/a o rade/ a o reteza la fugă**, unde s-a înlocuit verbul, sau în: **de clasa-ntâi/de mâna-ntâi**¹⁰, **mai cu seamă/ mai ales**¹¹, **dus cu sorcova / dus de-acasă**¹²;

2). prin îmbinarea unor termeni total diferiți lexical și categorial¹³ în structuri variate și complexe (ca în: **care va să zică /prin urmare, în (ceea) ce privește / relativ la, în special / mai cu seamă**);

3). prin calc frazeologic¹⁴ (**a cădea la învoială / a cădea de acord, a face un hatâr/ a face o favoare**);

⁷ Reprezintă un semn gradual (Vezi Bidu-Vrânceanu, Forăscu, 1984, p.77.)

⁸ Originea expresiei e explicată de I. Iordan în „Limba și literatura română. Revistă pentru elevi” nr.1, 1976.p.13.

⁹ Dimitrescu, 1956, p. 53, unde vorbește despre „înnoirea”, “împrospătarea” locuțiunilor prin „înlocuirea sinonimică”.

¹⁰ Unde **clasă** și (pop.) **mână** au sensul de „calitate” (Vezi DEX, 1996, p. 184 și 613).

¹¹ **Ales** provenit din adjectivul cu sensurile: „deosebit, distins, rar, remarcabil”.

¹² Aceste grupuri pot apărea și ca îmbinări stabile adjectivale cu sensul „anormal”, dar și ca îmbinări libere ca în exemplele: (el) **e dus cu sorcova** pe la vecini; (el) **e dus de-acasă**, dar se-ntoarce curând.

¹³ Folosim termenii **lexical** și **categorial** în accepțiunea lui Coșeriu (Apud Nica, 1988, p.44 ș.u.).

4). prin împrumuturi (**în legătură cu /vizavi de**).

Nu sunt excluse alte surse ale sinonimiei.

Antonimia

1. Mai slab reprezentată decât sinonimia, antonimia frazeologică presupune îndeplinirea de către termenii aflați într-o astfel de relație a unui număr mai mare de condiții (restricții). Astfel, în timp ce în cazul sinonimelor e suficient ca două unități să aibă „un anumit¹⁵ număr de seme comune“ pentru a se afla în relație de sinonimie, în cazul antonimelor, pe lângă un număr mai mic¹⁶ sau mai mare¹⁷ de seme comune, trebuie să existe obligatoriu și un sem incompatibil contrar, adică o caracteristică prin care cele două unități să se opună, nu doar să se diferențieze. Semul incompatibil contrar este fundamental întrucât el „justifică însăși categoria semantică a antonimiei“¹⁸.

Va fi antonimie în sens restrâns dacă „termenii opuși sunt dispuși egal și simetric pe axa reprezentată de un anumit sem comun“¹⁹ considerat etalon „normal“²⁰, în timp ce, dacă termenii sunt asimetrice față de etalon, va fi antonimie în sens larg.

2. Deși cu un inventar mai sărac decât sinonimia, antonimia²¹ e totuși mai bine reprezentată în cazul echivalentelor frazeologice substantivale (**băgare de seamă # nebăgare de seamă; luare în primire # dare în primire**); adjectivale (**la locul lui # nelalocul lui**); verbale (**a ridica glasul # a coborî glasul**) adverbiale (**pe larg # pe scurt**); prepoziționale (**în fața # în spatele**).

3. Antonimele se pot forma:

¹⁴ Cf. Hristea, 1968,p.176 ș.u.; Groza, 1986, p.294.

¹⁵ Vezi Bidu-Vrănceanu, Forăscu,1984,p.76.

¹⁶ Cel puțin două seme comune, din care unul reprezintă partea de vorbire, iar celălalt e de substanță semantică propriu-zisă.

¹⁷ Pot fi comune toate, în afară de semul incompatibil contrar (Vezi Bidu-Vrănceanu, Forăscu, 1984,p.110).

¹⁸ *Ibidem*, p.112.

¹⁹ *Ibidem*, p. 115.

²⁰ Etalonul poate fi lexicalizat sau nelexicalizat (*Ibidem*,p. 113).

²¹ *Ibidem*, p. 111, unde se spune că antonimele „se găsesc numai în anumite domenii semantice: civunțele abstarcte care vizează aspecte calitative (substantive), numeroase adjective care exprimă diferite însușiri și mult mai puține adverbe“.

1). prin îmbinarea unor termeni total diferiți lexical, dar respectând niște tipare structurale (de ex. verb+substantiv cu sau fără prepoziție în alcătuirea locuțiunilor verbale: **a da naștere # a pune capăt(ul), a face seama, a face de petrecanie**);

2). prin înlocuirea unui element dintr-o structură existentă cu antonimul său lexical (**făcător de bine = făcător de rău; pe dinăuntru = pe dinafară; cu rost = fără rost**);

3). prin derivare cu prefixe negative (**băgare de seamă ≠ nebăgare de seamă; la locul lui ≠ nelocul lui**)²².

4). prin polarizarea sensurilor aceleiași construcții (**cât e lumea și pământul**²³ = 1. veșnic; 2. niciodată; **în veci** = 1. pururea, totdeauna, mereu (în construcții afirmative); 2. niciodată, nicicând (în construcții negative).

Polisemia

1. Polisemia - definită ca însușire a majorității cuvintelor limbilor naturale de a avea mai multe sensuri - se manifestă și în frazeologie și se cere apreciată și aici „în abstracto“ (adică la nivelul limbii, al sistemului, al normei), pentru că „în concreto“ (în vorbire) se actualizează un singur sens²⁴.

Ca și la sinonimie, la unitățile lingvistice polisemantice intră în relație o componentă de sens comună de bază, centrală (numită și **constantă** sau **invariantă semantică**²⁵) și o serie de componente variabile care diferențiază sensurile. Dar, în timp ce la sinonime o dată cu nuanța semantică apare și o unitate lingvistică nouă, la polisemantice se adaugă o componentă de sens nouă, păstrându-se unitatea lingvistică existentă²⁶. Unele componente de sens noi, derivate direct sau indirect (prin intermediul altui sens secundar) din cel de bază, sunt de cele mai multe ori figurate (și aceasta mai cu seamă la frazeologisme, care s-au construit din nevoia de sporire a expresivității în comunicare, iar această expresivitate s-a obținut prin metaforizare, prin mutații de sens). De aceea adeseori e greu de apreciat

²² La acest termen, a se observa ortografia lui diferită de a antonimului său pozitiv, ortografiere determinată de obligativitatea alipirii prefixului la bază.

²³ Ioanițescu, 1956, p.53.

²⁴ Jordan, 1978, p.255. Vezi același aspect, dar tratat în legătură cu sinonimia, la Bidu-Vrânceanu, Forăscu, 1988, p.113.

²⁵ Coteanu, 1975, p.63.

²⁶ Coteanu și Bidu-Vrânceanu (1977, p.92) tratează polisemanticele ca **omonime artificiale** ale căror sensuri de dezambiguizează semantic.

nu numai care e sensul primar și care cele secundare, ci chiar semnificația unei îmbinări frazeologice luate în afara contextului.

2. Frazeologismele selectate aici pentru ilustrarea polisemiei oglindesc fenomenul privit în sens larg, fără constrângeri semantice, contextuale sau stilistice.

Unități frazeologice substantivale: **apă chioară:** a). (ir., despre alimente sau băuturi alcoolice): prea diluate; b). (fig.) vorbe lipsite de conținut; **ale lui (ei):** a). lucruri personale; b). capriciile, toanele cuiva; adjectivale și adverbiale: **al dracului (de):** a). (formează expresii superlative) foarte tare, afară din care, peste măsură, grozav de...); b). care dă de furcă, afurisit, incomod; c). energic, capabil; d). (admirativ, strășnic, extraordinar; e). foarte rău, păcătos, **în fine:** a). în sfârșit; b). cu alte cuvinte, rezumând situația; verbale **a da gata:** a). a termina (un lucru); b). a distruge; c). a cuceri, a impresiona, a zăpăci (pe cineva); **a lua seama / seamă:** a). a se gândi, a reflecta adânc, a fi atent; b). supraveghea c). a observa (ceva), a remarca d). a înțelege, a se lămuri și exemplele pot continua.

3. Dacă în unele situații e greu de întrevăzut legătura între sensurile componentelor unei unități frazeologice și sensul unității în ansamblul ei, la fel de greu e de descoperit în unele situații legătura dintre sensul fundamental și cel derivate ale unui grup frazeologic. De aceea, nu arareori își face loc întrebarea: până unde ține polisemia și de unde începe omonimia. De altfel, I. Iordan²⁷, referindu-se la locuțiuni, spunea că „sunt numai monosemantice“ (p.336) și, referindu-se la existența unui singur „sens fundamental preponderent care fixează hotărât sensul propriu al cuvântului“, spunea că „dacă avem două sau mai multe utilizări preponderente și ireductibile, înseamnă că polisemia s-a desființat și avem cuvinte diferite“. (p. 256).

Din cele de mai sus rezultă că frazeologia e un domeniu interesant de cercetat atât sub aspectul tipurilor de relații semantice care se pot stabili între unitățile frazeologice, cât și sub acela al mijloacelor de exprimare a acestor relații.

²⁷ I. Iordan, 1978, p. 336.

BIBLIOGRAFIE

1. Bidu-Vrănceanu, Forăscu, 1984- Bidu-Vrănceanu, Angela, Forăscu, Narcisa, *Modele de structurare semantică, cu aplicații la limba română*, Ed. Facla, Timișoara, 1984.
2. Bidu-Vrănceanu, Forăscu, 1988- Bidu-Vrănceanu, Angela, Forăscu, Narcisa, *Cuvinte și sensuri*, Ed. Șt. și Enciclop., București, 1988.
3. Dimitrescu, 1956- Dimitrescu, Florica, *Componenta locuțiunilor verbale în limba română*, în „Studii de gramatică”, vol.L, Ed. Academiei, București, 1956.
4. DEX, 1996, *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ed. a II-a, Univers enciclopedic, București, 1996.
5. Golopenția, 1967- Golopenția, Ștefania, *Locuțiunile și predarea lor*, în Probleme de gramatică și stilistică în școala generală și liceu“, coord. N.Beldescu, EDP, București, 1967.
6. Groza, 1986- Groza, Liviu, *Unități frazeologice de proveniență romanică în limba română literară*, LL III, 1986, p. 292-296.
7. Hristea, 1968- Hristea, Theodor, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, 1968.
8. Hristea, 1978- Hristea, Theodor, *Sinonimia frazeologică și lexico-frazeologică*, în „România literară“ din 20 iulie 1978, p. 8.
9. Hristea, 1984- Hristea, Theodor, *Frazeologia și importanța ei pentru studiul limbii române*, în „Limbă și literatură“, vol.I, 1984.
10. Ioanițescu, 1956- Ionaițescu, Eugen, *Locuțiunile*, LR V 1956, nr. 6, p. 48-54.
11. Iordan-Iordan, Iorgu, Robu, Vladimir, *Limba română contemporană*, EDP, București, 1978.
12. Nica, 1988- Nica, Dumitru, *Teoria părților de vorbire -aplicații la adverb*, Ed. Junimea, Iași, 1988.

ADJUNCT VERBAL CONOTATIV - DEFINIRE; DESCRIERE SEMANTICĂ ȘI STILISTICĂ

LUMINIȚA CHIOREAN

RÉSUMÉ. Adjoint verbal conotatif - description sémantique et stylistique. L'épreuve scientifique „Adjoint verbal conotatif - description sémantique et stylistique“ propose, dans l'étude de la position syntaxique (controversée) de l'élément predicatif supplémentaire, a côté des critères formal, sémantique, aussi la perspective stylistique - fait évident pour la presence de l'adjoint verbal conotatif (de conotation), terminologie proposée par l'auteur, ainsi dans le langage artistique (discours lyrique) comme un pladoyer pour la poetique de l'être.

Pe lângă criteriile formal și semantic avute în vedere de lingviști în studiul sintaxei, demersul de față propune și perspectiva stilistică a enunțului, structură ce-l definește ca fapt de vorbire, ca esență.

În gramaticile românești sunt însumate trei puncte de vedere susținute în interpretarea și definirea elementului predicativ suplimentar; și anume s-au dat soluții de tip mixt (atribut circumstanțial/nume predicativ circumstanțial/atribut predicativ/atribut circumstanțial/complement predicativ), funcție asimilată complementului, funcție clar denumită (complementul calității - concesie semantică - , complement de mod acordat) și de funcție aparte - element predicativ suplimentar/nume predicativ de gr.III / element predicativ necesar/predicativ suplimentar/atributiv/adjunct predicativ suplimentar/**adjunct** verbal derivat, opinii ce au avut în vedere determinanții (termenii regenți) și fenomenalizarea, iar descrieri referitoare la această funcție sintactică au fost făcute prin prisma structurii formale, respectiv semantice a enunțului.

Încadrându-ne în ultima „grupă“ terminologică, propunem o completare a definirii acestei poziții sintactice .

1. Definiere

Adjunctul verbal de conotație (termen propus pentru EPS) este o parte secundară de propoziție care **însoțește un verb** (D.D. Drașoveanu, 235), exprimând **conotații** (caracteristici, note, **seme contextuale**), din perspectiva cărora va fi „citit“ enunțul în care apare. Conotația sau nota conotativă se

referă întotdeauna la un nume (având funcții sintactice diferite) sau altfel spus: adjunctul verbal de conotație „aparține GV și se caracterizează prin dependența față de un nominal, ce poate fi subiect/obiect direct/obiect indirect“ (Gabriela Pană-Dindelegan, 133-155).

Am preferat acest termen pentru numirea părții de propoziție în discuție, deoarece:

a). termenul **adjunct** (preluat de la Școala lingvistică clujeană, din lucrările semnate de D.D. Drașoveanu, 265-267, respectiv G.G.Neamțu, 87-109, St. Hazy), cu înțelesul de „determinant, subordonat“, adăugându-i în același timp semnificația de „substituit“ semantic al enunțului prin marca stilistică, „tănuțită“ în conotații.

Astfel, adjunctul verbal de conotație (sau conotativ) din enunțul:

„**Altoită** pe ființa mea imensa lume (...) mă doare ca o rană“ (**Melancolie**), „activând“ tăria semantică a mesajului poetic, face posibilă imaginea metaforică, înscrisă în poezia melancoliei .

b). **verbal**, termen impus de G.G. Neamțu și argumentat prin însoțirea unui verb, mod personal (verb predicativ)/mod nepersonal, de obicei intransitiv de către această parte de propoziție;

c). **de conotație** sau **conotativ** (termen ce ne aparține), semantic, funcționează ca virtuem, fiind marcă stilistică a enunțului.

2. Descriere

2.1. Poziția sintactică de **adjunct verbal conotativ** este prezentă printr-o relație binară între aceasta și un nominal (cu funcție de subiect/obiect direct/obiect indirect), realizată prin acord/flexiune și, simultan, stabilește o **relație semică** cu verbul ce-l însoțește, relevându-se astfel ipostaza de **virtuem** a adjunctului verbal conotativ în enunț.

Exemplu. Prin medierea analizei transformaționale, enunțul „...întâiul om/**uimit și n-gândurat** trecea (**Lacrimile**) prezintă fizionomia unui mesaj inserat într-o structură de suprafață (enunțul oferit ca exemplu aplicativ) a structurii de adâncime contrase, în general printr-un nominal.

Structura de adâncime este: „...întâiul om trecea (a) și/iar omul era **uimit și n-gândurat** (b)“, unde am subliniat adjunctul verbal primar (Np). Prin contragerea de coordonată se reia nominalul - subiect, renunțându-se la copulă și se obține structura de suprafață: „... întâiul om/trecea **uimit și n-gândurat**“. Astfel se explică **acordul Avcon cu nominalul** (aici S) deci **N2**, deoarece în structura de suprafață (derivată) se păstrează aceeași relație de dependență existentă și în structura de adâncime - față de același nominal.

Prin urmare, **Avcon** provine, de obicei, dintr-o structură derivată, având **devenirea semantică echivalentă cu conotația structurii derivate contrase**. Fiind în sine o acumulare semantică a unui întreg enunț (contragere de coordonată/subordonată), **Avcon devine marcă stilistică** în enunțul unde este semnalat, prin activarea semnelor contextuale (mai ales virtuem ce anunță **simbolul**).

Poziția sintactică de adjunct verbal de conotație (conotativ) se distinge de adjunctul primar (numele predicativ) - termen propus de G.G. Neamțu - prin:

a). adjunctul verbal se află numai în structuri primare (vb. **a fi** + adjunct verbal primar), pe când Avcon apare, în cele mai numeroase cazuri, în structuri derivate.

b). adjunctul verbal primar are în vedere același referent ca și subiectul, pe când Avcon determină „titularul“ enunțului (prin titular se înțelege „obiectul“ indicat de subiect/obiect direct/obiect indirect).

Este Avcon implicat într-o „relație ternară“ (susținută de V. Guțu Romalo)? Sau „relație binară“ (D.D. Drașoveanu, G.G. Neamțu), acceptată în lucrarea de față, care adaugă „relația semică“ (sau contextuală)?

Acceptăm ca soluție a doua variantă: **relația binară**, realizată între un nominal regent și partea de propoziție în discuție și, simultan, exprimarea unei **relații semice** sau **contextuale**. Deci se impune descrierea Avcon și din perspectivele semantică și stilistică.

3. Descrierea semantică și stilistică a adjunctului verbal conotativ

Dacă descrierea formală demonstrează angajarea **Avcon** într-o relație binară cu termenul regent, **Tr**, descrierile semantică și stilistică ale poziției sintactice în discuție vor argumenta **relația semică**.

Apreciind ca pertinente observațiile lingvistice ale lui Eugen Coșeriu (7-8), și anume: „Universul lingvistic ar trebui înțeles ca univers semnic, iar limbajul ca un sector al celei mai vaste lumi de semne“, completeate prin ambivalența limbajului: de logos („limbajul este fundamental pentru definirea omului“) și de logos intersubiectiv („limbajul ca formă și expresie a istoricității omului“) și, de asemenea, fiind de acord cu remarcă: „Limbajul absolut e poezie“, considerăm textul poetic ca oferindu-ne materialitatea contextuală (semnică) necesară descrierii semantice și stilistice a adjunctului verbal conotativ.

Descrierea semantică oferă contextul real în analiza și înțelegerea rostului Avcon în text, mai cu seamă în discursul reflexiv. Poziția sintactică în discuție este de element activ în „dinamica textului“ (J. Mukarovsky, 206-213), la care subscris textul ca univers ce semnifică. Citit ca semn - „unitate între expresie și semnificat“ (E.Coșeriu, 7), textul devine „conștiință semnică“ (Carmen Vlad, 21).

Avcon impune imaginea artistică a textului ca ipostază reală: oferă, de fiecare dată, un model ontologic. Mai mult: este relevantă prezența unei geometrii umanizate a discursului liric. Avcon se face vinovat în a genera o poetică a ființei, desemnând structura de tip existențial. Și asta în/spre reușita funcției poetice a textului!

Prin medierea semnelor poetice, Avcon își numește esența sau **dimensiunea cognitivă** ce transpare în **universalii semantice**, aflate în opoziții: Uman/Natural, Material/Spiritual, Vitalitate/Repaos absolut sau Dinamic/Static. Universalii semantice (**câmpurile semantice**), ca simboluri ale semnelor existente în contextul poetic, printr-o interacțiune relațională reprezentată structural, definesc **matricea semantică** a discursului poetic (ex. **Poemele luminii**, de L. Blaga). Avcon înscrie sau „degajă“ universalii: Uman, Spiritual, Vitalitate, Dinamism, fiindcă în esență această poziție sintactică este fenomenalizată prin „attribute“ ale ființei.

Prin participarea „activă“ a Avcon în decodarea textului transpare relația (tricotomică) dintre sintaxă, semantică și pragmatică .

Din punct de vedere formal, se pot determina două tipuri de Avcon:

a). Avcon de aspect nominal: „În ochii mei te oglindești

Strălucitoare, mândră și păgână ...“

(Noapte)

b). Avcon de aspect verbal: „(Lumina ce-o simt **năvălindu** - mi în piept...“

(Lumina)

Analiza semică a Avcon exprimat printr-un nominal sau verb nepersonal numește o întâmplare a aplicației semice:

a). prin **semantem**, Avcon este o însușire sau atribut (semantic înțeles, nu sintactic); chiar fenomenalizat verbul (gerunziul, supin) conține însușirea sau aspectul „temporal“ + prin gerunziu, se definește ideea de „permanență, continuitate“ .

b). prin **clasem**, se definește ca sens (varietate lexicală de aspect nominal).

c). prin **virtuem**, își prezintă **conotațiile**, în funcție de familia lexicală la care participă și de verbul însoțit, pe care, semantic, îl complinește. A. J. Greimas include acest virtuem, înțeles ca sumă de conotații venite dinspre cuvânt, în semele contextuale.

„Referenți pentru părțile de vorbire sunt entitățile existente și expresia lor lingvistică: nume; ocurențe exprimate prin verb; moduri de existență și de ocurență, reprezentate în limbă prin adjectiv și, respectiv, prin adverb.“ (R.Jakobson, 360).

Or, fenomenalizarea preferată de Avcon se face prin adjectiv. Mai mult: dintre cele două tipuri formale, Avcon de aspect nominal domină. Și nu

întâmplător: adjectivul, ca atribut al materialității lumii și, în special, al comunicativității textuale, se impune, nu numai descriptiv, ci și ca substitut existențial. În procesul de semnificare, textul deconspiră stilistic adjunctul verbal conotativ drept epitet, personificare, metaforă ori simbol.

Din tipologia epitetului, selectăm tipurile structurale de **epitete adnominale**, în determinare, dar și pe cele **adverbale**, în topică (Dumitru Irimia, **Limbajul poetic eminescian**). Prin topica de însoțire a verbului, temperat semantic ca acțiune, epitetul ca marcă stilistică a Avcon va situa mesajul sub semnul reflexivității, caracteristică venită dinspre universalile semantice. Ca **tipuri semantice** amintim:

- **epitete dinamice/pasive** (însușirea dezvoltă perspectiva devenirii): „... hoinăresc prin văi/**zburdalnic** în bătaia vântului“ (**Ghimpii**);

- **epitete transfigurate personificatoare** (universul este umanizat, numindu-se perspectiva unității cosmice): „**Altoită** pe ființa mea imensa lume/mă doare ca o rană ...“ (**Melancolie**);

- **epitete variabile** (însușiri care se dezvoltă în anumite circumstanțe): „...întâiul om/trecea **uimit și-ngândurat** prin codri ori pe câmpuri...“ (**Lacrimile**);

- **epitete liric - meditative** (sunt componente ale universului spiritual poetic, sugerând dramatismul interior): „... mă simt azi cel mai singuratic **suflet...**“ (**Stelelor**).

„Cuvintele întrebunțate ca epitete sunt cuvinte prin care se realizează o relatare directă, pe când **metafora** este o **sinteză**, exprimarea unei idei complexe (...) prin perceperea neașteptată a unei relații obiective“ (W. Empson, 300). Definiția o vom completa prin observațiile susținute de „Grupul M“: metafora este „o intersectare a două sinecdoce complementare“ (411), rezultatul fiind o „sfidare a rațiunii“. Asemenea poeziei!

Ex: Versul „... luna **tremurătoare** / mărește și mai tare taina nopții“ (**Eu nu strivesc...**) conține metafora ființei.

„**Lacomii și flămânzi** îmi strigă ochii“ (**Primăvară**) - setea de cunoaștere.

„Cum poate infinitul să fie condus către suprafață, către aparență? Doar în mod simbolic, prin imagini și semne“ (Schelling, 279, apud Tz. Todorov). E posibil ca Avcon să-și exercite funcția stilistică de „uvertură“ la simbol: „el strânge întreaga idee într-un punct al manifestării“ (Vorlesungen, 306, apud Tz. Todorov).

Ex: „ Să nu se simtă Dumnezeu în mine

un rob în temniță-încătușat...

... ca să răsuflă **liber** ...“

(**Vreau să joc!**)

Drept concluzii, reținem datele:

a) terminologia de *adjunct verbal de conotație* (sau conotativ), având simbolul Avcon, pentru poziția sintactică ce a constituit subiectul demersului de față;

b). relația binară, de dependență a Avcon față de un nominal, precum și implicarea într-o relație semică cu verbul însoțit;

c). definirea și existența poziției sintactice și a subordonatei corespunzătoare, adjuncta verbală conotativă, ca unități sintactice distincte în cadrul funcțiilor sintactice, respectiv la nivelul propozițiilor subordonate;

d). importanța rolului semantic și stilistic în definirea stilului artistic, prin calitatea de marcă activă în discursul reflexiv.

BIBLIOGRAFIE

I. LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

1. Avram, 1986- Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, 1986.
2. Coteanu, 1973 - Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. *Stil, stilistică, limbaj*, București, 1973.
3. Coșeriu, 1991- Eugen Coșeriu, *Omul și limbajul său*, trad. D. Irimia, Rev. Cronica, apr, 1991, Iași.
4. Diaconescu, 1989, - Ion Diaconescu, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, București, 1989.
5. Dimitriu, 1982, - Constantin Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iași, 1982.
6. Drașoveanu, 1967, - D.D. Drașoveanu, *Despre elementul predicativ suplimentar*, CL,XII,1967,nr.2, 1973-*Sintagma verb adjektiv- certitudine ?* CL, XVIII, 1973, nr.2.
7. Greimas, 1975, - J.Greimas, *Despre sens. Eseuri semiotice*, București, 1975.
8. Guțu Romalo, 1973, - Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, 1973.
9. Irimia, 1979, - Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Iași, 1979.
10. Neamțu, 1986, - G.G. Neamțu, *Predicatul în limba română. O reconsiderare a predicatului nominal*, București, 1986.
11. Pană Dindelegan, 1974, - Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformățională a grupului verbal în limba română*, București, 1974.
12. *Poetică și stilistică. Orientări moderne*, Ed. Univers, Buc., 1972.
13. W. Empson, *Definirea polivalenței semantice*.
14. J. Dubois, F. Edeline, J.M. Klinkenberg, P. Minguet, F. Pire, H. Trignon, (Grupul M) *Retorică generală*, Ed. Univers, București, 1974.
15. Roman Jakobson, *Poezia gramaticii și gramatica poeziei*.
16. Jan Mukarovsky, *Despre limbajul poetic*.
17. *Sinteze*, 1984, - *Sinteze de limba română*, ed. a II-a, coordonator Teodor Hristea, București, 1984.
18. Carmen Vlad, *Semioza peirceană și conceptul de textualitate*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Philologia, XL, (1995), 1.
19. Todorov, 1983- Tzvetan Todorov, *Teorii ale simbolului*, Univers, Buc, 1983.

II. IZVOARE

1. Blaga, 1966 - Lucian Blaga, *Poezii*, București, 1966.

DESPRE VALORILE MORFOLOGICE ȘI FUNCȚIILE SINTACTICE ALE LUI *CUM*

ADRIAN CHIRCU

RÉSUMÉ. Sur les valeurs morphologiques et sur les fonctions syntaxiques du *cum*. L'auteur du présent article se propose de montrer que, en plus de valeurs modale et temporelle de l'adverbe *cum*, il y a encore une qui n'est pas assez étudiée dans les travaux de grammaire, il s'agit de la valeur causale (adverbiale).

0. Din punct de vedere etimologic, *cum* nu ridică probleme, acesta fiind un cuvânt din fondul moștenit (latin) al limbii¹. Prima sa valoare, raportându-ne la semnificație, este cea modală, iar, o dată cu evoluția limbii, aceasta a permis dezvoltarea altor două, și anume: cea temporală și cea cauzală, ambele înregistrate în literatura de specialitate².

1. În continuare vom discuta pe marginea valorilor amintite, insistând, mai cu seamă, asupra ultimei dintre acestea, cea cauzală, pentru că principalele lucrări de gramatică n-au acordat o prea mare atenție valorii cauzale, limitându-se doar la a menționa faptul că în româna contemporană "*cum cauzal*" este conjuncție, nereferindu-se la calitatea de adverb (cauzal) a lui *cum*³.

1.1. "*Cum modal*" e cel mai des întâlnit și apare cu două realizări morfologice:

¹ Lat. *quomodo* > *it come*; sp., ptg. *como*; prov.,v.fr. *com*. În franceza modernă avem *comme* și, prin lărgire, *comment*.

² Avram, 1960, p. 45, 69-70; Gramatica 1966, p.404-405; Brâncuș, Smarandă, 1998, p.219.

³ Avram, 1960; Iordan, Guțu-Romalo, Niculescu, 1967; Constantinescu-Dobridor, 1974; Avram, 1997; Irimia, 1997; Brâncuș; Saramandă, 1998; Constantinescu-Dobridor, 1998.

a) interogativ-exclamativă⁴

a₁) interogativă

- (1) *Cum te cheamă, băiete ?*
- (2) *Cum ai procedat, ca să știu și eu ?*

a₂) exclamativă

- (3) *Cum te mai sperie, domnule!*
- (4) *“Doamne, cum e de muncită pîinea, că mai întîi sameni păpușoi, îi desfaci și-i pui în coșniță”.* (Elena Niculiță-Voronca)
- (5) *Cum ești tu de neîngrijit, săracu’!* (Elena Niculiță-Voronca)

b) relativă

- (6) *Nu știu cum s-au petrecut toate aceste fapte.*
- (7) *Neatent cum a fost, a scăpat trenul.*
- (8) *“Cum nu stă cucul pe loc,
Așa să nu stau eu în joc”.* (Elena Niculiță-Voronca)

1.1.2. Bineînțeles că, în ceea ce privește interpretarea sintactică, lucrurile sînt destul de clare, *cum modal* îndeplinind funcțiile de:

1.1.2.1. Nume predicativ

- (9) *Cum spunei că este el ?*
- (10) *Nu mai știu cum a fost acel film.*

1.1.2.2. Element predicativ suplimentar

- (11) *Cum te cheamă, stimate domn?*
- (12) *Spune-mi cum îl credeai.*

1.1.2.3. Complement circumstanțial de mod

- (13) *Cum ai făcut, de ai reușit ?*
- (14) *“Cum îți merge luna, îți merge toată săptămîna,
și mai ales luna cea întîi la începutul lunei”.*

(Elena Niculiță-Voronca)

1.2. “*Cum temporal*”, spre deosebire de cel modal, e mai rar în româna contemporană, dar totuși reperat. Valorile lui “*cum temporal*” sunt:

a) nerelativă⁵

- (15) *Cum a venit, cum a spart geamul.*
- (16) *“Cum a băut, cum a adormit somnul de veci și a rămas la Dumnezeu în Rai.”* (Elena Niculiță-Voronca)

⁴ Preferăm să facem o distincție între interogativ și exclamativ. Pentru detalii vezi Neamțu, 1984; Irimia, 1997, p. 294-295.

⁵ În această situație avem în vedere corelativul *cum*, întîlnit în regentă. Pentru detalii privind corelativele vezi: Avram, 1960, p. 45; Gruică, 1980; Brîncuș, Saramandu, 1998, p. 201. Alte corelative ale temporalei, pe lângă cele adesea invocate (*atunci, acum*) sînt: *îndată, pe loc* (“*Cum am început a citi, pe loc a început a se întuneca.*”) (Elena Niculiță-Voronca).

b) relativă

(17) “*Pasărea, cum a văzut-o, s-a bucurat.*” (Elena Niculiță-Voronca)

(18) “*Ea, a bolit ce a bolit și, cum s-a rădicat, s-a pus pe lucrat.*”

(Elena Niculiță-Voronca)

(19) “*Cum l-a chemat, a venit înapoi.*” (Elena Niculiță-Voronca)

1.2.1. Cît privește funcția sintactică a lui “*cum temporal*”, interpretările care s-au dat diferă. Dacă situația cînd “*cum temporal*” e corelativ⁶ e clară (adverb de timp, complement circumstanțial de timp, cealaltă (*cum-relativ*) ridică unele dificultăți în interpretare, în sensul că sînt indici fie pentru considerarea acestui *cum* adverb (=cînd), așadar complement circumstanțial de timp, fie pentru considerarea sa conjuncție (=imediat ce)⁷.

1.3. “*Cum causal*”. Majoritatea lucrărilor⁸ care discută această valoare au în vedere conjuncția *cum* și nu se raportează la valoarea adverbială a sa. Că există un “*cum causal*” adverbial e un fapt neîndoielnic, iar exemplele ce vor urma demonstrează acest lucru.

Valorile morfologice ale lui “*cum causal*” sînt, în viziunea noastră, în număr de două, și anume: conjuncțională și adverbială (adverb interogativ-exclamativ)⁹.

a) conjuncțională (implicit relatem)¹⁰

(20) *Cum n-a mai avut timp, nu i-a mai așteptat pe ceilalți.*¹¹

(21) *Cum s-a grăbit, a căzut.*

b) adverbială. Valoarea adverbială a lui “*cum causal*” e întîlnită atît în diacronie, cît și în sincronie¹²:

⁶ Vezi exemplele (15), (16) de sub. 1.2.a.

⁷ Pentru discuții referitoare la această situație vezi Guțu, 1957; Neamțu, 1999 p. 211-213.

⁸ Vezi nota 3.

⁹ Vezi nota 4.

¹⁰ Drașoveanu, 1997, p.21-34.

¹¹ Guțu-Romalo, 1973, p. 193-194. “Conectivul *cum* și *unde* nu mai pot fi considerate adverbe în enunțuri de acest fel, fiindcă nu-și păstrează sensul propriu, nu mai au calitatea de a constitui parte de propoziție, ci au statut conjuncțional” Iordan, Guțu-Romalo, Niculescu, 1967, p. 293. “Afară de pronume, îndeplinesc funcțiunea unei conjuncții și numeroase adverbe sau locuțiuni adverbiale. Pe primul plan stau adverbele relative *unde*, *cînd* și *cum*.”

¹² Într-un exemplu similar, dar cu o semnificație causală puțin ambiguă, “*cum causal*” se întîlnește cu cel modal. Răspunsul la o întrebare precum: “*Cum nu-ți mai trebuie, din moment ce lai vrut?*” ar putea fi: *Foarte bine.* sau *De aceea.* În ceea ce ne privește, acceptăm interpretarea causală. *Cum* apare, și e evident acest fapt, în calitate de corelativ al unei subordonate cauzale, situație care e susținută și de cele prezentate la nota 5.

b₁) adverb interogativ(22) *Cum să nu mă supăr, dacă tot timpul mă ceartă ?*(23) *Cum n-oi plînge, dacă m-a trimis boierul să aduc din mare, de la ucigani, clavirul care cînta singur?* (Elena Niculiță-Voronca)

(24) “- Bună ziua, meșter lemnar!

- Bună ziua, Maică!

- Ce plîngi, ce te văicărezi?

- Cum n-oi plînge și cum nu m-oi văiera,

Că am avut un fiu

Și de știrea lui nu știi ?” (Elena Niculiță-Voronca)

b₂) adverb exclamativ

(25) “Atunci el are se zică: Ei, că tare am fost! Cum n-am știut eu mai înainte că am așa o putere !” (Elena Niculiță-Voronca)

(26) “O, cum nu cască pământul să vă înghită, dreptu lucrurile voastre ceale hicleani de care răspunsul veți avea la dzuva giudețului înain(n)tea me ! (Manuscrisul de la Ieud).

(27) “O, cum nu se pălesc usnele lui și nu arde limba lui, că nu cîntă însuși popa leturghie”. (Manuscrisul de la Ieud)

(28) “Cum nu vii tu, Țepeș, doamne, ca punînd mîna pe ei,
Să-i împarți în două cete, în smintiți și în mișei.
Și în două temniți large cu de-a sila să-i aduni,
Să dai foc la pușcărie și la casa de nebuni.”

(M. Eminescu - Scrisoarea III)

(29) “Frunză verde măr domnesc,

Căpitan împărătesc,

Cum focul să nu-l iubesc!” (Elena Niculiță-Voronca)

În exemplele de sub. 1.3.b e evident faptul că acest “*cum cauzal*” (interogativ-exclamativ) are valoare adverbială și e echivalent cu, susținem noi, locuțiunea adverbială *de ce*¹³, acest fapt demonstrând că valoarea lui *ce* în situații similare nu mai e una pronominală. Echivalarea lui “*cum cauzal*” (adverb) cu gruparea *de ce* relevă faptul că ne găsim pe tărâm adverbial.

¹³ Vezi Valeria Guțu-Romalo, 1973 p. 193-194. ”dacă acceptăm că gruparea “de ce” (*De ce ai venit ? De ce se grăbește ?*) constituie o locuțiune adverbială, putem afirma că aceste poziții sintactice se definesc adverbial ...”; Iorgu Iordan, Valeria Guțu-Romalo, Alexandru Niculescu, 1967, p. 275 afirmă: ”locuțiunile adverbiale sînt construcții cu sens unitar de adverb și pot fi substituite cu adverbe”. În cazul nostru “*cum cauzal*” poate fi înlocuit prin locuțiunea adverbială “*de ce*”.

Din moment ce se discută în literatura de specialitate¹⁴ despre locuțiuni adverbiale de cauză, de ce nu am avea și adverbe de cauză ? Astfel ar fi întregit inventarul adverbului în limba română. Așa cum avem adverb/locuțiune adverbială concesivă (*totuși/cu toate acestea*), adverb/locuțiune adverbială de scop (*înadins/de aceea, pentru aceea*), adverb/locuțiune adverbială de timp (*acum/dis de dimineață*), adverb/locuțiune adverbială de loc (*aici/cît vezi cu ochii*), adverb/locuțiune adverbială de mod (*așa/mai ales*), putem avea și adverb de cauză/locuțiune adverbială de cauză (*cum/de aceea*).

O dată acceptată valoarea adverbială a lui “cum cauzal”, va trebui să dăm și o funcție sintactică acestui adverb cauzal, aceasta neputând fi decât complement circumstanțial de cauză, prin urmare gramaticile noastre ar trebui să integreze și această realizare în descrierea limbii române.

2. Sperăm că cele susținute de noi vor contribui la reconsiderarea unor fapte de limbă, care fie au fost ignorate în literatura de specialitate, fie au fost interpretate dintr-o altă perspectivă. Credem că argumentele aduse de noi ne îndreptățesc să întregim clasa adverbului, integrând în aceasta și adverbul de cauză “cum”.

BIBLIOGRAFIE

1. Avram, 1960 - Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, Editura Academiei
2. Avram, 1997 - Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas
3. Brâncuș, Saramandu, 1998 - Grigore Brâncuș, Manuela Saramandu, *Gramatica limbii române. Morfologia*, București, Editura Atos
4. Constantinescu Dobridor, 1974 - Gh. Constantinescu-Dobridor, *Morfologia limbii române*, București, Editura Științifică
5. Constantinescu-Dobridor, 1998 - Gh. Constantinescu-Dobridor, *Sintaxa limbii române*, București, Editura Științifică
6. Drașoveanu, 1997 - D. D. Drașoveanu, *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, [Cluj-Napoca], Editura Clusium
7. Eminescu, 1974 - M. Eminescu, *Poezii*, Iași, Editura Junimea
8. Gramatica, 1966 - *Gramatica limbii române*, vol. I-II, Ediția a II-a, București, Editura Academiei

¹⁴ Vezi nota 3.

9. Gruică, 1980 - G. Gruică, *Conectiv gramaticale - Conectiv semantice*, în LR, XXIX, nr. 6, p. 597-603
10. Guțu, 1957 - Valeria Guțu, *Prepoziții relative*, în Studii de gramatică, vol. II, p. 161-172, București, Editura Academiei
11. Guțu-Romalo, 1973 - Valeria Guțu-Romalo, *Sintaxa limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică
12. Iordan, Guțu - Romalo, Niculescu, 1967 - Iorgu Iordan, Valeria Guțu-Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică
13. Irimia, 1997 - Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, Polirom
14. Manuscrisul, 1977 - *Manuscrisul de la Ieud*, București, Editura Academiei
15. Neamțu, 1984 - G. G. Neamțu, *Pronume, adjective pronominale și adverbe exclamative*, în LR, XXXIII, nr. 6, p. 468-475
16. Neamțu, 1999 - G. G. Neamțu, *Teoria și practica analizei gramaticale. Distincții și ... distincții*, Cluj-Napoca, Editura Excelsior
17. Niculiță-Voronca, 1998 - Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, vol. I-II, Iași, Editura Polirom

ASIMETRIA SEMANTICĂ A CUVINTELOR ÎMPRUMUTATE

IRINA CONDREA

RÉSUMÉ. L'asymetric semnatique de mots empruntees. Au resultat du contactes entre les diverses langues, une serie de mots devient le bon commune de quelques idiomes, et son reconnu tres facile par les parleures bilingues comme des elementes familiares. Maintenant il y a une grand nombre de mots, qui ont "la chance de voyager", "les mots internationaux", par ex. *contact, parlement, act, resultat* etc. Mais, en passant d'une langue a l'autre, ils souffrent des modifications semantiques, parmi lequelles nous distinguons: 1. La reduction de nombres de significations - par ex. "medaillon" a quatre significations en francais, trois en roumain et une en russe; 2. L'amplification de nombres de significations, par ex. "regide" - une signification en francais, deux en roumain, trois - en russe; 3. L'adoption selective de significations par les mots emprunte; 4. L'adoption d'une signification periferique; 5. L'omonimie bilingue.

Datorită contactului intens, o serie de cuvinte devin un bun comun al mai multor limbi și sînt identificate, sesizate, în primul rînd de către vorbitorii bilingvi, ca elemente cunoscute, familiare.

Un mare număr de cuvinte "cu șansa de a calatori", așa-numitele internaționalisme, fac parte din lexicul social-politic și economic de actualitate, reprezentînd un aspect aparte al comunității lingvistice europene (*parlament, jurnalist, discuție, corupție, a demonstra, industrie, firmă, business, terorism, contact, expert, consultatii, barieră, finis, secretar, regizor, valută ș.a.m.d.*).

Calitatea de "cuvinte internaționale" o pot avea acele lexeme, care sînt identice din punct de vedere semantic; fiind identificate și recunoscute de bilingvi, ele contribuie la înțelegerea textului într-o limba străină și în majoritatea cazurilor pot să apară ca echivalențe de traducere.

Cuvintele împrumutate, comune pentru două-trei sau mai multe limbi, au practic același înveliș sonor, ceea ce a generat denumirea de "omonimie bilingvă", care se referă la lexeme de tipul *senator, director, jurnalist* etc. Aspectul sonor analogic - în planul expresiei presupune și o analogie (sau, în unele cazuri, chiar o identitate) semantică în planul conținutului.

Însă în categoria omonimelor bilingve nu se pot include cazurile de pură omofonie, când coincidențele sonore sînt total accidentale (comp. rus. СУД ‘judecată’ - rom. SUD ‘punct cardinal’; rus. ТАК ‘asa’ - rom. ТАС ‘nu vorbesc’; rus. НАС ‘pe noi’ - rom. NAS ‘organ al respirației și mirosului etc.).

În planul expresiei omonimele bilingve prezintă doar diferențe neesențiale, generate de particularitățile sistemului grafic al limbii respective (comp. fr. *medaillon*; rom. *medalion*; rus. *медальон*). În planul conținutului aceste cuvinte dau dovadă de diverse tipuri de neconcordanțe; deci fac parte din același cîmp semantic, în prim-plan pot să apară sensuri care nu există în limba-sursă sau asimetrii bazate pe diferențierea stilistică sau pe activizarea unor sensuri secundare.

Comparînd mai multe omonime din limbile franceză, romană și rusă, se poate constata ca deși sînt rare cazurile de pierdere totală a legăturii de sens cu cuvîntul din limba-sursă (de obicei, franceza), modificările semantice se manifestă anume ca o asimetrie, cînd niște elemente identice sînt dispuse altfel decît în varianta inițială. Modificările produse sînt de cîteva tipuri.

I. Reducerea numărului de sensuri în limba receptoare față de limba-sursă. Spre exemplu, din cele patru sensuri ale cuvîntului francez *tribunal* limba romană a preluat trei, iar limba rusă doar unul, dîndu-i un caracter specializat de ‘judecată militară’: ТРИБУНАЛ - чрезвычайный специальный судебный орган, ведающий рассмотрением военных и особо тяжелых гражданских преступлений. Același proces a avut loc și în cazul cuvîntului *medaillon* cu patru sensuri în franceză, dintre care limba rusă a acceptat doar unul: rus. МЕДАЛЬОН - носимое на шее ювелирное изделие в виде овальной или круглой плоской коробочки, которая может служить для хранения чего-нибудь, например, портрет, медальон с часами.

II. Sporirea numărului de sensuri prin apariția unor conotații stilistice sau specializate. Spre exemplu, verbul *a redacta*, preluat din franceză, unde are doar o singură semnificație, dispune în română de acum de două sensuri, neutre din punct de vedere stilistic, iar în limba rusă - de trei. Procesul cel mai interesant are loc în limba rusă, în care sensul verbului francez este “împins” pe ultimul loc, căpătînd și marca stilistică *învechit*. Cf.

fr.: REDIGER - Exprimer par écrit, dans l’ordre voulu et selon une forme donnée. *Rediger un article de journal*.

rom.: REDACTA 1. A compune, a formula în scris, a scrie, a întocmi (un studiu, un act etc.). 2. A asigura (la un ziar, la o editură etc.) finisarea, în conținut și formă, a unor manuscrise primite de la autori și adresate publicării.

rus: РЕДАКТИРОВАТЬ 1. Проверить и исправлять какой-либо текст, подвергать его окончательной обработке. 2. Руководить изданием чего-либо. 2. устар. Выразить, сформулировать словесно что-либо, мысль, понятия и т.п.

III. Adoptarea selectivă a sensurilor și apariția unor semnificații noi, bazate pe metaforizare. Astfel, româna preia doar două sensuri ale cuvîntului francez *medaillon*, iar pe al treilea îl creează prin metaforizare. Cf.:

fr.: MEDAILLON - 1. Medaille sans revers qui depasse en poids et en taille les medailles ordinaires. 2. Bijou de forme circulaire ou ovale, dans lequel on place un portrait, des chevaux etc. 3. Bas-relief ou autre element decoratif circulaire de forme ronde ou ovale.

rom.: MEDALION - 1. Bijuterie de formă rotundă sau ovală care încadrează sau închide între două capace o fotografie, o pictură, o șuviță de păr etc. și se poartă de obicei la gît. 2. Element decorativ de formă circulară sau ovală, folosit în arhitectură, mobilier etc., cuprinzînd un basorelieu, o inscripție, un portret etc. 3. Scriere literară în proză, de mici dimensiuni, pe o anumită temă, în care sînt schițate trăsăturile fundamentale ale vieții și operei unei personalități, adesea urmată de exemplificări din opera acesteia.

Ca urmare a metaforizării a apărut în românește un sens al cuvîntului *tableta*, sens care nu este atestat în dicționare nici în franceză, nici în rusă și anume: 3. Articol publicistic de mici dimensiuni, de obicei pe o temă de actualitate și adesea ca formă a pamfletului literar. Pentru rusă și română este comun sensul de "preparat farmaceutic în formă de disc mic", acesta fiind și unicul sens al rusescului ТАБЛЕТКА, dar pe care nu-l are franțuzescul TABLETTE.

Exista situații cînd sensul apărut prin metaforizare devine unicul acceptat de uz și cel mai răspîndit în limba de adopție, cum este cazul cuvîntului *BATON*. Însemnînd în franceză 'băț, baston', (*Baton* - 1. Morceau de bois long et mince souvent fait d'une branche d'arbre. 2. Objet en forme de baton. 3. Trait, bare qui fait un enfant qui apprend à écrire, à compter) în română *baton* s-a "specializat" pentru denumirea unor obiecte (de obicei, produse alimentare) cu forma de "băț".

rom: BATON - Bucată (de vanilie, de ciocolată, de ceară) lunguiață sau în formă de bastonaș.

În limba rusă însă cuvântul БАТОН este foarte răspândit cu sensul uzual de “franzelă albă”

rus: БАТОН - 1. Белый хлеб продолговатой формы. 2. Кондитерское изделие в виде палочки. *Шоколадный батон.*

IV. Punerea în prim-plan în limba de adopție a unui sens mai “specializat” din limba-sursă. În felul acesta se prezintă substantivul fr. *taille*, primul sens al căruia - ‘înălțime a corpului uman’ - este trecut pe locul secund în română, iar pe primul loc apare sensul care în franceză este ultimul - cel de “Partea de la mijloc, mai subțire, a corpului omenesc, situată deasupra șoldurilor; mijloc, brâu”. Este de remarcat că limba rusă nu mai preia sensul de “înălțime, statură sau mărime” (cu referire la vestimentație).

Cazurile de omonimie bilingvă prezintă interes în special în zonele de bilingvism general, cum este Basarabia, (în special, Chișinăul) în care româna și rusa sînt utilizate în paralel, situația fiind legiferată oficial. În aceste condiții uzul vorbitorilor basarabeni este influențat mult de uzul limbii ruse și unele cuvinte, împrumutate de română în general din franceză, vin în limbajul basarabenilor prin filieră rusă și deci cu sensurile adoptate de aceasta limbă.

REFLECTAREA LINGVISTICĂ A INFLUENȚEI STRĂINE

CORNELIA CUJBA*

Este un fapt cunoscut că apropierea lingvistică dintre o limbă structurată lexical și noțional - cum este germana - și una mai puțin structurată din aceste puncte de vedere - cum era româna secolului al XIX-lea - duce, cel puțin parțial, la influențarea acesteia din urmă, mai ales atunci când intervin și factori politici, sociali și culturali.¹ Primul și cel mai important rezultat al unei apropieri lingvistice este reflectarea lingvistică a influenței străine, care, în condiții favorabile, poate duce la modificări importante în anumite domenii ale limbii receptoare (vezi influența slavă sau romanică, mai ales franceză, asupra limbii române).

Dacă materialul lingvistic a două limbi europene neînrudite ce se află în contact indirect, la nivelul culturii, permite asemănări în formă și conținut, atunci noțiunile polare de paralelitate și de material lingvistic realizat prin influență străină par că se anulează: din punct de vedere sincron² paralelitatea poate fi (datorită elementelor lingvistice structurate asemănător) în aceeași măsură rezultatul unui proces intern, ca și cel al influenței străine. Chiar dacă se pot afla relativ ușor criterii pentru o înrîurire străină într-o epocă de contacte lingvistice indirecte între o limbă literară complet dezvoltată - precum limba germană a clasicismului și romantismului - și o limbă pe calea modernizării - precum de exemplu și limba română, în perioada ei de cizelare-, se pot constata totuși și elemente de dezvoltare paralelă.³

* *Universitatea „Al. I. Cuza” Iași*

¹Bechert/Wildgen (1991), p. 95: „Die charakteristische Kontaktsituation für Entlehnungen ist der Einfluß fremder Sprachen, z.B. aufgrund ihres kulturellen Prestiges, auf die Sprache einer Bevölkerungsgruppe, die als solche erhalten bleibt und normal tradiert wird.“

²Prin sincronie înțelegem o stare a limbii, chiar dacă această stare este mai degrabă una teoretică, datorită faptului că limba este într-o permanentă schimbare. Cu toate acestea, sincronia, ca sistem, nu este o ficțiune, atîta vreme cît modificările se petrec atît de încet, încît nici comunicarea, nici gîndirea nu sînt afectate.

³Vezi Ullmann (1964), pg. 66, 81 ș.u.

Cum "comunitatea lingvistică europeană" își are rădăcinile în cultura latino-grecească, pare a fi de interes exemplificarea, cu materiale concrete, a existenței acestei comunități apelînd la materiale lingvistice autohtone, eliminînd deci, pe cît posibil, materialele dovedite deja ca fiind în mod tradițional împrumuturi sau calcuri.

Cînd se calchiază concomitent idei și materie, vorbim de împrumuturi sau calcuri, în funcție de vechimea respectivelor cuvinte. Dacă ele conțin caracteristici fonematice străine, sînt împrumuturi - astfel se prezintă situația și în limba germană după 1500 și în română odata cu începuturile limbii literare. Cuvintele asimilate fonetic - împrumuturi și calcuri - au pătruns de mult în limbă și nu mai sînt resimțite de către vorbitori ca fiind străine. Împrumul devine pe parcursul timpului un calc, este o noțiune cursivă, nu statică, căci este supusă dinamicii transformaționale a timpului. Altfel spus: împrumul este un fenomen orizontal, sincron, pe cînd calcul este unul vertical, diacronic. De aici rezultă, că un cuvînt cu un aspect sonor străin, perceput în stadiile de început ca fiind un împrumut, se lovește de o rezistență structurală de tip fonematic și morfematic.⁴ În afară de aceasta, împrumuturile suferă de o anume lipsă de conținut, de o anumită "sărăcie". Faptul acesta explică în parte divergențele în acceptarea sau respingerea neologismelor și sprijină opiniile puriste, manifestate atît în germană, cît și în română.⁵ Pentru puriști, neologismul este un lucru mai "periculos" decît calcul, pentru că ar duce la deteriorarea prestigiului limbii. În ceea ce privește aportul spiritual al calcului față de neologism "cu cît sînt mai puternice conținuturile spirituale în cazul calcurilor, cu atît acestea ies mai mult în evidență față de împrumuturi"⁶. Sîntem conștienți de faptul că din punct de vedere sincron,

⁴ Vezi Weisgerber (1955), p. 186: "Die Eingliederung eines Fremdwortes aus einem fremdsprachlichen Begriffssystem bleibt notwendig schon als Möglichkeit problematisch".

⁵ Pentru purismul german, vezi Polenz (1967) și Adorno (1979). Pentru purismul românesc vezi, de ex. Haneș (1904), p. 145-160; I. Petrescu, *Concepția lingvistică a lui Aron Pumnul*. În: CL XI, 2, 1966, p. 175-185: "Cerințele unei limbi ideale sînt regularitatea, - care în concepția raționalistă a lui Pumnul e cerința fundamentală, efortul minim ("ușoară de rostit"), eufonia ("dulce sunătoare"), bogăția și precizia.[...] Limba română e o limbă originarie, puterică, regulată, sub anumite raporturi o limbă ideală. Ea nu trebuie înfeudată latinei, ci trebuie văzută în sine și pentru sine. Prin exces de zel se poate deduce chiar că româna nu e o fiică cenușăreasă a clasicei latine, ci mama ei, necultivată încă, dar cu un roganism destul de puternic pentru a ajunge și ea, "tratată filosoficește", la superba înflorire la care a ajuns, cu două milenii în urmă, fiica sa."

⁶ Weisgerber (1955), p. 188. În acest sens vezi și opiniile formulate de Meillet (1921), p. 127-128, Vildomec (1963), p. 109, Carsten (1965), p. 213 ș.u.

categoriile neologism și calc joacă doar un rol secundar⁷ și că definirea curentă a diferențelor dintre acestea după principiul formal al asimilării grafice, fonetice și flexionare este nesatisfăcător. Faptul că nu neglijăm însă aceste diferențe, își are află motivația în însăși tema pe care ne-o propunem să o abordăm într-un alt loc, într-o lucrare mai amplă: limba cărturarilor, filozofilor, oamenilor de știință, scriitorilor, traducătorilor etc. care au completat numeroase lacune în terminologia limbii literare cu material preluat, printre altele, și din germană.

În domeniul împrumutului și al calchierii după model german nu dispunem de suficiente cercetări teoretice. Exeptînd două contribuții valoroase⁸, lipsesc și lucrările care să analizeze din punct de vedere lingvistic și care să descrie structural rezultatele unor situații de contact cultural între aceste două limbi neînrudite. Cauza ar putea fi în parte faptul că pînă la 1949, cînd apare lucrarea fundamentală *Deutsch und Lateinisch* a lui W. Betz, nu se folosea o terminologie unitară. Pe terenul lingvisticii românești, preocupările cercetătorilor pentru definirea și fixarea nomenclaturii pentru calc și împrumut se situează (cu mici abateri) pe la mijlocul anilor '60 și, doar cu unele excepții ca Th. Hristea⁹ sau N.A. Ursu¹⁰, nu se bucură de o atenție specială. O altă cauză, mai puțin concretă, dar de o anume importanță ar putea consta în dificultatea de a distinge, într-o perioadă dată, influențele străine de dezvoltările paralele din interiorul unei limbi, care au putut avea loc în afara oricărei influențe străine. Apariția independentă a unor fenomene lingvistice asemănătoare sau chiar identice în mai multe limbi, mai ales în onomatopoetică, a fost explicată de Schuchardt prin "înrudire lingvistică elementară"¹¹. Această noțiune atît de citată și de criticată este doar aparent transparentă și, în plus, nu este exactă: lasă un spațiu prea mare pentru diverse posibilități de interpretare, fiind generală

⁷Vezi Saussure (1955), p. 42.

⁸*Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten (nach den Angaben des Rumänischen Sprachatlasses)*, Deutsche Akademie der Wissenschaft zu Berlin. Schriften des Instituts für romanische Sprachen und Kulturen, Band 4, Berlin, Akademieverlag, 1971; și H. Crößmann-Osterloh, *Die deutschen Einflüsse auf das Rumänische. Probleme - Kriterien - Anwendungen*. Tübingen, 1985.

⁹Th. Hristea, *Probleme de etimologie*. București, 1968; *Calcul internațional*. În: SCL XXVI, 5, 1975, p. 499-505; *Sinteze de limba română*. București, 1984, p. 100-161.

¹⁰N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*. București, 1962.

¹¹Vezi observațiile lui Schuchardt (1917), p. 519.

și nespecifică¹²- ceea ce nu înseamnă că este greșită, câtă vreme "măsura tuturor lucrurilor, omul", este, în trăsăturile sale fundamentale, peste tot egal. Urmare a realității lucrurilor și a instinctelor primare, extralingvistice și fundamentale ale psihicului uman pe de o parte, și a felului condiționat de gândire și de apreciere pe de altă parte, diversele limbi sînt străbătute de aceleași tendințe, ce duc implicit la conținuturi asemănătoare, conținuturi ce pot lua și forme asemănătoare.¹³ Sistemele lingvistice diferite sînt cele mai potrivite pentru asemenea cercetări - un bun exemplu în acest sens este Bally¹⁴, care a dezvoltat prezentarea limbii franceze din contradicția cu limba germană.¹⁵

Limba este stăpînită de o permanentă tensiune provocată de forțe interne antagonice. Tendințelor bio-psihologice generale și celor socio-culturale, spațiale și temporale, care tind spre orientarea limbilor spre făgașe uniforme, egale, li se opune amplul impuls lingvistic matern, cu forța sa de rezistență, care va împinge tot ceea ce se învață mai tîrziu în tiparele limbii materne. La aceasta se adaugă și un alt factor, cel al tendinței de imitare, care la rîndul său acționează în două direcții: spre înapoi - este deci conservator, căci inhibă noul prin perseverența fenomenelor lingvistice deja existente -, dar este în același timp și progresiv, acționînd deci spre înainte, căci noul, care se naște din cerințele formelor vieții în permanentă schimbare, se poate impune doar printr-o formă a imitării lingvistice.

Probabil că toate limbile posedă, în pofida varietății lor, aceleași tendințe de bază¹⁶, ce-și află expresia în principii fonologice, gramaticale, sintactice și semasiologice (noțiunile de subiect și predicat, de exemplu, sînt specifice tuturor limbilor).¹⁷ Aceste generalizări devin interesante și justificate abia în momentul în care se folosește ipoteza tendințelor identice în interiorul

¹²Critica acestei noțiuni la Skalicka (1967), p. 1831: "In der Entwicklung der Sprache ist der Sprachtypus sehr oft aktiv. Oft ergibt sich eine typologische Tendenz kund, die aber keineswegs einfach und eindeutig ist. Wenn noch andere Tendenzen zur Geltung kommen, ist das typologische Moment nicht immer maßgebend".

¹³Vezi Haugen (1952), p. 397 și Gneuss (1955), p. 38-40.

¹⁴Bally (1944).

¹⁵Wartburg (1939), p. 9: "An der fremden Sprache gemessen, treten die wesentlichen Züge der eigenen Sprache umso deutlicher hervor; sie werden erst durch diese Gegenüberstellung ins Bewußtsein erhoben".

¹⁶Paul (1960) atrage atenția asupra "marii uniformități a tuturor proceselor (Vorgänge) lingvistice în diversii indivizi", deoarece "cele mai simple procese psihice sînt egale la toți indivizii."

¹⁷Vezi Jespersen (1924), p. 55 ș.u. și Urban (1951), p. 87 ș.u.

unităților spațiale (de ex. Europa) și temporale (de ex. secolele XIX-XX), în vederea aflării faptelor de limbă existente, reale. Dintotdeauna, în timpuri diferite și în locuri diferite s-au format culturi diferite, care s-au înlocuit unele pe altele. Luând din nou exemplul Europa, tendința care apropie din punct de vedere al conținutului și al structurii limbile bătrânului continent, își are rădăcinile în cultura greco-romană. Această tendință determină o comuniune de noțiuni, structurate mai mult sau mai puțin asemănător și a căror forme lingvistice caută să pătrundă în diversele limbi. Opus influențelor ce rezultă din contacte lingvistice, se află limba maternă cu tendințele ei conservatoare. Omul trăiește realitatea obiectivă prin prima limbă învățată (limba maternă). Mecanismul ei îi stă automat la dispoziție și este mijlocul cel mai natural de denumire a lumii înconjurătoare. De aici rezultă că monolingvul conștientizează numai o realitate, pînă ce descoperă, prin cunoașterea altei limbi, existența unei alte realități și a unui alt mecanism.¹⁸ El va încerca oricum să identifice noile conținuturi cu cele proprii și să le implanteze în categoriile formale ale limbii materne. Rezultatul acestui conflict conștient / inconștient, al interferenței, îl reprezintă diferitele tipuri de calcuri.¹⁹

¹⁸Vezi Nida (1947), p. 246: "Some people take for granted that all languages have such parts of speech (word classes) as nouns, verbs, adjectives, prepositions, conjunctions and particles. It is rather a shock for the translator to find that he cannot have a noun for 'savoir'."

¹⁹Vezi Weinreich (1964), p. 1-11. Mauthner (1923) formulează astfel diferența dintre imitație și calc: "Nachahmung ist nur der allgemeine Begriff, den man gern auf die Wiederholung von Kunstprodukten und von Bewegungen jeder Art verwendet; für die Wiederholung oder Nachahmung derjenigen Bewegungen, die das Sprechen ausmachen, ist nur die Bezeichnung *Entlehnung* schon eingebürgert, als terminus technicus, wahrscheinlich darum, weil die Sprachwissenschaft Wert darauf legt, das Entleihen oder Ausborgen als eine unschickliche, tadelndswerte, der Würde einer Hauptsprache nicht geziemende Handlung darzustellen. Man muß sich aber, wenn man von Entlehnungen spricht, womöglich immer bewußt bleiben, daß man einen bildlichen Ausdruck gebraucht hat; die Sprache leiht sich aus und entlehnt nicht."

BIBLIOGRAFIE

1. ADORNO (1979) = Th. Adorno, *Wörter aus der Fremde*. În: BRAUN (1979), p.198-211.
2. BALLY (1944) = Ch. Bally, *Linguistique générale française*. Berne, 1944.
3. BECHERT/WILDGEN (1991) = J. Bechert / W. Wildgen, *Einführung in die Sprachkontaktforschung*. Darmstadt, 1991.
4. CARSTENSEN (1965) = B. Carstensen, *Englische Einflüsse auf die deutsche Sprache nach 1945*. Heidelberg, 1965.
5. GNEUSS (1955) = H. Gneuss, *Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altenglischen*. Berlin, 1955.
6. HANES (1904) = V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Bucureşti, 1904.
7. HAUGEN (1952) = E. Haugen, *Besprechungen mit Öhmann, E: Die mittelhochdeutsche Lehnprägung nach altfranzösischem Vorbild*. În: Lg 28, 1952.
8. JESPERSEN (1924) = O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*. London, 1924.
9. MAUTHNER (1923) = F. Mauthner, *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*. Leipzig, 1923.
10. MEILLET(1921) = A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris, 1921.
11. NIDA (1947) = E. A. Nida, *Bible Translating*. New York, 1947.
12. PAUL (1960) = H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen, 1960.
13. POLENZ (1967) = P. Polenz, *Sprachpurismus und Nationalismus*. În: Germanistik - eine deutsche Wissenschaft, 1967, p. 150 ş.u.
14. SAUSSURE (1955) = F. Saussure, *Cours de linguistique générale*. Paris, 1955.
15. SCHUCHARDT (1917)=H. Schuchardt, *Sprachverwandschaft*. În: Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1917, p. 518-529.
16. STALICKA (1967) = V. Stalička, *Sprachtypologie und Sprachentwicklung*. În: To Honor Roman Jakobson. The Hague-Paris, 1967, p. 1827-1831.
17. URBAN (1951) = W. M. Urban, *Language and reality*. London Ⓞ.a., 1951.
18. ULLMANN (1964) = S. Ullmann, *Language and Style*. Oxford, 1964.
19. VILDOMEČ (1963) = V. Vildomeč, *Multilingualism*. Leyden, 1963.
20. WARTBURG (1939) = W. v. Wartburg, *Betrachtungen über das Verhältnis von historischer und deskriptiver Sprachwissenschaft*. În: Mélanges de linguistique offerts a M. Bally. Geneve, 1939.
21. WEINREICH (1964) = V. Weinreich, *Languages in Contact*. The Hague, 1964.
22. WEISGERBER (1955) = L. Weisgerber, *Sprachliche Begegnung der Völker*. În: Sprachform 1, 1955, p. 181-191.

ACTELE DE LIMBAJ ÎN CONTEXT SOCIO-CULTURAL ȘI ISTORIC (cu privire specială la actul directiv)

ELENA DRAGOȘ

RÉSUMÉ. *Les actes de langage dans le contexte socio-culturel et historique (concernant particulièrement l'acte directif de conseiller).* En essayant d'approximer une dimension diachronique de la pragmatique du troisième degré, celle qui s'occupe des actes de langage, le présent article cherche à rendre légitime l'origine de l'acte directif de conseiller, au moins au cours de son développement dans le discours, dans les dix commandements célèbres de la Bible.

0. Posibilitatea ca un fenomen lingvistic să fie studiat atât în dimensiunea sa sincronică, cât și în cea diacronică a fost exprimată încă de Dwight William Whitney, considerându-se că ambele metode se completează reciproc (apud Frâncu 1997: 36). Este și cazul actelor de limbaj [pragmatica de gradul al III-lea, cum a fost denumită, apud Armengaud 1985], dimensiunea diacronică având eventual șansa de a ajunge până la originea actului, situațiile comunicative concrete fiind mai greu de aproximat. "Orice act de vorbire, fiind în același timp istoric și liber, are o extremitate ancorată în «necesitatea» sa istorică, în condiția sa istoricește necesară, care este limba, și o altă extremitate îndreptată spre o finalitate semnificativă inedită, care, astfel, trece dincolo de limba anterior stabilită." (Coșeriu 1997: 43). Amplificarea discursivă a unor acte necesită nu numai înțelegerea constrângerilor argumentative ale contextului, ci și aproximarea acelor condiții de ordin spiritual ce au ca finalitate tocmai realizarea acțiunilor transmise prin acte pentru ca viața comunității să se prezeve în mod normal. Este și cazul actului de a sfătui ale cărui rădăcini trebuie căutate în puterea coercitivă a unor texte celebre din Biblie.

1. Facem de la început precizarea că actul de limbaj poate fi privit fie ca o unitate sau categorie a discursului [actul de limbaj fiind astfel cea mai mică unitatea monologică în modelul genevez standard (Roulet 1981 și Roulet et alii 1985)], fie ca o unitate a comunicării, teoria actelor de limbaj în sensul lui Searle (1972) fiind convocată cu titlul de cadru de referință (Moeschler f.a.: 215).

Dimensiunea diacronică pe care vrem să o imprimăm cercetării noastre impune mai degrabă luarea în considerare a primei accepțiuni, urmată de o gramatică a discursului, adică o convocare a noțiunilor de *înșiruire și reguli de înșiruire*, de concatenare de acte (apud Moeschler f.aa.: 219). Din punctul de vedere al celei de a doua accepțiuni, precizările următoare sunt necesare, ele regăsindu-se și în actul de limbaj directiv, existent în discursul mai mult sau mai puțin ficțional.

1.1. Printre actele directive (fr. *exercitifs*), după clasificarea lui J. Searle (1972), ce aproximează și dimensiunea diacronică în apariția, dezvoltarea și constituirea lor sub forma discursurilor organizate monologal sau conversațional, ne-a reținut atenția actul de inițiere, de sfătuire.

1.2. Actele directive, în general, exprimă încercarea locutorului (L) de a-l determina pe interlocutor sau receptor (R) să facă o anumită acțiune (C) (ele sunt deci orientate spre R); forța ilocuționară a acestor acte poate fi explicitată prin verbe performative, ca: *a cere, a invita, a ordona, a provoca, a ruga, a sfătui (a lua aminte), a solicita* etc. Există și alte procedee pentru a evidenția forța ilocuționară a acestor acte: ordinea cuvintelor, accentul tonic (sintactic), intonația, punctuația, modul verbului etc. Pentru actul de inițiere se selectează, mai cu seamă modul verbului (în limba română un imperativ atenuat coincident cu forma conjunctivului prezent de persoana a II-a singular/plural), o intonație moderată, eventual un accent sintactic plasat pe un cuvânt-cheie al discursului.

Din punctul de vedere al dimensiunii acționale, actul de a sfătui e caracterizat de J. Searle (1972: 108-109) prin următoarele:

Este un act viitor (C) al lui R.

1. L are motive de a crede că C ar fi profitabil pentru R.

2. Nu e sigur nici pentru L, nici pentru R că R va fi condus să efectueze C, în orice condiții.

3. L crede că C ar fi profitabil pentru R.

Contrar a ceea ce s-ar putea presupune, *a sfătui* nu este un mod de a ruga pe cineva să facă ceva. E interesant de comparat: *a sfătui* cu "a împinge pe cineva să facă ceva", "a invita la", "a recomanda". *A sfătui nu e o încercare de a determina pe cineva să facă ceva, cum e cazul lui a cere. A sfătui este mai curând "a vă zice ceea ce aveți interesul să faceți."*

Simbolismul actului directiv (apud Armengaud 1985: 87) este următorul:

!↑W (H accomplit A)

În termeni românești ar fi:

!↑D (R îndeplinește C)

unde : ! = marca distinctivă a directivelor, coincidentă cu imperativul;

↑ = lumea se ajustează după cuvinte;

D = starea psihologică de dorință

R = receptorul

C = acțiunea viitoare

Dacă actul ilocutionar înseamnă realizarea în anumite situații, sub anumite condiții și cu anumite intenții a unor sintagme verbale, atunci actul de *a sfătui ceva pe cineva* trebuie analizat, într-o primă fază, propunându-ne "idealizarea" conceptului de *a sfătui*. Dacă însă avem în vedere ocurența concretă a actului, atunci dimensiunea acțională și cea formală vor întâlni pe cea diacronică, de unde actul, ca intenționalitate, va deveni mai complex.

1.2.2. În cele ce urmează vom avea în vedere ambele dimensiuni. Conceptul de *situație de comunicare* presupune locul, timpul și relația dintre interlocutori. Dacă locul și timpul nu afectează din punct de vedere acțional apariția și scopul actului *a sfătui* are anumiți indici care trebuie să consemneze următoarele:

- vârsta locutorului (a aceluia care dă sfatul) trebuie să fie mai mare decât a lui R (de exemplu, fratele mai mare - fratele mai mic);

- ierarhia în familie, comunitate, societate (de exemplu, tată - fiu; preot - enoriași; rege, președinte, prim-ministru - popor);

- autoritatea dobândită prin experiență sau prin alt element de viață (de exemplu, tată - fiu; veteran de război - ostași; profesor - elev).

Reciproca relațiilor nu e valabilă, ceea ce conduce la a ne solidariza cu afirmația cercetătoarei C. Kerbrat-Orecchioni (1992: 119), după care interacțiunile se caracterizează adesea cel puțin printr-o relație univoc ierarhică decât printr-o disimetrie de roluri, în care fiecare are la un anumit nivel o anumită putere. Din punctul de vedere al actului de *a sfătui*, univocitatea ierarhică este prestabilă de criteriile avansate anterior, dar o dată cu acestea se menține și disimetria de roluri și numai prin accederea în timp la rolul de sfătuitor, cu prerogativele știute, se poate spune că din sfătuit poți deveni sfătuitor. Aceasta presupune însă dimensiunea diacronică de rol și nu are relevanță în cazul descrierii sincrone a actului.

Tot în legătură cu relaționemele (numite astfel pentru că marchează relația interpersonală) (cf. Kerbrat-Orecchioni 1992: 122), utilizarea lor depinde de natura relațiilor mai mult decât de caracterul intrinsec al termenilor; se impune astfel axa verticală și cea orizontală. Dacă se are în vedere *ierarhia* și *distanța*, cu afinitățile lor, se pot distinge două poziții antagoniste pe fiecare axă, cu cele patru categorii rezultate, ce funcționează astfel:

Pe orizontală: [egalitate] + [distanță]
 [egalitate] + [intimitate]

Pe verticală: [ierarhie] + [distanță]
 [ierarhie] + [intimitate] (?)

Pentru actul de *a sfătui* egalitatea nu poate fi luată în calcul și suntem de acord cu C. Kerbrat-Orecchioni că ierarhia e incompatibilă cu intimitatea; rămâne perechea cu relația de implicație: [ierarhie] \supset [distanță], iar în cadrul relațiilor de rudenie, deci în mod excepțional, perechea [intimitate] \supset [egalitate] (e posibil ca soțul să sfătuiască soția sau invers).

Dacă aceasta e situația pe verticală, pe orizontală, există tendința de a diminua progresiv distanța, iar, în cazul sfatului, aceasta are în vedere dimensiunea perlocuționară, adică L să fie sigur de îndeplinirea în fapt a sfatului și mai puțin să aibă în vedere neutralizarea distanței.

2. Analiza actului de *a sfătui*, în mod explicit, a scos în evidență faptul că punctul de plecare este incapacitatea interlocutorului de a rezolva o anumită problemă și, ori gratuit, ori la cerere, reclamă sfatul unuia mai cu experiență, mai informat, pentru a surmonta momentul dificil.

Locutorul (L) actului furnizează anumite precepte, pilde, elemente de conduită, constituindu-se, prin selectarea codului comun lui L și R (receptor), punctul de plecare a actului, urmând ca R să înțeleagă, să interpreteze ca sfat, R constituindu-se ca punct de sosire a actului. În această situație avem de-a face deja cu o cancatenare de acte, în care actul de *a sfătui* urmează celui de *cerere de sfat*, acesta constituindu-se în act director, iar sfatul în act subordonat.

2.1. Să luăm ca exemplu un fragment din *Alexandria*, romanul popular atât de cunoscut, în care recunoaștem cele două acte: cererea de sfaturi și oferirea de sfaturi; protagoniștii: tânărul Alexandru și sfetnicii săi; locul: Macedonia; timpul: după moartea lui Filip:

" - Voi, domnilor, și voi, boiarilor, voao zic, și voiu să vă întreb eu de sfat și să-mi dați și să mă sfătuiți. Că iată, fraților, împăratul vostru și tatăl meu Filip, el muri și eu tânăr rămăseiu în scaunul lui. Dară mie cum ziceți: s-o domnesc? Că tatăl meu ținea împărățiile cum trebuie, în zilele lui."¹

Dacă facem o comparație cu un alt act directiv - cel de ordin - de exemplu, acesta nu beneficiază niciodată de actul de cerere/solicitare de ordin, distanța nefiind compatibilă cu intimitatea. Punctul de plecare în actul de ordin este strict ierarhic, iar distanța este contextul obligatoriu al realizării actului. Am putea afirma că actul de ordin se pretează mai degrabă analizei în perspectiva retoricii nonintegrate (Anscombe și Ducrot 1986), unde aspectele argumentative ale anunțului sunt determinate de circumstanțe.

Cât privește formularea sfatului, aceasta e diferită în exemplul luat, de la interlocutor la interlocutor, dar, având în vedere gravitatea momentului, relația ierarhică etc., se percepe o scală de la impersonal la personal până la solidarizarea cu solicitatorul de sfat:

¹ *Istoria a Alexandrului celui Mare din Machedoniia și a lui Darie din Persida Impăraților*, în "Cărțile populare în literatura românească, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, vol. I, E.P.L., 1963, p. 5-84.

"Ei ziseră toți:

- Craiu Alexandre, tot omul să-și câștige la tinerețe, să aibă la bătrânețe să se odihnească, că sunt cinstiți.

Selevcuș zisă:

- Craiu Alexandre, împărăția să țină cu oameni mulți, cu sfatul bătrânilor, și cu întrebare.

Antioh-voievodul zisă:

- Craiu Alexandre, războaiele fac împărății cei tineri, și la bătrânețe nu să bat.

Antigon zisă:

- Craiu Alexandre, trebuia să mergem noi preste alții, să nu vie alții preste noi, cât ne zăbovim noi, iară alții nu să vor zăbovi a veni spre noi. Ci mai bine iaste întâiu decât apoi."

Solicitarea de sfaturi, urmată de ofertă are ca presuposiție etalarea nu numai a docilității tânărului rege, ci și a înțelepciunii lui de a fi înțeles și urmat aceste sfaturi, întreaga *Alexandrie* fiind, în fapt, nararea perlocuționarului actului de inițiere în războaie, în conducerea statului etc., deci acest roman popular e, în fond, pretextul actului de *a sfătui*.

2.2. Există însă opere care își propun, prin însăși rațiunea lor de a fi, enumerarea și interpretarea unor sfaturi. Una dintre acestora în care intruziunea biblicului (cu cele zece porunci) în precepte, duce la ambiguitatea actului de *a sfătui* este *Povestea lui Archirie filosofulu când îl învață pe nepotul său Anadan carte*.

Acum actul de *a sfătui* poate primi și conotația de act de inițiere, încât această carte populară are o dublă semnificație: sfatul descinde din poruncă și apoi devine filozofie de viață, dimensiunea lor acțională și strategică dând naștere la aceste acte directive.

Forma imperativă a expresiei propoziționale a actului atestă această filiație, iar bogăția de sfaturi (31 la număr față de cele zece porunci!) devine învățătură.

Iată câteva dintre aceste sfaturi:

"3 Fătul meu Anadane, pe tatăl tău și pe mumă-ta să cinstesti, să nu te blesteme, că nu-ți va da Dumnezeu feciori, nici îți va lăsa bucatele cu blagoslovenie.

7 Fătul meu, să păzești la zile mari, să mergi la sfânta biserică, însă mai vârtos duminica, ca să te hrănească Dumnezeu pre tine.

12 Fătul meu, ferește-te de curvie, însă mai vârtos de muierea cu bărbat, că-ți va pune capul tău."²

Recunoaștem în sfaturile de mai sus poruncile a patra, a treia și a șasea, ordinea inversată dovedind caracterul liber, popular al interpretării Bibliei, care se poate completa cu enunțarea consecințelor în cazul încălcării sfatului/poruncii. Caracterul hibrid al acestui tip de act credem că se dezvăluie în articulațiile fundamentale ale ființei spirituale a omului, sfatul avându-și originea în cele zece porunci, după cum scuza are, la români - arătam altă dată - aceeași sorginte biblică, în rugăciunea *Tatăl nostru*³.

Remarcăm în expresia lingvistică de mai sus încercarea de metaforizare a motivației: *a te hrăni Dumnezeu* cu sensul de "a te înțelepți/a te face înțelept" și *a-ți pune capul* cu sensul "a-ți pierde capul".

Cât privește celelalte sfaturi până la treizeci și unu, deși ca expresie au aceeași formă de imperativ atenuat, realitățile la care se face aluzie apelează la aceeași linie de conduită creștinească sau se invocă proverbele:

"14 Fătul meu, nu săpa groapa altuia, că apoi tu vei cădea într-însa.

9 Fătul meu, când vei fi om mare, iar tu atunci te pleacă cătră toț cu plecăciune, că mai la mare cinste te va duce înaintea oamenilor.

19 Fătul meu, mai bine să zacă omul de o boală grea și rea decât să lăcuiască cu muierea rea într-un loc."⁴

2.3. În cadrul predicii, eveniment verbal de susținută semnificație în slujba ortodoxă, sfatul poate fi implicit, iar invocarea celor zece porunci cu finalitate moralizatoare se realizează antitetic, creându-se un contrast oximoronic de mare efect între verbalizarea poruncii și surprinderea frustră a realității. Este cazul celor peste treizeci și trei de predici din *Didahiile* lui Antim Ivireanul care sunt, în fapt, tot atâtea acte indirecte de sfătuire, deși multe ele poartă titlul de *Cuvânt de învățătură* sau chiar *Învățătură la...*, deci au rol de directă inițiere în anumite practici de viață.

Predica ce poartă titlul de *Cuvânt de învățătură la stretenia Domnului nostru Iisus Hristos* are spre final structura antitetică amintită mai sus:

"Porunca cea dintâiu zice să nu avem alt Dumnezeu înaintea lui, iară noi avem pre mamonul nedreptății.

A doua poruncă zice să nu luom numele Domnului în deșărt, iară noi îl purtăm prin gurile noastre, ca o nimica.

² *Povestea lui Archirie filosofulu când îl învață pe nepotul său Anadan carte*, în "Cărțile populare în literatura românească", Ediție îngrijită, vol. I, E.P.L., 1963, p. 305-322.

³ Elena Dragoș, *Scuza - abordare pragma-diacronică*, în "Szöveg és stílus" Szabó Zoltán köszöntése, Cluj, 1997, p. 153-161.

⁴ *Povestea lui Archirie...*, p. 310.

A treia poruncă zice să sfințim sâmbăta, adică să cinstim și să ținem praznicile, iară noi atunce facem lucrurile cele mai multe și lucrurile cele mai necuvioase.

A patra poruncă zice să cinstim pe părinții noștri, iară noi îi ocărâm și îi batem.

A cincea poruncă zice să nu ucidem, iar noi, de nu putem ucide cu bățul, sau cu sabia, ucidem cu limba și, de nu putem ucide pre alții, ne ucidem și ne omorâm înșine pre noi, cu faptele cele rele.

A șasea poruncă zice să nu preacurvim, iară noi facem altele mai rele și mai spurcate, carele nu le poci grăi.

A șaptea poruncă zice să nu furăm, iară noi luom de față, cu sila.

A opta poruncă zice să nu mărturisim strâmb, iară noi jurăm cu mâinile pre sfânta *Evangelhie* ca să nu piardem cinstea și piardem pre Dumnezeu.

A noua poruncă zice să nu pohtim muiarea vecinului nostru, iară noi mijlocim ca să știe și el de acel lucru, iară să nu zică nimic, că apoi nu e bine de el.

A zecea poruncă zice să nu pohtim verice lucru strein, iară noi luom tot, să nu aibă cu ce să hrăni."⁵

2.4. Opera exemplară însă din punctul de vedere al actului în discuție credem că este *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie (Începutul învățăturilor bunului credincios Io(an) Neagoe, voevodul Țării ungrovlahiei, carele au învățat pre fiul său Theodosie vodă)* nu numai prin extensia actului spre discurs, cât, mai ales, prin caracterul de model al acțiunii locutorii și strategiei urmate.

În continuare, vom analiza formal și lingvistic, deoarece acțional și strategic opera, prin titlul și finalitatea sa, este "o enciclopedie de instrucție și educație religioasă și morală, un breviar de ascetică și mistică răsăriteană, o antologie de texte pedagogice selectate potrivit scopului general al lucrării [...] un manual de teorie și tehnică a guvernării moderne, [...] o sinteză a experienței și gândirii diplomatice românești, o carte de tactică și strategia militară și una din cele mai autentice și valoroase creații literare din cultura română."⁶

⁵ Antim Ivireanul, *Opere*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972, p. 33.

⁶ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie (Începutul învățăturilor bunului credincios Io(an) Neagoe, voevodul Țării ungrovlahiei, carele au învățat pre fiul-său Theodosie vodă)*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu; cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și S. Mihailă, Editura Minerva, București, 1970, p. 28.

Remarcăm, în linia celor de mai sus, adresarea afectivă care creează situația de intimitate, posibilă în cazul relației tată - fiu: "Iubitu meu fiuu", fiind o condiție a reușitei actului, cel puțin în etapa incipientă și la nivel enunțiativ (într-un conflict tată - fiu, enunțarea aceasta lipsește, iar actul nu se mai constituie).

Adresarea, ca punct de plecare, o putem considera strategică și din punctul de vedere al transpunerii în scris, mai ceremonioasă, foarte apropiată de adresarea din predici (vezi Antim Ivireanul). Strategia formulării actului prevede o ierarhizare a priorităților avute în vedere pentru o domnie echilibrată și îndelungată. Expresia lingvistică e una impersonală în resorturile ei deontice, ceea ce duce la atenuarea ecerei (sfatul e o zicere a părintelui față de fiu, dar în termeni imperativi-atenuați), deci nu se exprimă cu "trebuie să cinstești pe Dumnezeu", ci "mai înainte de toate *să cade* să cinstești și să lauzi neîncetat pe Dumnezeu cel mare și bun și milostiv și ziditorul nostru cel înțelept, și zioa și noaptea și în tot ceasul și în tot locul", iar mai departe apare "Și *să* foarte *cuvine* să-l slăvești și să-l mărești neîncetat."⁷

De remarcat că în actul global - discursul de sfătuire - performativul *a sfătui* e inexistent, ceea ce-l deosebește de actul comisiv, de exemplu, în care performativul *a promite* e obligatoriu (regula a III-a a lui Searle). De altfel, înțelepciunea populară a amendat folosirea lui *a sfătui* sau a postverbalului *sfat*, ca în: "de sfaturi mi-e podul plin"; "să faci ce zice popa, nu ce face popa" etc.

Pornind de la condiția discursivă a actului de *a sfătui*, asistăm la divagații în mod firesc, care pot fi scurte istorisiri, în ordinea religioasă a culturii timpului, dar și a ideologiei, cu citate din psalmii lui David, cu problematizare argumentării prin întrebări cu răspuns imediat: "Dar pentru ce? Numai ca să laudăm numele lui...". În actul obișnuit, comunicativ, narația ține locul argumentării, iar învățătura trasă din ea e lăsată fie în seama lui R, fie e enunțată, mai rar, de L (vezi fabula, în linie discursivă, ca act de sfătuire indirect). Aici însă actul de limbaj inserat în discurs se concatenează cu actul narativ, cu cel de elogiul (psalmii lui David), de unde necesitatea de a remarcă faptul că discursul epidictic, analizat de Aristotel în *Retorica* sa, își are la noi originea în psalmi.

În forma discursivă a sfatului, R e pasiv pe tot parcursul dezvoltării argumentației, probabil pentru a aproxima reușita/ nereușita actului (nu degeaba s-a spus: "Consilium inveniunt multi sed docti explicant" - "Mulți primesc sfaturi, dar numei cei înțelepți profită de ele" - Publilius Syrus), spre deosebire de actul de ordin unde nu se pune problema acceptării/neacceptării perlocuțiunii actului.

⁷ *Învățăturile lui Neagoe...*, p. 125.

Întorcându-ne la discursul din *Învățăături...*, observăm, mai întâi, enunțarea de argumente slabe ("Adusu-ne-au în arătarea și slava numelui său cel sfânt") și argumente forte de tipul: ("Așijderea au tocmit și firea ființei noastre ceii omenești și ne-au dat minte și cuvântu și suflet îmbrăcate în trup.") Credem că un argument este tare prin acuratețea sa și prin posibilitatea de a genera alte argumente, cum este și în cazul de față. Această ordonare, pe argumente slabe și tari e asemănătoare actului comisiv [5. Nu e evident nici pentru E, nici pentru R că R va fi condus să efectueze C în orice condiții (Searle 1972)], dar e total diferită de actul de ordin, unde L știe precis că R va îndeplini ordinul C.

În discursul pe care-l analizăm, există și o concluzie, organizată în epanodă, figură de sorginte apostolică (Sf. Pavel a folosit-o adesea, mai ales în *Epistola către corinteni*) cu scopul captării solidarității lui R la cele enunțate de L: "Drept aceia, să cinstim și să slăvim pre ziditoriul nostru...", după cum conține și conectări la realitatea imediată sau motivări pentru a fi urmat sfatul din discurs: "Drept aceia, iubitul meu fiu, să fii milostiv tuturor oamenilor și tuturor gloatelor, care ți le va da Dumnezeu pre mâna ta [...]. Și să nu omori pre nimenea fără' de judecată dreaptă și fără' de ispovedanie, ca să nu fii și tu junghiat." Motivația actului se poate constitui în argument pragmatic, după cum susține Mariana Tuțescu (1986: 22).

Pentru a întări concluzia, autorul supralicitează cu trei pilde și trei tâlcuri, din care exemplificăm cu: "Pilda: Eu zis: Toți sunteți dumnezei și fiii celui de sus. Tâlcul: zise Domnul: Ca un bun, pre toți i-am făcut împărați și domni și puternici, iară ei se-au întorsu în lucruri rele și deșarte."⁸ Rolul tâlcului este, în fond, decodarea semnificației curente a pildei, care, prezentat antitetic, conține în germene și posibilitatea refuzului sfatului.

De asemenea, pentru ca sfatul să aibă autoritate și să ateste sinceritatea lui L, se invocă sursa biblică, și nu cea laică, părintească: "Și aceasta să nu gândești că le grăescu eu din capul meu, ci toate le-am aflat în sfintele scripturi, și ți le grăescu ca să-ți fie de certare și de învățătură și de toată trezviia și chibzuiala și bucuria ce va să fie."⁹

3. Concluziile noastre ar fi următoarele și privesc mai ale strategiile constituirii actului de *a sfătui*.

a) Actul de limbaj de *a sfătui* poate fi precedat de o cerere de sfat. În plan acțional și strategic, puține acte sunt precedate de acte preliminare (poate doar actele instituționale de tipul: *a boteza* și *a cununa*).

b) Actul de *a sfătui* poate avea, în linie ascendentă sau descendentă, actul de *a porunci*, dar relaționarea lor este imposibilă.

⁸ *Învățăturile lui Neagoe...*, p.128.

⁹ *Învățătura lui neagoe...*, p. 139.

c) Actul de *a sfătui* poate lua și forma actului *de inițiere*, dar, dezvoltându-se o relație antitetică discursivă, contractează o acută notă moralizatoare, care e un act secund.

d) Actul de *a sfătui* generează discursuri argumentative, narative, de unde valorificarea paremiologiei, dar și ierarhizarea în argumente slabe și tari, existența unor concluzii, care, de asemenea, se pot dihotomiza în generale și particulare.

e) Actul de *a sfătui* dezvoltă, în genere, un discurs monologal, dar permanent planează eventualitatea replicii lui R, care, din pasiv, poate răspunde cu contraargumente, devenind partener de discurs dialogal ceea ce nu se întâmplă în cazul actului de *ordin*.

BIBLIOGRAFIE

1. Anscombre, J.-C. et Ducrot, O., 1986, *Argumentativité et Informativité*, în M. Meyer (éd.). "De la métaphysique à la rhétorique", Bruxelles, Ed. de l'Université de Bruxelles, p. 79-94.
2. Armengaud, Françoise, 1985, *Le pragmatique*, Paris, PUF, 127 p.
3. Coșeriu, Eugeniu, 1997, *Sincronie, diacronie și istorie*, Editura Enciclopedică, București, 253 p.
4. Frâncu, Constantin, 1997, *Curenți și tendințe în lingvistica secolului nostru*, Casa Editorială "Demiurg", Iași, 208 p.
5. Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1992, *Les interactions verbales*, tome II, Paris, Armand Colin, 368 p.
6. Moeschler, Jacques, f.a., *Théorie pragmatique et pragmatique conversationnelle*, Université de Genève, 275 p.
7. Roulet, E., 1981, *Échanges, interventions et actes de langages dans la structure de la conversation*, în "Études de linguistique appliquée", 44, p. 7-39.
8. Roulet E., et alii, 1985, *L'articulation du discours en français contemporain*, Berne, Lang.
9. Searle, John, 1972, *Les actes de langage*, Paris, Hermann, 261 p.
10. Tuțescu, Mariana, 1986, *L'argumentation*, București, 200 p.

NOȚIUNEA DE "ROMÂNĂ VECHĂ" ÎN TRATATELE DE ISTORIA LIMBII ROMÂNE. PROBLEME DE PERIODIZARE

LUMINIȚA FASSEL

REZUMAT. Articolul urmărește noțiunea de "română veche" la câțiva istorici ai limbii române, începând cu Ovid Densusianu și terminând cu G. Ivănescu.

După părerea autoarei, cel mai avizat și argumentat în privința definirii termenului este G. Ivănescu, în ciuda criticilor aduse lui de către Al. Rosetti, și, în consecință, propune reeditarea, dar într-o formă nouă, a Istoriei limbii române, Iași, Ed. Junimea, 1980.

Istoria limbii române este una din cele mai dificile istorii romanice, în abordarea ei, din cauza bine-știutei lipse a documentelor scrise pe o durată de mai bine de o mie de ani (ultimele atestări latinești în provinciile dunărene datează din secolul al III-lea, pentru Dacia și Moesia Superior, și, din secolul al VI-lea, pentru Moesia Inferior, în timp ce primele atestări de limba română provin din secolul al XVI-lea). Cu toate acestea, preocupările de lămurire a originii limbii române, a formării și a evoluției ei în timp s-au manifestat paralel cu acelea de istorie a românilor, încă de la cronicari (secolul al XVII-lea), continuându-se mai apoi la reprezentanții Școlii Ardelene și la latiniști (secolul al XIX-lea).

Dintre cei din urmă, cel care ocupă un loc aparte în istoria domeniului de care ne ocupăm este, fără îndoială, și cel mai moderat dintre latiniști, Timoftei Cipariu. Mai ales cu ale sale *Principia de limbă și de scriptură* (Blaj, 1866), el pune bazele studiului științific al istoriei limbii române și al gramaticii istorice, folosind proaspăt născuta metodă comparativ-istorică. Cu toate acestea, nu cu filologul de la Blaj, care a dus o viață destul de izolată, românii aveau să-și facă cunoscută istoria limbii lor între romaniștii lumii, deși este știută vizita pe care vestitul istoric Th. Mommsen i-a făcut-o la Blaj, pentru a-l cunoaște direct. Acest rol avea să-l îndeplinească, la începutul secolului, Ovid Densusianu, fost student al lui Adolf Tobler la Berlin și al lui Gaston Paris și Antoine Meillet la Paris. Lui i se datorează prima *Histoire de la langue romaine*, scrisă, după cum se vede, într-o limbă de circulație și care a și fost publicată la Paris (vol.I, 1901, vol.II, 1938)¹.

¹ Cele două volume au apărut, târziu, și în limba română, într-o ediție îngrijită de J. Byck, *Istoria limbii române (sic!)*, vol. I-II, București, Editura Științifică, 1961). Toate discuțiile referitoare la această lucrare a lui Densusianu aici au în vedere această variantă românească.

Densusianu nu se ocupă decît de evoluția limbii române de pînă inclusiv secolul al XVI-lea. O periodizare exhaustivă nu intră în atenția lui. Titlurile celor două volume formează singura etapizare explicită: I, *Les origines* și vol. II, *Le seizième siècle*. Totuși, în volumul I, care cuprinde și cea mai lungă perioadă din evoluția limbii, există pasaje care lasă să se întrevadă că Densusianu nu privea această perioadă ca pe o etapă omogenă. În literatura de specialitate, Densusianu este invariabil citat ca susținător al ideii preponderenței superstratului (slav) în procesul de formare a limbii române, așa cum, mai tîrziu, Walter von Wartburg a accentuat rolul decisiv tot al superstratului (germanic), în formarea limbii franceze.

Poziția lui Densusianu ne rămîne, însă, în fond pînă azi neclară, plină de ambiguități și inconsecvențe. De exemplu, în capitolul IV (vol. I), sub titlul *Dezvoltarea romanicei balcanice pînă la pătrunderea slavilor*, se consideră nevoia exponenților acestei școli nu numai de a-l accepta, dar și în sens opus, de a polemiza cu el - cum o face de exemplu frecvent G. Ivănescu. Noi îl menționăm aici pe Philippide doar ca autor de tratat de istoria limbii române, căci pentru o discuție la tema pe care ne-am propus-o, am avea nevoie de prea mult spațiu, ca să vorbim despre ceea ce este implicit și nu explicit la acest filolog român.

În 1968, Al. Rosetti își adună sub titlul *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea* seria volumelor apărute între 1932-1966, care se încadrează la tema din titlu. Amplificată cu aproape o sută de pagini și ajurnată, ea apare în "ediție definitivă" în 1986. După Rosetti, secolul al XVI-lea formează faza de început a istoriei limbii literare române. Desigur, istoria limbii literare este în strînsă legătură cu istoria limbii, dar cele două domenii sînt totuși diferite, unul fiind doar un aspect - cel codificat, normat - al celuilalt. Pentru perioada de după secolul al XVI-lea, o dată cu apariția scrisului și implicit a premiselor creării în timp a limbii unice, model al limbii române, pe Rosetti l-a interesat exclusiv acest aspect; cel al limbii vii a rămas pentru el subordonat. De aici și schimbarea de titlu, *Istoria limbii române literare (sic!). De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, volum pe care l-a publicat în colaborare cu B. Cazacu, în 1961.

Afară de această importantă pînă azi sursă de informație și referință la problematica formării și evoluției normei scrise românești, în 1978 apare un alt tratat cu aceeași temă, *Istoria limbii române*, cu o ediție revizuită și adăugită în 1983, semnat de timișorenii Ștefan Munteanu și Vasile D. Țăra.

În ce măsură o fază primă din istoria limbii literare românești cuprinde și o perioadă de *română veche*, rămîne să discutăm aici, nu însă înainte de a continua discuția începută, și anume aceea referitoare la conceptul de *română veche* în tratatele de istoria limbii.

Oricât de curios pare, dat fiind că volumul lui Rosetti - cel semnat de el singur - este socotit un text fundamental pentru lingvistica românească, autorul însuși bucurându-se de reputația unui specialist de primă referință și în afara României, în *Istoria limbii române* nu aflăm, așa cum ne-am aștepta, o periodizare a evoluției limbii române în timp. Cele 6 capitole amestecă criteriul cronologic cu cel tematic, în titlu: I. *Limba latină*, II. *Limbile balcanice*, III. *Limbile slave meridionale* - aici consemnându-se, în paranteză - și secolele VI-XII, apoi capitolul IV, *Româna comună*, V. *Limbile vecine* și, în sfârșit, capitolul VI. *Din secolul al XIII pînă la începutul secolului al XVII-lea*; ultimul capitol este scindat în două, secolele XIII, XIV și XV formînd o unitate, iar secolul al XVI-lea fiind tratat separat.

Orice periodizare în istoria unei limbi, ca și aceea a unei literaturi, este o convenție, o ipoteză de lucru cu aspect mai ales didactic, de aici și diversitatea posibilă de opinii. În această convenție, însă, este nevoie de o argumentație cît mai apropiată de realitatea faptelor. Desigur, o periodizare că "pînă în secolul al VI-lea, limba română apare astfel ca un fragment din această lume imensă, care era România primitivă, încă nefărîmițată în grupe lingvistice prea deosebite unele de altele. Ea formează un tot cu italiana și retica și dezvoltarea ei se confundă adesea cu aceea a acestor limbi" (DILR I, 158). Iar în capitolul V, sub titlul *Influența slavă*, el afirmă că "numai din momentul pătrunderii slavilor, romanica balcanică a devenit limba română așa cum ni se prezintă azi" (DILR I, 161). În același capitol, însă Densusianu se contrazice flagrant, atunci cînd, sub titlul *Transformări fonetice românești, înainte de influența slavă* (DILR I, 186 urm.), dă ca exemple:

ă + n > î	lat. mînă, dar sl. rană	
ñ + n > u	bun	zvon
-b- > -ř-	iarnă	babă
-v- > -ř-	cheie	bivol
ș.a.		

Lista acestor exemple nu este mică și ea contravine părerii că pînă la venirea slavilor a existat o *romanică balcanică*, așa cum o numește el, și nu o primă fază a istoriei limbii române. În alt loc, Densusianu numea această etapă și "epoca cea mai veche a formării limbii române" (158). Cum el crede că "formarea dacoromânei trebuie considerată ca definitiv desăvîrșită în secolul al XIII-lea", înseamnă că, nu foarte explicit, el acceptă două faze aici, prima pînă în secolul al VI-lea, care ține tot de istoria limbii române în fond și nu a celei latine. Densusianu rămîne, însă, oscilant și în *Concluzie* la primul volum (DILR I, 255), vorbește din nou de perioada dintre secolul al VI-lea și al XIII-lea, ca fiind "epoca în care limba română a luat forma pe care a păstrat-o, în trăsăturile sale cele mai caracteristice, pînă în zilele noastre". Și mai departe ne vine precizarea: aceasta este "istoria limbii *române vechi* (s.n.)". Secolul al XVI-lea, care face obiectul

cercetării volumului al II-lea, nu mai reprezintă deci "româna veche". Ce se întâmplă între secolele al XIII-lea și al XVI-lea, Densusianu nu ne spune; presupune doar că se va fi scris în românește și înainte de secolul al XVI-lea.

Originea românilor a lui A. Philippide este, fără îndoială, o istorie în primul rând a limbii române. Poate că, dacă n-ar fi fost volumele lui Densusianu, Philippide și-ar fi intitulat el această lucrare monumentală, istoria limbii române. Nici Philippide nu i-a făcut istoriei limbii române o periodizare explicită, dar istorismul său este permanent prezent. Format la școala neogramatică germană - și-a făcut studiile la Halle, unde a fost mai ales elevul lui Herman Suchier - a dat o mare importanță aspectului fonetic, acest înveliș material al limbii, din a cărui evoluție, conform legilor fonetice, a putut reconstitui fazele din dezvoltarea limbii. Philippide este recunoscut ca fondator al școlii filologice ieșene, școală fidelă pînă azi concepției lui, chiar și pe secole reprezintă, a priori, cea mai neangajată schiță de evoluție. Ea este, însă, aproape inerentă oricărei istorii lingvistice, mai ales pentru fazele de început, asupra cărora informațiile nu sînt din cale afară de numeroase. Mai ales în spațiul carpato-dunărean, unde reconstituirea trecutului ridică mari greutatea din cauza precarității documentelor, periodizarea istoriei limbii nu poate evita criteriul abordării generale, pe secole. Totuși, chiar și numai din forma reconstituită, se poate trasa o caracteristică generală, rezumată într-un titlu.

Așadar, la Rosetti nu găsim, de fapt, un model de etapizare a istoriei limbii române. Prefața, *Lămuririi preliminare*, anunță rezumativ titlurile celor 6 capitole. *Terminus ab quo* se poate vorbi de limba română - convențional, și el, desigur, dată fiind continuitatea de proces de la latină la romanică - este, după Rosetti, secolul al VII-lea; aici Rosetti se apropie de Densusianu². Acest secol marchează, deci, începutul românei, în cea mai veche formă a ei, numită *româna comună*. Aceasta ar dura, după el, pînă la desfacerea româniei sud-dunărene de dacoromână, adică pînă în secolul al X-lea. Această dată se poate confirma nu numai istoriografic, prin atestarea vlahilor sud-dunăreni de către cronicarii bizantini, ci și lingvistic, prin lipsa în aromână a influenței maghiare, care începe să se exercite asupra limbii române după secolul al X-lea.

Aceeași epocă apare la Sextil Pușcariu (PLR, 244) sub numele de *străromână*³, calchiere după germanul *Urrumänisch*.⁴ Dacă termenul de *străromână* a fost ca și abandonat, cel de *română comună* a făcut oarecare

² Cf. întreaga discuție la I. Coteanu (CMNP, 11 URM.)

³ În general, putem spune că un fenomen de limbă română străromână, cînd se găsește în toate dialectele sau cel puțin în mai multe din ele. Totuși, faptul că la dacoromîni și într-unul sau în mai multe din celelalte dialecte găsim aceeași înoțatie, nu e încă un indiciu sigur că ea datează dinainte de despărțirea dialectelor" (PLR, 244).

⁴ Cf. PRU. Termenul de *Urrumänisch* fusese pus în circulație de Fr. Miklosich și Gustav Weigand.

școală, mai ales la lingviștii bucureșteni.⁵ El apare și în tratatul colectiv de *Istoria limbii române* (ILR, II, 17), folosit de I. Coteanu în *Introducerea* care-i aparține. Numai că aici această perioadă este fixată între secolele V și IX. În alte lucrări (CMNP), Coteanu a folosit termenul de *română comună*, ca variantă aleatorie, alături de *protoromână*.

Dacă delimitarea în timp a acestei faze înregistrează diferențe de la un filolog la altul, istoricii de limbă română sînt de acord în părerea că în această perioadă avem de-a face cu o reconstrucție lingvistică. Nu aceeași unitate de păreri se remarcă și în privința interpretării acestei faze ca o perioadă omogenă, așa cum s-ar înțelege din termenul ales. Ca și Pușcariu (PLR, 248), G. Ivănescu (IILR, 321 urm.) afirmă că epoca dintre secolele VII-X avea o diferențiere dialectală nu mai mică decît cea atestată după secolul al XVI-lea. Din acest motiv, filologul ieșean respingea termenul de *română comună*, pe care-l vedea mai potrivit pentru desemnarea limbii literare, ca limbă unică a unei națiuni, și-l folosea pe acela de *română primitivă*.⁶

Filologii români care menționează o asemenea primă perioadă din istoria limbii române sînt în consens că ea este etapa decisivă pentru continuitatea profilului acestei limbi, ca limbă romanică distinctă, mai ales în privința sistemului fonetic și a structurii gramaticale. Evoluția limbii române de după secolul al X-lea, afirmă Rosetti, "îi va aduce puține modificări noi în structura fonetică, morfologică și sintactică, aportul secolelor următoare mărginindu-se la introducerea unor elemente de vocabular, ce vor fi eliminate și reînnoite în cursul evoluției posterioare a limbii, și în modificări sintactice și stilistice" (RILR, 376). Este adevărat, evoluția limbii române, în întreaga ei istorie, a avut o altă ritmicitate decît cea a istoriei limbii franceze, de exemplu, unde modificările fonetice și de structură gramaticală au fost atît de frecvente, încît au zguduit permanent sistemul. În istoria limbii române, ca și istoria italienei, marile transformări s-au petrecut la început, ritmul de evoluție diminuînd pe parcurs. Istoria limbii române este mai ales marcată de o neliniște internă, pe măsura neliniștii istoriei vorbitorilor ei. Permanentele mișcări în masă, mai întîi transhumanța, dar și migrațiile interne, de la o zonă la alta, care au ținut secole de-a rîndul, au provocat transformări mai ales la nivelul microsistemelor, în ceea ce privește așezarea și reșezarea dialectelor. La nivel de diasistem, însă, pierderile și cîștigurile nu au însemnat și schimbări radicale - cel puțin în sistemul fonetic și în structura gramaticală, mai ales morfologică.

⁵ D. Macrea, I. Coteanu, De fapt, primul care îl pune în circulație este I. Șiabei, filolog de școală ieșeană (*Le latin dans l'Empire de l'Orient*, Iași, 1932).

⁶ De fapt, tot o traducere a germenului *Urrumänisch*. Pușcariu însuși, în scrierile sale în franceză, folosește termenul de *roumain primitif*. Acest termen s-a încetățenit la lingviștii din școala ieșeană, Philippide și Ivănescu.

Aproape tot ceea ce a existat în româna de acum o mie de ani se păstrează pînă azi în dialectele și graiurile românești, mai puțin în vocabular. Acestea, varietățile diatopice, sînt adevărate tezaure de istorie limbii române, furnizînd materialul necesar reconstrucțiilor pentru etapele lipsite de documente scrise. Pentru înțelegerea textelor vechi românești, unui bun cunoscător în această limbă îi sînt suficiente lexicoane speciale, nu și gramatici speciale, ca pentru înțelegerea textelor de veche franceză.

Dar iată că folosim deja aici termenul de *română veche*, fără ca el să intre în discuție pentru prima etapă din istoria limbii, de care ne-am ocupat mai sus. La Rosetti, termenul nu apare nicăieri. Ne-am fi așteptat să-l găsim în lucrarea scrisă în colaborare cu Boris Cazacu (RCILRL), care începe cu reluarea secolului al XVI-lea, discutat și în RILR. Periodizarea istoriei limbii române literare, și ea făcută tot pe secole, ca și aceea a istoriei limbii, în general, prevede aici trei etape, care merg pînă la începutul secolului al XIX-lea (mai exact, pînă la anul 1830, epoca Regulamentelor Organice). Dar nici una din cele trei perioade nu este numită în vreun fel, Ștefan Munteanu și Vasile Țăra, în *Introducerea la MTILRL* (p.9), cuprind și o *Schiță de periodizare a istoriei limbii române literare*. Cele două mari etape, numite aici *epoca veche* (secolul al XV-lea - 1780) și *epoca modernă*⁷, nu mai păstrează aceste denumiri în titlurile capitolelor care fac expunerea detaliată a celor două mari epoci. Așadar, la Munteanu/Țăra aflăm consemnat termenul de *română veche*, pentru prima perioadă a istoriei limbii literare române. *Vechi* face aici legătura cu *textele vechi* românești și nu cu faza anterioară, aceea de vreo mie de ani, în care limba română ne este știută numai ca reconstrucție. Sintagma *română veche* pare azi încetățenită cu această conotație, de limbă a *textelor vechi*.

De cînd începe faza aceasta, nu ar fi o chestiune prea complicată de discuție. Problema se pune mai ales pînă cînd se poate admite existența unei *române vechi*. Munteanu/Țăra concep o epocă a *române vechi* cu două etape: a) din secolul al XV-lea - spun ei, ținînd cont de părerea că s-a scris românește și în acest secol (de ex. jurămîntul de fidelitate depus de Ștefan cel Mare față de Regele Cazimir al Poloniei, la 1445), dar că aceste documente nu ni s-au păstrat - și pînă la anul 1640 (anul apariției primei tipărituri românești la Govora, în Țara Românească, și anume *Pravila bisericească*, tradusă de Mihai Moxa, din slavonă). Această primă etapă este marcată de activitatea lui Coresi la Brașov, fapt care plasează procesul de formare a normelor scrierii românești în Transilvania. b) Etapa a doua durează pînă la finele secolului al XVIII-lea, mai exact pînă la apariția primei gramatici românești, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*

⁷ Formularea exactă: "Istoria modernă a limbii române cuprinde trei perioade mai importante" (MTILRL, 10).

(Viena, 1780), scrisă de Samuil Micu și Gheorghe Șincai. Lucrarea marchează o nouă etapă în istoria culturii și a limbii cultivate românești.

Munteanu/Țăra acceptă, pentru epoca numită de ei, *româna veche*, existența dialectelor limbii vorbite, în parte reflectate și în scris. Această opinie îi fixează pe cei doi, în școala lui Gh. Ivănescu, pe care acesta de altfel a format-o nemijlocit și la Universitatea din Timișoara, într-un timp scurt, și anume între anii 1962-1966, când a funcționat aici ca profesor de lingvistică teoretică și filologie romanică (de altfel, Ștefan Munteanu este absolvent, din generația imediat postbelică, a Universității ieșene). Lingvistica timișoreană pînă azi este de puternică amprentă ivănesciană.

Așadar, cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea, după Munteanu/Țăra, ar începe *epoca modernă* a istoriei limbii literare și, s-ar putea deduce, implicit și în istoria limbii române vorbite. Și aceasta are mai multe etape. Ne interesează cu precădere prima, de la 1780 la 1840, anul de apariție a revistelor ieșene *Dacia literară* și *Arhiva românească*, moment important în istoria presei românești și a formării stilului jurnalistic. Perioada aceasta este marcată de activitatea complexă a reprezentanților Școlii Ardelene, de asemenea de dezvoltarea școlii românești ca prim factor de cultivare și unificare a limbii, de apariții de manuale, de dezvoltare și îmbogățirea stilurilor, de apariția unei literaturi culte originale, laice. Toate acestea stau în strînsă legătură și cu evenimentele istorice ale timpului, între care încheierea tratatului ruso-turc de la Kuciuk-Kainargi, a înlesnit Țărilor române libertăți economice, cu mari implicații și pe plan cultural și lingvistic. Este epoca în care vocabularul limbii române se îmbogățește într-o măsură copleșitoare. Tot acum se desfășoară prima etapă a procesului de occidentalizare, sau, mai bine zis, de reromanizare a limbii române.

În 1978, un colectiv de specialiști de la Universitățile din București și Cluj, în frunte cu Florica Dimitrescu și Viorica Pamfil, publică o *Istorie a limbii române* (DPILR), care este mai mult un manual de gramatică istorică, pentru o perioadă cuprinsă între apariția limbii române și secolul al XVI-lea inclusiv. În *Cuvînt înainte*, această selecție se motivează prin aceea că, începînd cu secolul al XVII-lea, istoria limbii române este de fapt istoria limbii literare - tratată în lucrări speciale - părere expusă și de Rosetti, iar faza actuală își găsește prezentarea în lucrările de limbă română contemporană. Alcătuirea volumului a corespuns unei reale necesități, deoarece lipsea o sinteză de gramatică istorică românească.

Autorii au urmărit în mod deliberat o cercetare "pe verticală", "pentru evitarea fragmentarismului" - spun ei - și nu "pe orizontală", "adică conform perioadelor, epocilor de evoluție a limbii" (p.18). De aici, o istorie a limbii române fără o periodizare propriu-zisă.

Observațiile făcute la începutul acestui volum, privind dificultățile studierii etapelor mai vechi din istoria limbii române, rămân în parte în picioare și azi, la 20 de ani după apariția acestui manual colectiv: lipsa unor instrumente de lucru obligatorii, ca editarea - "în condiții științifice adecvate" (DPILR, 17) - de texte vechi românești, sau lipsa unui atât de necesar dicționar al limbii române vechi.⁸ Pe de altă parte, unele observații lasă să se vadă imixtiunile ideologice ale timpului, asupra cărora ne întrebăm azi dacă ele au condiționat în mod real apariția cărții, sau nu au fost tot o alegere "deliberată". Ne referim la o afirmație de tipul: *Istoria limbii române*, studiind evoluția structurii limbii noastre, are menirea de a urmări *esența latinească* (s.a.) a românei, modul cum s-a transmis și cum s-a reorganizat structura latină, deci de a scoate în evidență *latinitatea* (s.a.) româniei, *continuitatea* (s.a.) elementului daco-roman în Dacia, ca și locul *specific* (s.a.) al limbii române printre celelalte limbi romanice" (p.18). Or, evidențierea latinității limbii române nu trebuie să fie o "menire", un scop, ci un fapt care vine de la sine, fără o urmărire specială. S-ar putea concepe o asemenea observație în capul unei istorii a limbii italiene, sau al unei alte limbi romanice? Mai supărătoare chiar apar temenelile făcute regimului timpului, prin citarea directă a lui Nicolae Ceaușescu, manieră destul de singulară la istoricienii de limbă ai acelei perioade.

L-am menționat deja mai sus pe G. Ivănescu și a sa *Istorie a limbii române*, apărută la Iași în 1980, unica prezentare integrală a diacroniei limbii române și unica lucrare care oferă un model cuprinzător de periodizare. Cartea a împărțit destinul autorului ei, căci G. Ivănescu a fost, în 1952, destituit din postul de profesor la Universitatea ieșeană și încadrat ca simplu cercetător, de unde, în 1955, a fost pus pe liber, pînă în 1962. Măsura a fost de ordin politic, iar după 1989, ea a fost pe larg comentată în presa scoasă de sub cenzura anterioară. Ivănescu a fost, așadar, un "caz", asupra căruia, cu toate dezvăluirile, se pare că încă nu s-a spus chiar tot. *Istoria limbii române* este cartea pe care Ivănescu a scris-o, în cea mai mare parte, în anii '50. Ani de-a rîndul acuzat de neaderare la ideile "marxismului științific", pentru care a și plătit cu destituirea, Ivănescu a încercat o apărare în scris, așa se explică abuzul de sociologie materialistă în prezentarea faptelor de limbă, manieră de tratare caracteristică deceniului al șaselea, dar care, o dată cu deceniul șapte, începe să se rărească, pînă la dispariție. La această "normalizare" a contribuit, desigur, și răspîndirea largă a structuralismului lingvistic în România, care explica faptele de limbă prin sistem, înlăturînd astfel apelul la factorii extralingvistici. Tot prin epoca în care a fost scrisă cartea, se explică și prezența - deranjantă în anii '80 - a

⁸ Între timp a apărut doar *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374-1600*, București, Editura Academiei RSR, 1981.

bibliografiei sovietice, obligatorie în orice publicație științifică a anilor '50. Profesorul a publicat cartea relucrând-o, dar nu a mai avut timpul necesar să o facă integral; era bolnav, nici nu a mai trăit mulți ani după aceea. Această *Istorie a limbii române* are așadar istoria ei proprie, de care trebuie să ținem cont, când este să o judecăm.

Cei care l-au cunoscut bine pe profesorul Ivănescu au știut să treacă peste aceste aspecte delicate ale volumului, cât și peste unele "curiozități" - să le spunem așa - pe care le-a avut el, ca om de știință. S-a afirmat adesea despre Rosetti că, deși a fost un sus-pus al regimului postbelic român, a făcut mult bine celor în nevoie. Această trăsătură pozitivă nu i se poate recunoaște și în cazul lui Ivănescu, din păcate. În *Istoria a limbii române*, ediția definitivă din 1986, la substanțiala listă bibliografică comentată, *Istoria a limbii române* a lui Ivănescu este prezentă cu următoarea caracterizare: "expunere haotică, dovedind că autorul nu e stăpîn pe materie, terminologie științifică neadecvată" (RILR, 51).

Fără îndoială, această "recomandare" a lui Rosetti era mai mult decît o maliție în fața adversarului; ea era o încercare de anihilare a oricărei valori a cărții. Este adevărat, expunerea lui Ivănescu are un fel greoi, nu chiar ca acela al lui Philippide, dar pe aproape. Pe de altă parte, Ivănescu era un om de o mare erudiție și, de aceea, el aduce, în discutarea unui fapt, un număr copleșitor de izvoare, fapt care încarcă adesea textul, dar nu în mod inutil. Trecînd peste interpretările adesea depășite, sociologist-materialiste, găsim la Ivănescu, totuși ca la un alt lingvist de azi, o discutare în mare adîncime a faptului de limbă în diacronia lui, în relație și cu istoria vorbitorilor. Nu se confundă, totuși, la el, istoria limbii cu istoria poporului care o vorbește. Dar schimbările limbii reflectă schimbările istorice, sociale, politice și se explică acest lucru pe larg. Cît privește terminologia, este adevărat, Ivănescu nu s-a înduplecat convențiilor, avea termenii lui, care-i justifica etimologic.⁹ Exemplele sînt cunoscute, de aceea nu le mai dăm. Dar, peste toate aceste lucruri neesențiale, *Istoria limbii române* a lui G. Ivănescu rămîne una din cele mai serioase lucrări pe această temă. Deosebit de Rosetti, care dă mai mult rezultatul, pe care-l organizează cu multă claritate, Ivănescu caută mereu cauzele fenomenelor, ceea ce nu este nici ușor de găsit și nici ușor de explicat. Rosetti dă oarecum totul de-a gata, Ivănescu te obligă să gîndești. Și totuși: în ciuda clarității rosettiene și a stufozității ivănesciene, Ivănescu este

⁹ Eu însămi îi datorez lui Ivănescu neapariția unui curs de *Elemente de formare a latinei vulgare*, căruia profesorul i-a făcut un referat în care cerea schimbarea terminologiei mele (adică cea obișnuită), conform cu terminologia lui. Era în 1981. Cum nu am acceptat această schimbare și cum am și părăsit România, și implicit Universitatea ieșeană, doi ani mai tîrziu, cursul care trata, în esență, problema substratului (atît al limbii latine, cît și al limbii române de mai tîrziu), nu a mai apărut, ci a rămas în tiposcript.

singurul care oferă o periodizare completă a diacroniei limbii române, așa cum am spus-o de la început. El împarte întreaga istorie a limbii românești în opt perioade și anume:

- I. Formarea limbii române (sec. V-VII).
- II. Limba română primitivă (sec. VII-X).
- III. Limba română preliterară (sec. X-XIV).
- IV. Formarea limbii române vechi (sec. XIV-XVI).
- V. Limba română veche (mijlocul sec. XVI - mijlocul sec. XVIII).
- VI. Prima perioadă a modernizării limbii române (mijlocul sec. XVIII- 1829).
- VII. A doua perioadă a modernizării limbii române. Formarea limbii române moderne (1829-1878).
- VIII. Limba română - expresie a unei culturi de valoare mondială (după 1878).

După cum se observă, această periodizare anunță, prin formule scurte, caracteristica fundamentală a fiecărei perioade, depășind șablonul neutral al anunțării unei perioade cuprinzând unul mai multe secole. Dacă numărul celor opt perioade poate fi pus în discuție, adică dacă unele perioade se pot comprima, admițându-le mai multe subdiviziuni, este un fapt de mică importanță și poate chiar inutil. Noi vedem însă în această periodizare un adevărat model, care îl arată pe autorul ei ca pe un profund cunoscător al istoriei limbii române. De altfel, această cunoaștere a dovedit-o Ivănescu deja în volumul care i-a adus consacrarea, *Probleme capitale ale vechii române literare* (Iași, 1948, 412 pp.) și cel care a fost, totodată, și disertația lui doctorală, precum și în cele peste 250 de studii valoroase, publicate în volume și periodice românești și din străinătate. În 1983, la omagierea vârstei de 70 de ani, pe care o împlinea G. Ivănescu, Iorgu Iordan scria: "Ivănescu este, incontestabil, unul dintre marii noștri lingviști, și nu numai în comparație cu cei de azi. Pe aceștia îi întreține (s.n.) prin marea sa erudiție, care-l apropie de Hasdeu și de Philippide. Cu cel dintâi seamănă și prin bogăția și varietatea problemelor lingvistice care îl preocupă. Nu există aproape nici o ramură a lingvisticii care să nu-l fi atras și să nu-l fi determinat să abordeze una sau alta dintre problemele supuse discuției. La aceste calități, rare, în general, aș adăuga una, și mai rară, poate, și anume: originalitatea ideilor, care, câteodată, surprinde și chiar derutează, dar nu trebuie să uităm că știința, în general, progresa tocmai prin noutatea punctelor de vedere ale slujitorilor ei".¹⁰

¹⁰ Universitatea Al. I. Cuza din Iași: *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*. Iași, Centrul de multiplicare al Universității, 1983, p.29.

De la caracterizarea lui Rosetti, că Ivănescu, ca istoric de limbă, "nu e stăpîn pe materie", la caracterizarea lui Iordan, că același Ivănescu este "unul dintre marii noștri lingviști, și nu numai prin comparație cu cei de azi", este diferența care anulează, fără osteneală deosebită de demonstrație, vorbele aruncate în vînt de Rosetti.

Revenim la periodizarea făcută de Ivănescu. Ca împărțire în timp, ea preia multe din periodizările segmentare ale istoriilor limbii sau ale limbii literare scrise anterior. Spre deosebire de toți, însă, Ivănescu aproape că epuizează izvoarele istorice și argumentele lingvistice, pentru sprijinirea afirmațiilor făcute. Uneori, titlurile capitolelor sau subcapitolelor sînt atît de detaliate - ca la Philippide - încît ele anunță într-o formă comprimată cele cuprinse în capitolul respectiv. De exemplu, perioada II este anunțată prin titlul: *Româna primitivă diferențierea dialectală și stilistică a românei din acea vreme. Desfacerea unității lingvistice inițiale prin deplasări ale unor ramuri ale poporului român* (p. 285). De aceea *Cuprinsul* cărții se extinde pe 18 pagini, ceea ce, desigur, îngreunează simpla consultație a volumului, anevoioasă din cauza lipsei unui indice de probleme și nume proprii.

Ivănescu nu-și numerotează perioadele, ca în schema dată de noi mai sus. Acest lucru l-am făcut noi, el urmează expunerea pe părți și capitole numerotate. De abia cu partea a III-a începe istoria propriu-zisă a limbii române, cu prima ei perioadă: *Formarea limbii române*. Desigur, citirea acestei cărți cere un efort de atenție și gîndire, la care, poate, nu orice filolog se arată dispus, mai ales în timpurile de azi. Despre influența lui Philippide asupra școlii lingvistice ieșene - căci această influență s-a exercitat pînă și în stilul în care scrie Ivănescu - ne propunem să discutăm cu altă ocazie.

Dar să ne oprim acum la conceptul de *română veche*, așa cum îl înțelege Ivănescu. După cum se vede în schema dată mai sus, el imaginează două perioade pe care le denuște cu termenul acesta. O primă perioadă, *de formare* (sec. XIV-XVI) și o a doua perioadă de *limbă română veche* propriu-zisă, deja formată (sec. XVI - mijlocul secolului al XVIII-lea), Ivănescu, care nu face numai istoria limbii literare, leagă noțiunea de *română veche*, spre deosebire de Munteanu/Țâra, de evoluția limbii românești vorbite, care, cu secolul al XVI-lea, trece într-o nouă etapă, puternic motivată de cel mai însemnat eveniment istoric al timpului: formarea statelor feudale românești (Țara Românească la 1342 și Moldova la 1359). Dezvoltarea economică (pentru Moldova apogeul e atins de epoca lui Ștefan cel Mare), apariția orașelor, marile mișcări de populație, mai ales cele din Ardeal către Țările românești

(în special către Moldova) și apariția de sate noi, opresiunea religioasă și alungarea multor ortodocși din Transilvania, ivirea unor prime forme de organizare a meseriilor (apariția breslelor), sînt masive mișcări sociale care au provocat schimbări de limbă, printre altele și amestecul dialectelor, care trec la o nouă repartitie teritorială. Influențele sîrbă, bizantină (prin filieră slavă), influența polonă, turcă, au dus la îmbogățiri însemnate de vocabular. "Tot acum - spune Ivănescu - se produce amestecul de populații de alt neam de pe teritoriul românesc, ceea ce are ca urmare apariția unor schimbări fonetice ale graiurilor populare nord-dunărene" (p.457). Ivănescu rămîne unul dintre pușinii susținători ai teoriei bazei de articulație, drept cauză primordială a schimbărilor fonetice.

Tot în această etapă are loc și "separarea definitivă a românilor din sudul Dunării de cei din nordul fluviului" (ibid.). Elementele românești din documente slave, cît și din cele latinești din Transilvania, datele toponomastice, sau cercetarea dialectelor sud-dunărene, sînt izvoare care ajută la reconstrucția lingvistică a acelor timpuri. În afară de aceasta, către sfîrșitul acestei perioade, apare și limba română scrisă. Aceste schimbări fonetice, morfologice și sintactice, precum și cele lexicale sînt prezentate și discutate cu o bogăție extraordinară de informație și cu acut spirit polemic.

Așadar, către sfîrșitul acestei perioade apare scrisul în limba română. Ivănescu nu-l așază în capul cercetării etapei respective, pentru că interesul lui este pentru limbă ca un tot și nu numai pentru un aspect al său. Totuși, spune el, "Apariția unor graiuri specifice aristocrației și a unei limbi literare constituie cea mai mare noutate lingvistică a epocii pe care o studiem acum (...). Dacă limba din noua epocă feudală este legată de cea anterioară prin diversitatea dialectelor vorbite de popor, ea se opune acesteia prin existența unor dialecte de clasă, care ne dau dreptul să spunem că româna a intrat în alt stadiu de dezvoltare" (p.511).

Ivănescu nu reduce însă dezbateră numai la domeniul dacoromân, ci are întotdeauna un capitol separat și pentru situația din dialectele sud-dunărene în etapa istorică respectivă.

Faza a doua a *românei vechi*, cea cuprinsă între mijlocul secolului al XVI-lea și mijlocul secolului al XVIII-lea, este perioada în care, istoric, după căderea Constantinopolului, turcii își instaurează suzeranitatea la nord de Dunăre. Acest fapt are mari consecințe economice, reflectate și în evoluția limbii. Procesul de amestec al dialectelor continuă, cauzat de migrațiile de populație românească dintr-o zonă în alta. Prin cedarea Ardealului austrieșilor de către turci (în urma Păcii de la Karlovitz, 1699) și prin cucerirea Banatului

tot de către austrieci (1718), care aduc aici numeroși coloniști, o nouă influență începe să se exercite mai ales asupra vocabularului românesc, influența germană. Moldova stă în veacul al XVIII-lea sub influența polonă, iar Țara Românească sub cea italiană (epoca lui Constantin Brâncoveanu). Turcismele, numeroase, despart Moldova, Țara Românească și Banatul de Transilvania, unde acestora le corespund, de regulă, cuvinte ungurești. În continuare au loc masive emigrări din Ardeal către Moldova și Țara Românească. Acest proces duce la dispariția rotacismului din Crișana și Maramureș, ca să dăm doar un exemplu. Din nou limba literară din această epocă este tratată separat.

Ivănescu acceptă 5 dialecte ale epocii *vechi românești*: 1. reotacizant (Crișana și Maramureș), 2. din Ardealul propriu-zis, de la nord de Mureș, 3. dialectul muntenesc, 4. dialectul moldovenesc și 5. bănățean (p.568). Cu aceasta Ivănescu îl va fi supărat tare pe Rosetti, care admitea doar două dialecte românești pentru această epocă, unul de nord (Moldova, nordul Ardealului și Maramureș) și altul de sud (Țara Românească și sudul Ardealului), în timp ce Banatul merge - după Rosetti - când cu unul, când cu celalalt. Dialectele literare reflectă, însă, spune Ivănescu, numai în parte dialectele populare. În acest sens, ai planului limbii literare, se poate accepta o grupă de nord, la care intră și dialectul bănățean, și o grupă de sud. Forma comună pentru Banat, Crișana, Maramureș, Ardeal și Moldova este "în fond vechiul dialect literar rotacizant, cu unele schimbări, printre care și derotacizarea" (p.569). Dialectele literare, deci, nu se confundă cu dialectele reale, vii, ele fiind mai ales "expresia aristocrației și a clerului" (p.570). De aici decurge necesitatea tratării diferențiate a istoriei limbii vorbite de cea a istoriei limbii literare.

Cu mijlocul secolului al XVIII-lea, se iese așadar din epoca veche a istoriei limbii române și se intră într-o primă fază a modernizării ei. Ce a putut determina acest suș lingvistic? Fără îndoială, evenimentul istoric decisiv a fost semnarea tratatului ruso-turc de la Kucoiuk-Kainargi din 1774, care a limitat puterea monopolului turcesc în Principatele române. Înființarea consulatelor rusești și austriece la Iași și București (1778), a celor franceze (1795) și engleze (1801) a facilitat contractele directe cu țările purtătoare de cultură majoră. Apariția unei industrii manufacturiere dezvoltă orașele, cu toate formele de organizare a unei vieți citadine. La Iași, domnitorul Grigore Ghica reformează școala domnească, pe care o intitulează "Academie", în 1766. Zece ani mai târziu, la București, domnitorul Alexandru Ipsilanti reformează Academia domnească de la Sf. Sava, conform

perceptelor iluministe, la 1776. De altfel, în 1772, apar primele traduceri românești din Voltaire. Ideile iluministe pătrund adînc în toate provinciile românești. Apar lucrări de istorie, geografie, matematică, științele naturii, de etică, logică, lexicografie¹¹, gramatică.¹² Activitatea Școlii Ardelene, mult influențată de iluminism, se răsfrînge și în Principate. Se dezvoltă o literatură de traduceri, dar și una originală.¹³ Gheorghe Asachi face, la Iași, începutul teatrului românesc, în al doilea deceniu al secolului al XIX-lea (1816). Evenimentul istoric de graniță între epoca de început al modernizării limbii române și epoca de definitivare a acestui proces este dat de încheierea păcii de la Adrianapole (azi Edirne, în Turcia), la 1829.

Prin acest tratat, Țările române primeau autonomia administrativă și se bucurau de libertăți comerciale, prin ieșirea completă de sub monopolul turcesc. Pe de altă parte, anul 1829 marchează apariția presei în limba română: Ion Heliade Rădulescu scoate *Curierul românesc* la București, iar Gheorghe Asachi scoate la Iași *Albina românească*.

În această epocă, influențele puternice lexicale latino-romanice, neogrecești, germane, rusești, occidentalizează vocabularul limbii române într-o măsură însemnată; prin limba rusă au intrat, de preferință, numeroase cuvinte romanice. Ivănescu urmărește, ca în fiecare epocă, separat evoluția limbii populare și a celei literare. Dialectele literare încep să dispară, căci se produce uniformizarea treptată a lor - proces care continuă și în secolul al XIX-lea - în favoarea dialectului muntean.

Pentru Munteniu/Țâra, epoca modernă a istoriei limbii literare începe de la 1780. Pentru Ivănescu, nu numai varietatea literară, ci și baza ei, limba română vorbită, trece la o primă fază de modernizare la mijlocul secolului al XVIII-lea. Data *ab quo*, deci, nu are o diferență substanțială la acești filologi. Deosebirea vine după aceea. În timp ce Munteniu/Țâra concepe o perioadă continuă de modernizare, pînă la 1840, Ivănescu vede aici două faze distincte, una de început, de preparare (pînă la 1829) și alta de formare, de desăvîrșire (pînă la 1878, anul independenței naționale a Statului Român). Dar toți trei sînt de acord că, o dată cu o doua jumătate a veacului al XVIII-lea, istoria limbii române nu se mai află în faza de *română*

¹¹ În 1825, *Lexiconul* de la Buda, semnat de Samuil Micu și Petru Maior.

¹² Cea mai importantă: *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduieilor gramaticii românești*, publicată de Ienăchiță Văcărescu, la Rmnicu Vîlcea în 1787.

¹³ Ajunge să cităm aici epopeea *Țiganiada*, scrisă de Budai-Deleanu spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea (versiunea întîi) și începutul celui de al XIX-lea (versiunea a doua și cea definitivă).

veche. Pentru limba literară, dovada o fac toți acești autori; pentru limba vorbită, ca bază a tuturor varietăților ei, dovada este făcută de Ivănescu.

Istoria limbii române scrisă de Ivănescu este, așa cum am anunțat-o, cea mai completă - ca extindere în timp - și singura lucrare care își asumă dificila întreprindere de periodizare a diacroniei limbii române. Comparația lui cu alți autori de lucrări similare se poate face, de aceea, numai fragmentar. Avînd în vedere valoarea deosebită a acestei istorii de limbă, precum și faptul că, în multe biblioteci universitare din afara României, volumul lui Ivănescu lipsește, găsim ca extrem de necesară republicarea acestei lucrări. O nouă ediție ar trebui să modeleze puțin forma de organizare a capitolelor și să opereze o simplificare a *Cuprinsului*. Un indice de probleme și nume proprii s-ar impune și el ca obligatoriu. De asemenea, această carte fiind, așa cum am demonstrat aici, unica lucrare care dă un model de periodizare a istoriei limbii române, acest model ar trebui și el pus în lumină, în operația de reorganizare formală a capitolelor. Cum profesorul Ivănescu a fost și un mult apreciat șef de școală, elevii săi ar putea lua această inițiativă, a redactării acestei fundamentale *Istории a limbii române*.

SIGLE BIBLIOGRAFICE:

- CMNP** I. Cotceanu: *Morfologia numelui în protoromână. (Româna comună)*. București, Editura Academiei RSR, 1969.
- DILR** Ovid Densusianu: *Istoria limbii române*. Ediție îngrijită de J. Byck. Vol. I-II, București, Editura științifică, 1961.
- DPILR** Florica Dimitrescu, Viorica Pamfi ș.a.: *Istoria limbii române*. București, Editura didactică și pedagogică, 1978.
- IILR** G. Ivănescu, *Istoria limbii române*. Iași, Editura Junimea, 1980.
- ILR** *Istoria limbii române*. Vol. I-II, București, Editura Academiei RPR, 1969/1965
- MTILRL** Ștefan Munteanu, Vasile D. Țâra: *Istoria limbii române. Privire generală*. Ediție revizuită și adăugită. București, Editura didactică și pedagogică, 1983.

- PLR** Sextil Pușcariu: *Limba română. I. Privire generală*. Prefață de G. Istrate. Note, bibliografie de Ilie Dan. București, Editura Minerva, 1976.
- POR** A. Philippide: *Originea românilor*. Vol. I-II, Iași, 1925/1928.
- PRU** S. Pușcariu: *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*. ZRPh, 1910.
- RCILRL** Al. Rosetti, B. Cazacu: *Istoria limbii române literare. I. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*. București, Editura științifică, 1961.
- RILR** Al. Rosetti: *Istoria limbii române literare. I. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția definitivă. București, Editura științifică și enciclopedică, 1986.

TRADUCEREA - FORMĂ MODERNĂ DE COMUNICARE

PETRU FORNA, PATRICIA MERFU

ABSTRACT. The Translation - A Modern Form of Communication. Facilitating the contact with other peoples and cultures the translation has always played a prominent part in the development of mankind. In the last decades of this century, due to the new aspects of life in our modern society and to the growing need of information the translation has become an important form of communication all over the world. The attempts to offer a common language (English or Esperanto) to all the people of this world failed because of the multitude of national languages, proving once again the need of good translators and good translations.

Stabilirea comunicării între aparținătorii diferitelor comunități lingvistice a constituit dintotdeauna o formă importantă a folosirii limbii. Pentru denumirea comunicării interlinguale s-a încetățenit în spațiul românesc termenul *traducere*, concurat în ultimul timp, însă, și de alții, asupra cărora nu este momentul să insistăm.

Despre începuturile traducerii nu prea avem informații. De fapt, știm doar că forma traducerii orale (*tălmăcirea*, cum i se mai spune, termen intrat în română din limba turcă, având o considerabilă vechime, după cum o demonstrează și toponimia și onomastica, nu din maghiară, cum cred unii)¹ este mai veche decât cea scrisă. Dar rămâne de domeniul mitologiei și al speculației teologice, așadar de natură ipotetică², răspunsul la întrebări ca:

¹ La rândul-i, maghiara l-a împrumutat din turcă. După cum se știe, confesiunea le interzicea turcilor să folosească o limbă străină, chiar dacă o cunoșteau. De aici rezultă necesitatea apariției "tălmăcitorului". Prin intermediul limbii maghiare, germana a împrumutat mai multe cuvinte din turcă: *tălmăci*, *pașoș*, *lalea* etc. Nu mai e nevoie să insistăm asupra faptului că toate regiunile Ungariei fuseseră transformate de către turci în *pașalâcuri*, limba turcă fiind limba "oficială" în respectivele regiuni. Este firesc ca germanii, având în vedere proximitatea teritoriilor lor cu cele ale Ungariei, să fi "împrumutat" respectivele cuvinte turcești prin intermediul maghiarei.

² G. Steiner: "After Babel" 1975, London, 49 și urm.

- a. în ce fel de condiții au avut loc primele contacte interlinguale;
- b. ce fel de factori (comerciali, militari, politici, culturali) au avut un rol determinant în acest domeniu;
- c. cum se desfășura procesul translației în cazul diferitelor comunități lingvistice.

Ca să nu mai pomenim de faptul că în cazul unor asemenea interpretări cauza este luată cu ușurință drept efect, exemplul cel mai celebru fiind cel al construcției Turnului Babel³.

În trecut au dominat două principii directe unidirecționale:

1. fie că era vorba de a obține de la alte popoare "ascultare" politică, militară, economică sau socio-culturală;

2. sau, dimpotrivă, era vorba de a învăța câte ceva din realizările lor

Acestor principii li se adaugă în prezent un al treilea, de data aceasta bidirecțional, acela care exprimă necesitatea de a purta discuții cu alte popoare, facilitând în acest fel contactele internaționale permanente. Aceste contacte sunt destinate elucidării unor interdependențe funcționale, depinzând la rândul lor de împletirea mereu crescândă pe plan internațional a relațiilor militare, științifice, și industriale. Prin aceasta a apărut un schimb de informații bilateral și internațional, ale cărui dimensiuni ne sugerează că ne aflăm în pragul unei ere planetare în care, trecând peste conflictele locale și regionale, se va ajunge, probabil, la un "cosmopolitism civilizatoriu". Căci nu mai poate fi refuzată ideea că astăzi au loc procese civilizatorii și tehnologice care, ținând seama și de condensarea dimensiunilor timp și spațiu, ating omenirea aproape în ansamblul ei, schimbând-o structural.

Ținând cont de cele arătate, nu ne mai poate surprinde că într-o lume în care s-a trecut de la comunicarea de masă la cea universală sau globală, translația (traducerea) capătă o importanță tot mai mare ca mediu de comunicare internațional. Această dezvoltare este favorizată și de circumstanța că epoca noastră, în ciuda productivității ei creatoare, pare a fi în esență una a postcreativității, a inventarierii, a prelucrării informațiilor și a transmiterii acestora. În acest context ne permitem să credem că au dreptate aceia care denumesc epoca noastră ca "secol al reproducției" sau cei care susțin că ar fi un "secol al traducerii"⁴, exprimând, de fapt, realitatea: în secolul nostru există infinit mai multe planuri și domenii de comunicare decât în veacurile precedente. Aceasta ar fi, eventual, și explicația că astăzi abia, traducerea este chemată ca martor pentru stabilirea cunoașterii unor cărți, precum și faptul că bestseller-urile se stabilesc și în funcție de numărul

³. E. Haugen: "The Curse of Babel", 1974, în Dialogue VII, 57 și urm.

⁴ R. Kloepfer: "Die Theorie der literarischen Übersetzung. Romanisch-deutscher Sprachraum", München, 1967

traducerilor. O limbă clară în acest domeniu vorbește răspândirea Bibliei (care, în continuare, este cel mai mult tradusă), dar și a operelor lui Shakespeare, Dostoievski, Simenon, Tolstoi și Jules Verne.

Practic, astăzi, se traduce cam peste tot, de la mica informație la aeroport și hotel până la cele mai complexe opere beletristice.

Remarcăm faptul că de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial s-a produs o mutație semnificativă. Dacă înainte (mai ales până la sfârșitul secolului 19) "piața" traducerii era dominată de traducerea Bibliei și a literaturii beletristice, acum se impune din ce în ce mai puternic traducerea orientată spre informație, pragmatică, capabilă a fi folosită în domeniul tehnic, efectuată în majoritatea cazurilor de colective bine structurate.

Nu întârzie să apară și efectele negative ale unei asemenea situații. În primul rând acela al producerii de dublete, triplete etc. Dar, mai ales, acela ca în domeniul cercetării să se insiste asupra unor teme care sunt deja "rezolvate", cu atât mai mult cu cât s-a constatat că 50% dintre specialiști nu citează cam tot 50% din informațiile care le sunt puse la dispoziție.

În acest context e surprinzător că, în ciuda unor eforturi, nu s-a reușit impunerea unei **lingua franca**, urmând ca prin aceasta să se depășească barierele lingvistice. Limba latină avea și această funcție în Evul Mediu (dar cantitatea de informație era redusă față de prezent). **Esperanto** ar putea îndeplini această funcție astăzi, dar sunt două impedimente în impunerea ei ca limbă universală:

1. nu este atractivă, majoritatea oamenilor preferând să învețe chiar și limbi "fără viitor", indiferent de domeniu (islandeză, norvegiană, portugheză, etc.);

2. există pericolul acut al formării unor dialecte Esperanto, determinate de persoana care folosește această limbă (etnia căreia îi aparține) și de domeniul în care își desfășoară activitatea (nu e indiferent dacă e geografie sau chimie. Ca să nu mai pomenim că Esperanto nu are ceea ce se cheamă în mod uzual "forță de expresie". Căci omul are o nemaipomenită legătură cu limba sa maternă, așa că, în ciuda unor avantaje practice, limbi ca Esperanto vor fi mereu respinse, în special pentru că nu este o limbă naturală, ci una "logică" extrem de normativă, sintetică și limitată din punctul de vedere al calculului informațional capabil de modulații. Este în natura umană de a accepta orice "absurdități" într-o limbă naturală, dar respinge "corectitudinea" unei limbi artificiale.

Chiar și engleza, astăzi cvasi-unanim recunoscută ca limbă universală, se izbește (și se va izbi) de dificultăți insurmontabile. Căci în Europa, lupta pentru limba națională (eventual pentru impunerea ei ca limbă universală) nu va înceta prea repede. De aceea este de înțeles că nici un

organism internațional, indiferent de mărimea sau importanța lui, nu "îndrăznește" să declare o singură limbă ca suverană, exclusivă sau de preferat, chiar dacă unele limbi sunt excluse din folosință (cum e germana la ONU, din cauza condițiilor de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, condiții care, în ciuda realității, n-au mai fost reexaminat).

Cele afirmate mai înainte ne întăresc convingerea acceptată de mulți cercetători ai fenomenului⁵, că înlăturarea dificultăților de comunicare existente prin multitudinea limbilor naționale nu poate fi făcută prin găsirea (și, mai ales, acceptarea) unei limbi supranaționale, ci că dificultățile trebuie înlăturate, în special, prin formarea unor asemenea specialiști în fiecare limbă națională, care să fie în stare (căci limbile au această posibilitate) să redea cu exactitate, prompt și cu nuanțe tot ceea ce a fost exprimat într-o altă limbă.

Nu există limbă inferioară sau superioară, indiferent de domeniul în care este folosită. Se poate întâmpla ca, la un moment dat, din diverse motive, una dintre limbi să aibă anumite dificultăți în exprimarea întregului bagaj, inclusiv stilistic, al alteia.

Limba română, fără a avea pretenții de universalitate, constituie, tocmai datorită unicității ei, forma ideală dăruită de Dumnezeu pentru comunicarea, la indiferent ce nivel, în spațiul nostru lingvistic. Dacă Luther afirma la începutul secolului 16 că e un cuc care încearcă să imite trilurile privighetorii (adică germana încearcă să calchieze latina în redarea limbajului și multiplei încărcături a Bibliei) româna e ea însăși privighetoare. Or, indiferent de condiții și de opoziția unora sau altora, privighetoarea tot regină a cântecului (=exprimării=limbii) rămâne!

⁵. W. Wilss: "Übersetzungswissenschaft", Stuttgart, 1977

LIMBA ROMÂNĂ CA LIMBĂ MINORITARĂ

VICTORIA MOLDOVAN

RÉSUMÉ. *Le roumain comme langue minoritaire.* L'auteur se propose de rediscuter quelques aspects concernant les problèmes de la minorité roumaine dans les pays voisins.

În cadrul colocviului internațional "Limba română: comunicare și cultură" a fost organizată și o masă rotundă pe tema "limbii române ca limbă minoritară".

Ca inițiatore al mesei rotunde, mă simt datoră să luminez printr-o explicație opțiunea pentru o astfel de dezbatere. Există în primul rând o explicație obiectivă. Minoritățile și limbile minoritare, reprezintă o realitate evidentă în Europa, realitate derivată din faptul că granițele statelor nu coincid cu granițele lingvistice. Nu stă în intenția noastră să discutăm aici atitudinea guvernelor și a regimurilor care au oscilat/oscilează încă între negarea minorităților sau a drepturilor acestora și acceptarea lor parțială, dar trebuie să observăm că, la această oră, realitatea e luată în considerare. preocuparea pentru ceea ce se întâmplă cu vorbitorii unei limbi, în contextul în care limba oficială/a statului nu coincide cu a lor - ține în aceeași măsură de politică și de lingvistică, iar într-o altă etapă de "politicile lingvistice" ale statelor implicate. În perspectivă istorică, teoretic, aceste limbi s-ar putea să dispară. În realitate, vorbitorii nu renunță ușor la limba lor, iar procesul dispariției unei limbi (chiar minoritare) în condiții naturale/normale este unul complicat și de durată. În contextul actual, o intervenție brutală din partea autorităților, care să grăbească asimilarea minoritarilor, este din fericire aproape exclusă. Totuși, într-un astfel de cadru de dezbatere, trebuie discutate *problemele reale* ale vorbitorilor limbii române, care se află în situația de minoritari în țările de origine.

În afara acestei motivații obiective, mai avem o justificare subiectivă, de ordin oarecum sentimental, dar numai în aparență, pentru că, în profunzime, s-ar putea să fie vorba despre o dramă de care, ca lingviști, nu

suntem pe deplin conștienți. O experiență personală a stat la baza includerii acestei mese rotunde în dezbaterile noastre. Ca lector de limba română la Universitatea Carolină din Praga am trăit o situație unică. Într-o seară, a intrat în cabinet o femeie care făcea curățenie și, foarte natural, m-a salutat în românește. Sigur că surpriza a fost imensă, iar din discuții am aflat că era de lângă Cernăuți și că ajunsese în Cehia din motive economice. Mi-a relatat, cu durere, cum, văzând că acolo se studiază limba română, ceruse colegei mele (românișta Libuše Valentová) un dicționar ceh-român, dar a constatat că acesta nu-i folosește la nimic, fiind scris, normal, cu caractere latine. Concluzia ei: "eu vorbesc trei limbi, dar nu știu nici una" - constituie, în succesiune temporală, prima explicație a acestei mese rotunde, iar acelei persoane anonime îi sunt recunoscătoare pentru idee.

La lucrările propriu-zise, invitații noștri din Ungaria, Iugoslavia și Ucraina au informat auditoriul despre problemele specifice ale minorității românești din țările respective.

Doamna *Rodica Muller* ca reprezentantă a Institutului Național al Educației Publice din Ungaria a prezentat o binevenită informare despre funcționarea limbii române ca mijloc de comunicare pentru cele aproximativ 25.000 de persoane, din trei județe limitrofe României. Intervenția domniei sale a semnalat discrepanțele dintre limbajul arhaizant și conservativ al populației în vârstă și cel literar al tinerilor care studiază în școli în limba română literară. În Ungaria procesul de asimilare este evident și se explică atât prin considerente economice - procesul de migrație a românilor de la sat la oraș, cât și prin considerente de ordin personal - prin căsătorii mixte. Doamna Maria Berenyi, ca director al Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, atrăgea atenția asupra faptului că minoritatea românească nu a valorificat prin proiecte în favoarea comunității, oportunitățile oferite la un moment dat de statul maghiar; domnia sa constata un fel de dezinteres al românilor din Ungaria pentru propriul specific. Totuși, ambele vorbitoare au remarcat faptul că, datorită înțelegerilor bilaterale, din ultima vreme, în județele cu populație românească este vizibilă o tendință de renaștere națională.

Intervenția doamnei Ileana Dorina Bulic, reprezentanta Societății de Limba Română din Voivodina, s-a referit la situația din respectiva regiune a Serbiei, unde trăiesc aproximativ 38.000 de români, iar limba română se predă în școli din 1962; la facultățile de profil din Novi Sad și Belgrad există catedre de limba și literatura română, care pregătesc specialiști. Postul de radio Novi Sad are emisiuni în limba română. Cu toate acestea, în Banatul sârbesc și pe Valea Timocului este vizibil procesul de asimilare rapidă, de sârbizare, cum se exprima vorbitoarea.

În completarea și clarificarea unor idei din comunicarea doamnei Ileana Dorina Bulic s-a plasat intervenția Otiliei Hedeșan, de la Universitatea de Vest din Timișoara, ilustrată cu filmul documentar al domniei sale, realizat în două sate de pe Valea Timocului. Din film rezulta clar că satele românești sunt bogate, dar golite de populația aptă de muncă; aceasta preferă să lucreze în străinătate, dar construiește adevărate palate în satele de baștină, pe care le lasă în grija vârstnicilor - așa cum tot în grija lor se află cimitirele și bisericile. E de la sine înțeles că limba acestor oameni, cuplați la cele mai recente inovații tehnice este extrem de arhaică. Un alt aspect care a putut fi ușor observat cu ajutorul filmului a fost cel al sârbizării numelor (Mititelu devine Mititelovici, Marcu devine Marcovici etc.).

Despre situația limbii române în Ucraina - unde există aproximativ 400.000 de români - a vorbit doamna Dochița Manoil din Cernăuți. Domnia sa a menționat că în Ucraina funcționează 124 de școli cu predare în limba română și 7 școli bilingve. Pentru acestea, necesarul de manuale, asigurat inițial din România și Republica Moldova, se realizează și prin adaptări și reeditări interne. Din intervenția dnei Manoil a reieșit că - întru câtva similar cu situațiile prezentate anterior - factorii administrativi și politici ucraineni nu asigură minorității românești toate drepturile cuvenite, împiedicând folosirea normală a limbii de către un număr semnificativ de cetățeni.

Participanții au sugerat posibile căi de îmbunătățire a comunicării dintre grupurile minoritare și comunitatea "mamă", solicitând în primul rând o permanentă informare cu noutățile editoriale, contacte directe, satisfacerea unor "comenzi sociale" venite din partea micilor comunități care nu își pot rezolva singure problema promovării limbii de origine. Semnalul a fost interceptat și transmis forurilor de decizie, concret Senatului Universității "Babeș-Bolyai" sub forma sugestiei de a se crea la Cluj - un centru de cercetare și promovare a limbii române destinat nevoilor românilor din afara granițelor.

FLEXIUNI CAZUALE ALE PRONUMELUI ÎN ROMÂNĂ. SEGMENTĂRI MORFEMATICE

G.G. NEAMȚU

RÉSUMÉE. Flexions casuelles du pronom en roumain.

Segmentations morphématiques. Après avoir défini les concepts de “variabilité vs. invariabilité” casuelle des pronoms dans le cadre du rapport de solidarité “contenu/expression” (0.-0.2.3.), on procède à une systématisation de la flexion casuelle du pronom dans la langue roumaine, en ayant comme paramètre fondamental le **fectif** de GD (1.). On obtient ainsi les cinq types suivants: flexion casuelle pronominale proprement dite (1.1.), flexion causelle adjectival(e)-substantivale (1.2.), flexion casuelle hétérogène (1.3.), flexion casuelle substantivale avec un article défini enclitique (1.4.) et flexion casuelle supplétive (1.5.).

0. În ciuda inventarului restrâns de unități care-i compun clasa, pronumele are o FLEXIUNE destul de complicată și NESISTEMATICĂ, în fapt un AMESTEC de tipuri de flexiuni, cu neregularități paradigmatică și forme supletive, motivate în mare măsură prin diacronie. De aceea pronumele/ anumite subclase de pronume se supun mai greu unei analize morfematice uzuale.

0.1. La nivel de clasă, pronumele, ca parte de vorbire de tip nominal, realizează opoziții de GEN, NUMĂR și CAZ cu suport explicit la nivelul expresiei (=desinențial), iar anumiți membri exprimă și CATEGORIA PERSOANEI prin mijloace LEXICALE (=prin radical).

Ca atare, STRUCTURA MORFEMATICĂ a pronumelui este de tip “RADICAL + DESINENȚE DE NUMĂR, GEN și CAZ”, categorii realizate cel mai adesea sincretic (= printr-o singură unitate morfematică).

Dintre acestea, reținem aici doar categoria CAZULUI, ca tipologie a realizării ei morfematice.¹

¹ Pentru o descriere amănunțită a tuturor opozițiilor realizate de pronume în flexiune și a mijloacelor de expresie, vezi Irimia (1987), cap. *Pronumele*.

OBSERVAȚIA 1. Spre deosebire de substantiv, pronumele realizează și OPOZIȚII DE GEN, ai cărui membri sunt numai DOI (masculin și feminin), iar informația de gen este vehiculată DESINENȚIAL.

OBSERVAȚIA 2. Unele pronume au în structura flectivului și ARTICOLUL DEFINIT, ca segment clar individualizat la nivelul expresiei.

0.2. Ca la oricare parte de vorbire declinabilă, cuplul “VARIABILITATE CAZUALĂ vs. INVARIABILITATE CAZUALĂ” trebuie văzut și la pronume în ambele planuri, cel al EXPRESIEI și cel al CONȚINUTULUI (gramatical), respectiv opoziția cazuală ne apare ca un RAPORT DE SOLIDARITATE între o opoziție la nivelul conținutului și una la nivelul expresiei (=al mărcilor formale, al flectivului).

Excluzând pronumele personale de pers. a II-a, singular și plural (*tu, voi*), care au și vocativ, inventarul formelor cazuale este de PATRU, grupate, la majoritatea pronumelor, în perechi, NAc și GD, iar în interiorul perechilor, membrii sunt omonimi.

Deosebim astfel următoarele trei categorii mari:

0.2.1. Pronume (adjective pronominale²) INVARIABILE CAZUAL = nu realizează opoziția cazuală NAc/GD nici în conținut și nici în expresie, adică, și altfel spus, apar cu o singură formă cazuală, cea de NAc, care, în funcție de context, reprezintă (=actualizează) un N sau un Ac, niciodată un G sau un D.

Despre aceste pronume spunem că sunt NEDECLINABILE.

Intră aici următoarele pronume (adjective pronominale):

- (1) pronumele posesive semiindependente *al* și *a*³;
- (2) interogativele (și relativele) *ce, cât (câtă), al câtelea (a câta)*;
- (3) nehotărâtele compuse cu *ce, cât (câtă)*: *ceva, orice, altceva, fiece, oarece, câtva, oricât, oricâtă* etc.;
- (4) negativul *nimic*;
- (5) cantitativele *tot (toată), atât (atâta)*;
- (6) câteva adjective pronominale nehotărâte de uzaj popular: *alde, niscai, niscaiva*;
- (7) adjectivul pronominal nehotărât *niște*, omonim cu articolul nehotărât (*niște făină, niște fasole*).

² Distincția “pronume/adjectiv pronominal” nu prezintă importanță deosebită în descrierea flexiunii cazuale.

³ Ele rămân în NAc și în situația în care dublează prin reluare un substantiv-obiect posedat în alte cazuri decât NAc: *unui bun PRIETEN (GD) al (N Ac) meu (GD)*. Vezi, pentru conceptul de “pronume semiindependent” : LRC (1985), p.231 și 234; Pană Dindelegan (1994), p.40-41 și 43-44; Neamțu (1993), p.191-203; idem (1999), p.80-83.

0.2.2. Pronume (adjective pronominale) VARIABILE CAZUAL cu OPOZIȚIA NAc/GD MARCATĂ la nivelul expresiei: *care/căruia, acesta/acestuia, cine/cui, el/lui* etc.

Marea majoritate a pronumelor intră în această grupă.

0.2.3. Pronume (adjective pronominale) VARIABILE CAZUAL cu OPOZIȚIA NAc/GD NEMARCATĂ la nivelul expresiei, respectiv având toate formele cazuale OMONIME (NAc = GD).

Deși au o singură formă, ele realizează (=exprimă) și valorile cazuale de G și D, adică apar /pot apărea și pe pozițiile (=contextele) acestora:

N: **Dumnealui** *este expert.*

Ac: *Cu **dumnealui** am stat de vorbă.*

G: *Părerile **dumnealui** sunt interesante.*

D: *I-am trimis și **dumnealui** o invitație.*

Se află în această situație următoarele categorii de pronume (adjective pronominale):

- (1) pronumele de politețe (propriu-zisă): *dumnealui, dumneaei, dumnealor, dumneavoastră;*
- (2) adjectivele pronominale de întărire (a) de genul masculin, singular și (b) la plural, ambele genuri: *însumi (înșuți, însuși), înșine (înșivă, înșiși), însene (însevă, înseși/insele);*
- (3) adjectivele pronominale posesive (a) de genul masculin, singular și (b) la plural, ambele genuri, un posesor și mai mulți posesori: *meu (tău, său), mei (tăi,săi), mele (tale,sale), nostru (vostru), noștri (voștri), noastre (voastre);*
- (4) adjectivele pronominale nehotărâte (a) la masculin, singular (*alt*) și (b) la plural, ambele genuri (*alți, alte*), în prezența unui adjectiv pronominal sau articol nehotărât antepus lor: *un **alt** elev/unui **alt** elev, oricare **alți** elevi/oricăror **alți** elevi, oricare **alte** fete/oricăror **alte** fete.*

Se vede astfel că nu există nici o grupă de pronume ai cărei membri în totalitate să fie invariabili cazual, adică să nu realizeze în nici un fel opoziția cazuală fundamentală NAc/GD, ci există doar anumiți membri și/sau la unul dintre numere.

1. Încercăm în cele de mai jos o SISTEMATIZARE în descrierea flexiunii cazuale a pronumelor din româna contemporană, având în vedere omonimiile cazuale și tipurile de flectiv (=desinențele).

Date fiind diversitatea și neregularitatea la nivelul expresiei a formelor de NAc, refractare adesea la o analiză morfematică unitară, tipologia aici prezentată are în vedere ca principal parametru FORMELE de GD, care, în majoritate, sunt marcate(=au flectivul realizat pozitiv) și pot

subsuma grupe mai largi de pronume. Firește că pe alocuri sunt aduse în discuție și formele de NAc, precum și categoriile de număr, gen și persoană.

Deosebim următoarele cinci tipuri mari de flexiune casuală a pronumelui:

1.1. Flexiune casuală PRONOMINALĂ, flexiune ce poate fi considerată specifică pronumelui, caracterizată prin desinențele generale **-ui, -ei, -or** la GD, atașate direct radicalului, în dreapta acestuia, desinențe neîntâlnite în flexiunea substantivului sau a adjectivului.

OBSERVAȚIA 1. Flectivele *-ui, -ei* de la singular pot fi considerate bimorfemate, permițând încă o segmentare, ce degajă o desinență casuală propriu-zisă (*-i*), de GD, singular, comună lui *-ui* și *-ei*, și o desinență de gen, *-u/-e*, prin care se realizează opoziția “masculin/feminin” (*acestui/acestei, altui/altei* etc.)⁴ La plural, flectivul *-or* exprimă sincretic cele trei categorii (=este nesegmentabil, nereductibil).

OBSERVAȚIA 2. Amplificativul pronominal *-a* situat în finala flectivului la unele pronume (*acestuia, căruia* etc.) nu este implicat în nici un fel în realizarea cazului (și, de altfel, nici a genului și a numărului), adică nu este subunitate flectivală.

În funcție de POZIȚIA flectivului în corpul fonetic al pronumelui (adjectivului pronominal), deosebim:

1.1.1. Flexiune pronominală TERMINALĂ sau propriu-zisă, cu flectivul situat în poziția sa firească, în dreapta radicalului pronominal.

Intră aici:

(1) Demonstrativele de apropiere și de depărtare, inclusiv cele semiindependente (numai de depărtare): *acestui(a), acesteia(a), acestor(a), aceluia(a), aceleia(a), acelor(a), celui, celei, celor.*

(1a) Structura morfematică la NAc:

(a) ca adjective antepuse substantivului (=fără **-a**): *acest -Ø* (*aceast -ă, acești-i, acest-e*), *acel -Ø* (*aceea-Ø, ace-i, ace-le*⁵);

(b) ca pronume sau adjective postpuse (=cu **-a**): *acest-a* (*aceast-a, acești-a, acest-e-a*), *acel-a* (*aceea-a, ace-i-a, ace-le-a*).

⁴ Anumite pronume au formă numai pentru masculin, singular, nerealizând opoziția cu un feminin inexistent (*cui, nimănui*). Considerăm, prin analogie, și aici flectivul ca fiind bimorfemate și deci segmentabil : *c-ui, nimăn-u-i*. (În mod similar degajăm o desinență de singular sau de plural la substantivele defective de un membru al categoriei de număr (plural sau singular), chiar dacă nu realizează opoziția de număr (nici în formă și nici în conținut): *aur-Ø, mazăr-e, ițar-i, zor-i, icr-e* etc.)

⁵ Segmentarea *ace-le* (nu: *acel-e*) se face prin analogie cu demonstrativul semiindependent *cele* (*ce-le*) și posesivul semiindependent *ale* (*a-le*). Vezi, pentru detalii, Neamțu (1993), p.201.

La formele *acesta* și *aceasta*, amplificativul pronominal *-a* substituie desinența ($-\emptyset$ sau *ă*: *acest* - \emptyset → *acest-a*, *aceast-ă* → *aceast-a*).

La *acela*, *-a* substituie desinența $-\emptyset$ (*acel*- \emptyset → *acel-a*).

Forma *aceea* are o segmentare morfematică mai complicată, deoarece are un *-e* în plus (comp. *acea* cu *aceea*), iar finala radicalului este *-a* (*acea*), care poate fi interpretată fie ca atare (=finală vocalică a radicalului și deci *aceea* - \emptyset), fie ca amplificativ pronominal (*acee* - **a**), înlocuind desinența \emptyset . Este de preferat, pentru generalitate, varianta a doua.

(1b) Structura morfematică a demonstrativului semiindependent: *cel*- \emptyset , *cea*- \emptyset , *ce-i*, *ce-le*. Segmentarea morfematică urmează modelul substantival: *cal*- \emptyset /*ca-i*; *stea*- \emptyset /*ste-le*.

(2) Interogativele și relativele *care*, *cine*, *câți* (*câte*): *cărui*(*a*), *cărei*(*a*), *cărora*(*a*), *cui*, *cător*(*a*).

(2a) Structură morfematică la NAc: *car-e*⁶, *căț-i*, *căt-e*.

OBSERVAȚIE: Forma de NAc *cine*, asemenea celei de la pronumele personale accentuate *mine*, *tine* și reflexivul accentuat *sine* în Ac, este refractară unei segmentări morfematice argumentate.

Aceasta s-ar oferi în variantele:

(a) *c-ine* ([č - ine] ; la fel *m-ine*, *t-ine*, *s-ine*), cu un flectiv aberant și un radical monofonemic diferit de cel de la NAc ([č-ine]-[k-ui]);

(b) *cin-e* ([čin-e]; la fel: *min-e*, *tin-e*, *sin-e*), cu un flectiv <<normal>>(-e), dar cu un radical diferit față NAc ([čin-e]-[k-ui]). Gradul de deviație de la o segmentare normală fiind același, într-o variantă, la flectiv, în cealaltă, la radical, este greu de argumentat una în defavoarea celeilalte.

(3) Personalele de pers. a III-a, singular (*lui*, *ei*) și plural (*lor*).

OBSERVAȚIE. Forma de feminin, singular *ei* nu mai poate fi segmentată morfematic, deoarece flectivul (*ei*) a absorbit radicalul, fapt explicabil prin fonetică istorică⁷.

(3a) Structura morfematică a formelor de NAc: *el*- \emptyset , *ea*- \emptyset , *e-i*, *e-le*.

Segmentarea morfematică urmează modelul substantival: *cal*- \emptyset /*ca-i*, *stea*- \emptyset /*ste-le*.

⁶ Formă unică de NAc, singular și plural. Segmentarea *car-e*, cu degajarea desinenței de NAc *-e*, este întru totul justificată, mai ales dacă avem în vedere și o formă mai veche de plural, *cari*, instituind opoziția morfematică singular/plural : *car-e*/*car-i*.

⁷ În caz contrar, adică procedând la degajarea flectivului *-ei*, pronumele ar rămâne fără...radical sau cu radical \emptyset (\emptyset - *ei*), ceea ce, prin definiție, este exclus. Vezi, în acest sens, Guțu Romalo (1968), p.39.

(4) Negativul *nimănu(i)a*.

(4a) Structura morfematică a formei de NAc: *nimen-i*.

Pronumele negativ *nimeni* se folosește numai pentru singular. Desinența *-i* pentru această formă nu este una tocmai obișnuită, dar opoziția cu forma de GD *nimănu(i)* (=nimănu-i) obligă la această segmentare. (Vezi, popular, și forma *nimene(a)*, cu desinența *-e* (*nimen-e(-a)*).⁸

(5) Nehotărâtele *altui(a)*, *altei(a)*, *altor(a)*, *unui(a)*, *unei(a)*, *unor(a)*, *vreunui(a)*, *vreunei(a)*, *vreunor(a)*.

(5a) Structura morfematică a formelor de NAc:

(a) Ca adjective:

(a1) *alt-Ø*, *alt-ă*, *alt-i*, *alt-e*, *un-Ø* (*vreun-Ø*)⁹;

(a2) *o* (*vreo*): nesegmentabilă¹⁰;

(a3) *unii*, *unele* (*vreunii*, *vreunele*): forme <<articulate>> și analizate după modelul substantival (*un-i-i*, *un-e-le*, *vreun-i-i*, *vreun-e-le*);

(b) Ca pronume: *altul* (*alta*, *altii*, *altele*), *unul* (*una*, *unii*, *unele*), *vreunul* (*vreuna*, *vreunii*, *vreunele*) – forme articulate și segmentate după model substantival (*alt-u-l*, *alt-a*, *alt-i-i*, *alt-e-le*, *un-u-l*¹¹, *un-a*; pentru celelalte, vezi (a3)).

(6) Negativele compuse *nici unui(a)*, *nici unei(a)*, *nici unor(a)*.

(6a) Structura morfematică a formelor de NAc:

(a) ca pronume: *nici un -u-l*, *nici un- a*, *nici un-i-i*¹², *nici un-e-le*;

(b) ca adjective:

(b1) *nici un -Ø*

(b2) *nici o*: nesegmentabil

(b3) *nici un-i-i*, *nici un-e-le*.

⁸ La forma *nimenea*, *-a* este amplificativ pronominal.

⁹ Segmentarea *un-Ø* se justifică prin încadrarea într-un sistem de opoziții: *un--Ø / un-u / un-u-l / un-i-i / un-e-le*. Vezi, în acest sens, Iordan-Robu (1978), p.356.

¹⁰ Corespondentul lui *o* în dialectele românești din sudul Dunării, *ună*, este perfect segmentabil (*un-ă*) și opus simetric formei articulate *una* (*un-a*). Vezi ILR (1978), p.239.

¹¹ Statutul morfematic al lui *-u-* din structura pronumelor (*unul*, *altul* etc) este în principiu același ca la substantivele de tip *lupu-l*, *studentul* etc. Dintre variantele de interpretare o preferăm pe cea potrivit căreia *-u-* este o DESINENȚĂ <<catalizată>> prin analogie. Vezi, pentru întreaga problemă, inclusiv celelalte variante de interpretare (vocală tematică, vocală de legătură, desinență modificată, vocală din structura articolului etc.): Zdrenghea (1972), p.89; Graur (1957), p.16; Dimitriu (1979), p.48; Zugun (1973), p.45-46; GLR (1963), vol.I, p.86; Guțu Romalo (1968), p.79; Avram (1986), p.54.

¹² Avem în vedere codul scris, nu cel oral, în care desinența *-i* și articolul *-i* fuzionează, având ca rezultat o singură unitate morfematică, realizată prin fonemul vocalic */i/*, prin definiție nesegmentabil sintagmatic (*unii* = [uni]).

(7) Pronumele posesiv semiindependent *alor*.

(7a) Structura morfematică a formelor de NAc, plural: *a-i*, *a-le* (după modelul: *ca-i*, *ste-le*).

(8) Nehotărâtele compuse cu *ori*-(*oriși*-, *oare*-, *oareși*-), *fie*-(*fieși*-) pe baza relativelor *care*, *cine*, *câți* (*câte*): *oricărui(a)*, *oricărei(a)*, *oricărora(a)*, *orișicărui(a)*, *orișicărei(a)*, *orișicărora(a)*, *fiecărui(a)*, *fiecărei(a)*, *oricui*, *oarecui*, *orișicui*, *fiecui*, *oricător*, *orișicător*, *oarecător* etc.

(8a) Structura morfematică a formelor de NAc: vezi (2).

(9) Nehotărâtele cantitative *atâtor(a)*, *tuturora(a)*.

(9a) Structura morfematică a formelor de NAc: *atât-i-a*, *atât-e-a*, *toț-i*, *toat-e*.

OBSERVAȚIA 1. Aceluiași model flexionar (=cu desinența *-or* la GD) aparține adjectivul cantitativ *mulți/multe* (plural), inclusiv substantivat: *multor oameni/multora*. (Structura morfematică a formelor de NAc: *mulț-i*, *mult-e*.)

Antonimul său în schimb, *puțini*, *puține*, acceptă mai greu desinența *-or* (*puținor prieteni*), construcția uzuală fiind cea articulată (*puținilor prieteni*). De altfel, aceste unități au un statut morfologic mai puțin clar, datorită cumulării în paradigma lor a unor trăsături flexionare eterogene, de tip pronominal și adjectival, ceea ce face ca până astăzi în gramatica românească să fie interpretate fie ca adjective (cantitative), fie ca pronume (adjective pronominale) nehotărâte sau, în baza înțelesului cantitativ, chiar numerale nehotărâte.

În rezumat, pot fi reținute următoarele:

(a) La GD plural au sau permit desinența tipică pronomelor, *-or*, cu sau fără amplificativul pronominal *-a*: *Multora nu le place mazărea*. (*Multor copii nu le place mazărea*.); *Puținora dintre ei le era favorabilă decizia luată*. (*Puținor candidați le era favorabilă decizia luată*.)

Flectivul *-or* este trăsătura pronominală forte a lor. (Nici un adjectiv <<nepronominal>> nu are la GD (plural) desinența *-or*.)

(b) La NAc plural pot apărea fără substantive și nearticulate pe poziția unui substantiv, înlocuindu-l: *Mulți vin*, *puțini rămân*.

Și această trăsătură este de tip pronominal. (Adjectivele se substantivează de regulă prin articulare.)

(c) Ca adjective antepuse substantivului, mai cu seamă la NAc, se pot articula enclitic, asemenea adjectivelor calificative: **puținele** *mele cunoștințe în materie de...*, **multele** *gafe pe care le-a făcut*, **puținii** *dolari pe care-i mai aveam...*

Articularea este posibilă și la GD, dar construcțiile rezultate sunt la limita acceptabilității: **mulților prieteni care-i scriseseră în exil...**, **puținilor prieteni care-i mai rămăseseră...**

(d) La toate cazurile, cu sau fără substantiv în structură, au grade de intensitate și/sau comparație: *Au venit foarte mulți (copii); Cele mai multe (fete) preferă limbile străine.*

Prin această trăsătură, ele se încadrează clar la adjective (adjective substantivate).

(e) Cu forma de masculin (singular) se transformă în adverbe cantitative (de mod sau de timp): *Mănâncă mult. Am stat puțin la ei. Învață mult. Câștigă puțin.* Prin aceasta, ele intră în seria adverbelor cantitative *destul, suficient.*

Această trăsătură le încadrează din nou la adjective, deoarece adjectivele se pot transforma în adverbe. (Excluzând unitățile *cât, atât, ce*, cu sens cantitativ, pronumele nu devin în general adverbe.)

În concluzie, *mulți, puțini* pot fi considerate adjective cantitative ca determinante ale substantivului, respectiv adjective substantivate în lipsa acestuia. (Se înțelege că utilizate pe lângă un verb, cu forma invariabilă de masculin, singular, sunt adverbe cantitative.) Particularitatea cea mai evidentă a acestor adjective este aceea că au cinci forme flexionare (*mult-Ø, mult-ă, mult-i, mult-e, mult-or*).

OBSERVAȚIA 2. Același flectiv de GD, plural îl întâlnim și la numerele colective *amândoi, amândouă: amânduro-ra*.

OBSERVAȚIA 3. La pronumele de politețe *dumnealui, dumneaei, dumnealor*, segmentele *-ui, -ei, -or*, identice formal cu flectivul în discuție, nu materializează la nivelul cuvântului (pronumelui) compus un GD. Aici, *-ui, -ei, -or*, ca flective ale fostului pronume personal (*lui, ei, lor*) în G, își consumă semnificația cazuală (=de G) în interiorul pronumelui compus. Altfel spus, aceste pronume apar și pot apărea la GD, dar valoarea cazuală de GD nu este marcată desințial. Pentru formele de singular, rolul lor fundamental este acela de indicator al genului și numărului (*dumnealui, dumneaei*), iar la *dumnealor*, de marcă a pluralului.

1.1.2. Flexiune pronominală INTERNĂ, cu flectivul în interior, poziție generată de atașarea în dreapta pronumelui de bază variabil a unui element de compunere, care rămâne invariabil în cursul flexiunii¹³.

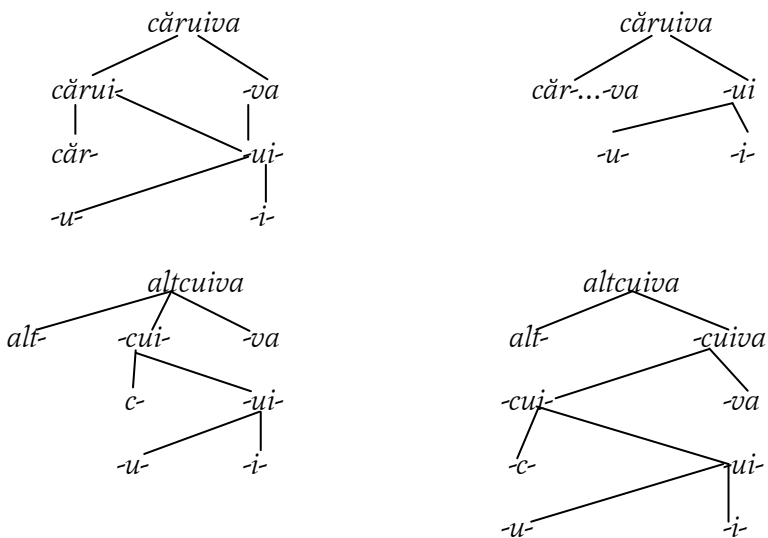
¹³ Au flexiune internă (sau și internă) toate pronumele (adjectivele pronominale) compuse, cu segmentul variabil situat în stânga sau central.

Intră aici:

(1) Pronumele nehotărâte compuse pe bază de relative cu segmentele de compunere *-va* (<*vrea*) și *alt...-va*: *căruiva*, *căreiva*, *cărora*, *cuiva*, *cătorva*, *altcărui*, *altcuiva* etc.

Fiind vorba de cuvinte (pronume) compuse, segmentarea morfematică binară (=fundamentală) prin care să fie degajat flectivul este ulterioară segmentării lexicale prin care se pun în evidență componentele pronumelui. (Elementele de compunere *-va* și *alt...-va*, în ciuda gradului de fuziune cu pronumele de bază, rămân de tip RADICAL, adică neasimilabile prefixelor sau sufixelor derivative. Vorbim de aceea de mai multe elemente de tip radical, degajate în succesiune, nu de un (singur) radical sau grup radical discontinuu. Același lucru este valabil de altfel pentru toate pronumele compuse.)

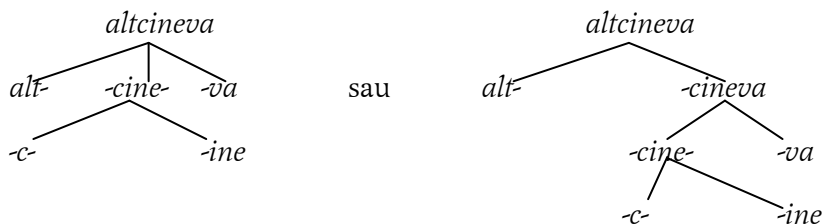
Segmentări morfematice:

În reprezentare lineară: *căr-u-i-va*, *alt-c-u-i-va*.

Segmentarea morfematică a formelor de NAc este identică, respectiv:

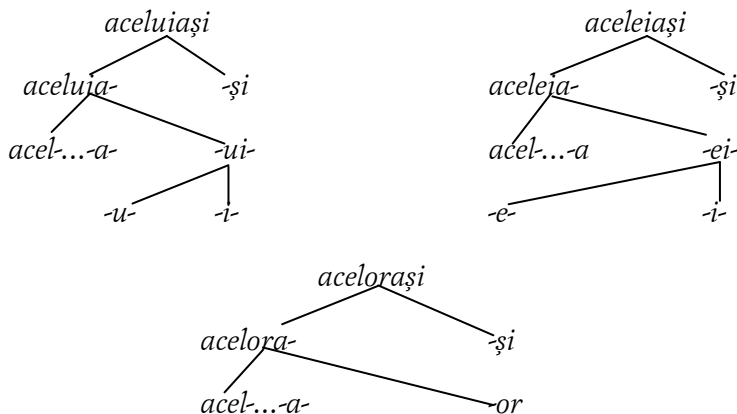

NOTĂ. Segmentarea lui *cine* în *c-ine* sau *cin-e* este o chestiune de opțiune (subiectivă).

(2) Pronumele (adjectivele pronominale) de identitate: *aceluiiași*, *aceleiași*, *acelorași*. Toate sunt formate dintr-un pronume demonstrativ de depărtare și particula <<întăritoare>> *-și* (<lat.*sibi*)¹⁴, aceeași, cel puțin în stadiul inițial, cu *-și* de la adjectivul pronominal de întărire. Demonstrativul este utilizat obligatoriu cu amplificativul pronominal *-a*.

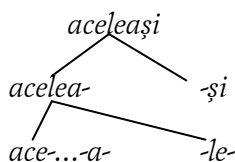
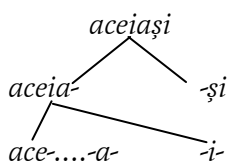
Structură morfemică:

Structura morfemică a formelor de NAc:

¹⁴ Vezi *ILR* (1978), p.272, 276.

Cu excepția unităților *lui*, *ei*, *lor* și a pronumelor ce au în componența lor aceste unități (*dumnealui*, *dumneaei*, *dumnealor*), flectivul de GD *-ui* (*-ei*, *-or*) caracterizează numai pronumele apersonale, substitute prin excelență ale substantivelor, adică pe poziția pers. a III – a.

Cantitativ, acestea reprezintă majoritatea pronumelor în limba română.

NOTĂ. O descriere completă a flexiunii, având adică în vedere și genul și numărul, apelează și la un alt element de flexiune internă, și anume alternanțele fonologice (vocalice, consonantice, mixte)¹⁵.

1.2. Flexiune cazuală ADJECTIVAL-SUBSTANTIVALĂ¹⁶ caracterizată printr-un set de desinențe de GD proprii adjectivelor (substantivelor), altele decât *-ui*, *-ei*, *-or*, și altfel repartizate.

Așa ca la substantive și adjective, opoziția cazuală fundamentală NAc/GD apare marcată desinențial numai la feminine, numărul singular.

În funcție de poziția flectivului, deosebim și aici:

1.2.1. Flexiune cazuală TERMINALĂ, la care se încadrează:

(a) Adjectivele pronominale posesive, cu două tipuri de alomorfe, respectiv:

(a1) Cele care exprimă un singur posesor, cu flectivul de GD *-le*: (*fetei*) *mele* (*tale*, *sale*).

Flexiunea completă a adjectivelor pronominale posesive care exprimă un singur posesor merge după modelul adjectival *greu* (*grea*, *grei*, *grele*), degajând aceleași flective, adică:

- NAc: - **u** (*me-u*, *tă-u*, *să-u*)
 - **Ø** (*mea-Ø*, *ta-Ø*, *sa-Ø*)
 - **i** (*me-i*, *tă-i*, *să-i*)
 - **le** (*me-le*, *ta-le*, *sa-le*)
- GD: - **u** (*me-u*, *tă-u*, *să-u*)
 - **le** (*me-le*, *ta-le*, *sa-le*)
 - **i** (*me-i*, *tă-i*, *să-i*)
 - **le** (*me-le*, *ta-le*, *sa-le*).

¹⁵ Vezi, în acest sens, Irimia (1987), cap. *Pronumele*.

¹⁶ În privința flexiunii (=a tipurilor de omonimii și desinențe), deosebirile dintre substantive și adjective (= adjective calificative) sunt ne semnificative.

Excluzând femininele la singular, care realizează desinențial opoziția NAc/GD (-Ø/-le), celelalte nu realizează formal nici o opoziție cazuală (NAc=GD).

(a2) Cele care exprimă mai mulți posesori, cu flectivul de GD -e: (*fetiței noastre* (*voastre*)).

Flexiunea completă a adjectivelor pronominale posesive care exprimă mai mulți posesori merge după modelul adjectival *acru* (*acără, acri, acre*), degajând aceleași flective, respectiv:

- NAc: - **u** (*nostr -u, vostr -u*)
 - **ă** (*noastr -ă, voastr -ă*)
 - **i** (*noștr -i, voștr -i*)
 - **e** (*noastr -e, voastr -e*)
- GD - **u** (*nostr-u, vostr-u*)
 - **e** (*noastr-e, voastr-e*)
 - **i** (*noștr-i, voștr-i*).

La fel ca la (a1), și aici, excluzând femininele la singular, care realizează desinențial opoziția NAc/GD (-ă/-le), celelalte nu realizează nici o opoziție cazuală (NAc=GD).

OBSERVAȚIE. Intrat, ca element terminal, în structura pronumelui de politețe *dumneavoastră*, adjectivul posesiv *voastră*, cu forma de feminin, singular, își consumă acordul în interiorul pronumelui compus cu substantivul (de genul feminin, singular) *domnia*>*dumnea-*, utilizat invariabil cazual și, de aici, invariabilitatea pronumelui compus în întregime. (Nu avem și o formă de GD * *dumneavoastre*.)¹⁷

Desinența -ă degajabilă prin segmentare morfematică (*dumneavoastr-ă*), identică formal cu desinența -ă a adjectivului pronominal posesiv, are semnificația cazuală (împreună, de altfel, cu cea de feminin, singular) suspendată. Segmentarea se justifică doar etimologic și prin încadrare într-un sistem desinențial general. (Valorile cazuale se evidențiază sintactic, contextual.)

Este de remarcat aici statutul aparte al acestei pronume din cel puțin două puncte de vedere:

(a2a) Posesivul din finală transmite categoria persoanei (=a doua) pronumelui ca unitate, anulând sensul apersonal al primului segment care este de tip substantival (și deci apersonal).

¹⁷ În mod similar, *lui, ei, lor* din *dumnealui, dumneaei, dumnealor* nu mai trimit desinențial la un GD.

(a2b) Același posesiv, cu formă de singular, prin faptul că exprimă mai mulți posesori, reclamă verbului numărul plural (**Veniți și dumneavoastră**), iar adjectivului, fie singularul (*Dumneavoastră sunteți **amabil***), fie pluralul (*Dumneavoastră sunteți **amabili***).

Și într-un caz, și în celălalt, acordul este unul după înțeles.

(b) Adjectivul pronominal nehotărât *alt* (*altă, alți, alte*) în prezența unui determinant acordat cu substantivul postpus, determinant ce poate fi un adjectiv pronominal nehotărât sau un articol nehotărât:

unui alt copil (nu: **unui altui copil*; comp. cu *altui copil*);

unei alte fete (nu: **unei altei fete*; comp. cu *altei fete*);

unor alte fete (nu **unor altor fete*; comp. cu *altor fete*);

unor alți copii (nu: **unor altor copii*; comp. cu *altor copii*);

oricărei alte fete (nu: **oricărei altei fete*; comp. cu *altei fete*) etc.

Segmentare morfematică:

(*unui*) *alt-Ø* (*copil*), (*unei*) *alt-e* (*fete*), (*unor*) *alți-i* (*copii*), (*unor*) *alt-e* (*fete*).

La formele de NAc, flectivele sunt cele de tip pronominal:

(*un*) *alt-Ø* (*copil*), (*o*) *alt-ă* (*fată*), (*oricare*) *alți-i* (*băieți*), (*oricare*) *alt-e* (*fete*).

Se vede astfel că adjectivul pronominal *alt* (*altă, alți, alte*) cunoaște două tipuri de flexiuni cazuale, ambele prin acord, una PRONOMINALĂ (NAc: $-\emptyset, -ă, -i, -e$ / GD: $-ui, -ei, -or$) și alta ADJECTIVALĂ (NAc: $-\emptyset, -ă, -i, -e$ / GD: $-\emptyset, -e, -i, -e$); comp. cu: *bun -Ø, bun -ă, bun -i, bun -e* (NAc)/ *bun -Ø, bun -e, bun -i, bun -e* (GD).

La cea de-a doua se observă un avansat proces de sintagmatizare a declinării, respectiv de variabilitate (=cu marcă de caz) numai la primul component al grupului.¹⁸

1.2.2. Flexiune (adjectival - substantivală) INTERNĂ, întâlnită la adjectivele pronominale de întărire, al căror flectiv de GD, singular, feminin este *-e*:

(*mie*) *însemi* (NAc : (*eu*) *însămi*)

(*ție*) *înseși* (NAc : (*tu*) *însăși*)

(*ei*) *înseși* (NAc : (*ea*) *însăși*) - comp. cu (*o fată*) *bună* / (*unei fete*) *bune*.

Statutul morfologic al acestor unități în româna contemporană se deosebește de cel din limba veche prin două trăsături importante:

(a) Se utilizează numai adjectival, adică reclamă prezența unui pronume personal sau, la persoana a III-a, și a unui substantiv, cu care se acordă în gen, număr și caz, categorii realizate desinențial, ca la un adjectiv variabil cu patru forme flexionare, degajând desinențele *-u-, -ă-, -i-, -e-* (NAc)/ *-u-, -e-, -i-, -e-* (GD):

¹⁸ Vezi, pentru conceptul de "sintagmatizare a declinării", Gruică (1979), p.37-41; idem (1981), p.115-128, 158, 164.

- NAC - sg: (eu) **însu**mi - (eu) **însă**mi
 (tu) **însu**ți - (tu) **însă**ți
 (el) **însu**și - (ea) **însă**și
 - pl: (noi) **înși**ne - (noi) **înse**ne
 (voi) **înși**vă - (voi) **înse**vă
 (ei) **înși**și - (ele) **înse**și
- GD - sg: (mie) **însu**mi - (mie) **înse**mi
 (ție) **însu**ți - (ție) **înse**ți
 (lui) **însu**și - (ei) **înse**și
 - pl: (nouă) **înși**ne - (nouă) **înse**ne
 (vouă) **înși**vă - (vou) **înse**vă
 (lor) **înși**și - (lor) **înse**și.

(b) Prin cel de-al doilea element din structura lui, identic în expresie cu formele neaccentuate ale pronumelui reflexiv în dativ, variabil după număr (singular/plural) și persoană (I, II, III), adjectivul pronominal de întărire exprimă încă un set de categorii gramaticale, și anume persoana + numărul, obligatoriu aceleași cu ale pronumelui (personal) regent:

- (eu) **însu**mi / **însă**mi (pers.I, sg.)
 (tu) **însu**ți / **însă**ți (pers.a II-a, sg.)
 (el/ea) **însu**și / **însă**și (pers. a III-a sg.)
 (noi) **înși**ne / **înse**ne (pers.I, pl.)
 (voi) **înși**vă / **înse**vă (pers. a II-a, pl.)
 (ei/ele) **înși**și / **înse**și (pers.a III-a, pl.).

În legătură cu persoana (și numărul) adjectivelor pronominale de întărire, trebuie spuse următoarele:

(b1) Aceste categorii nu se realizează desinențial, în flectiv, ci, ca la toate pronumele care cunosc categoria persoanei, lexical, în radical, care, în cazul de față, este reprezentat prin pronumele reflexiv. (Fiind vorba de un cuvânt compus, adjectivul pronominal de întărire are în componența lui două elemente de tip radical: *îns-* (*înș-*) și reflexivul. Se înțelege deci că reflexivul, deși ocupă o poziție terminală, nu face parte din flectiv.)

(b2) Spre deosebire de adjectivele pronominale posesive, care, de asemenea, vehiculează două seturi de categorii gramaticale, unul realizat desinențial (=genul, numărul și cazul), prin acord cu regentul (=numele sau substitutul numelui-obiect posedat), și altul realizat lexical (=numărul posesorilor și persoana acestora - comp. *băiatul* **meu** cu *băiatul* **nostru**), la adjectivele pronominale de întărire, aceste din urmă categorii(=persoana și numărul) sunt supuse unor restricții sintagmatice de tip special, respectiv sunt obligatoriu aceleași cu ale pronumelui regent, ca și cum ar fi rezultatul unui acord. (De aceea nu sunt corecte forme de tipul: *el* (pers.a III-a) *însu*ți (pers. a II-a), *noi* (pers.I, pl.) *însu*și (pers.a III-a, sg.), *voi* (pers.a II-a, pl.) *înși*și (pers.a III-a, pl.) etc.)

(b3) În ciuda acestei potriviri obligatorii, nu este vorba de un acord sintagmatic în număr și persoană, căci acesta caracterizează numai verbul (la mod personal), se realizează exclusiv desinențial și este mijlocul, unicul, de subordonare a verbului față de termenul ce ocupă poziția subiectului: *eu* (pers. I, sg.) *învăț-Ø -Ø* (pers.I.,sg.), *tu* (pers. a II-a, sg.) *înveț-Ø-i* (pers. a II-a, sg.), *noi* (pers.I, pl.) *învăț-ă-m* (pers.I, pl.) etc.

Or, în cazul de față nu poate fi vorba de acord în număr și persoană ca mijloc de subordonare, un al doilea, al adjectivului pronominal față de pronumele personal.

(b4) Identitatea de persoană (și număr) a adjectivului pronominal de întărire cu pronumele regent este consecința identității de persoană (și număr) a oricărui reflexiv (în dativ sau acuzativ) cu subiectul, ca unități coreferențiale. (Reflexivul este ipostaza de obiect a subiectului.)

În esență este același fenomen ca în: **eu** (pers.I, sg.) **îmi** (pers.I, sg.) *amintesc*; **Tu** (persoana a II-a, sg.) **îți** (pers.a II-a, sg.) *amintești* etc.

Deosebirea constă în aceea că la reflexivul ca unitate (*îmi amintesc, îți amintești* etc.) identitatea de persoană și număr vizează doar pronumele reflexiv, în timp ce în situația a doua (*eu însumi, tu însuși* etc), această identitate privește, prin reflexivul ca subunitate încorporată, adjectivul pronominal de întărire în totalitate. De aici denumirea ce i se dă uneori, aceea de adjectiv pronominal de identitate.¹⁹(În gramatica limbii noastre s-a încetățenit termenul de adjectiv pronominal de întărire, nu de identitate, care trimite la alt pronume (adjectiv pronominal)).

Prin această identitate referențială se explică apariția adjectivului pronominal de întărire și pe lângă pronume personale în alte cazuri decât nominativul (Ac, G, D) care exclud funcția de subiect.

(b5) O dată intrat în structura adjectivului pronominal de întărire, reflexivul are suspendată semnificația cazuală de dativ.

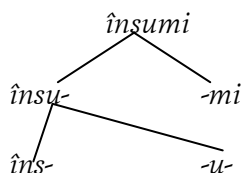
OBSERVAȚIE. Se poate presupune de altfel că reflexivul din adjectivul pronominal de întărire n-a avut niciodată semnificație cazuală, nici de dativ și nici de alt caz. Mai mult, faptul că inițial adjectivul pronominal a avut ca subunitate numai pe *-și*, nu și pe *-mi, -ți* etc., indiferent de persoana pronumelui însoțit, constituirea acestei paradigme complete după modelul pronumelui reflexiv având o istorie destul de interesantă, arată că, de fapt, acest al doilea segment a avut doar rolul unei particule adverbiale de “identificare-întărire”, fiindu-i străine și semnificațiile de număr și persoană.²⁰

¹⁹ Vezi *ILR* (1978), p.272.

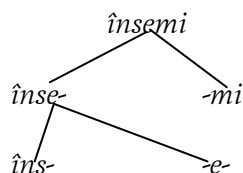
²⁰ Vezi, pentru detalii, Dragoș-Neamțu (1994), p.89-104.

(c) Structură morfemică:

NAc:

GD:

1.3. Flexiune cazuală ETEROGENĂ:

1.3.1. Pronominală (internă) + adjectivală (terminală) - la pronumele (adjectivele pronominale) demonstrative de diferențiere (=nonidentitate): *celălalt* (*cealaltă, ceilalți, celelalte*).

Aceste pronume, cu o structură morfemică destul de complicată, au în componența lor două segmente pronominale clare: demonstrativul *cel* (*cea, cei, cele*) și nehotărâțul *alalt* (*ălalt*), la rândul-i format din două unități pronominale (*ăl/al*+pronumele (=adjectivul pronominal) de alteritate *alt*)²¹.

Cel de-al doilea pronume (*ala-alt*) a suferit diferite modificări fonetice, încât în urma descompunerii rezultă o serie de alomorfe mai mult sau mai puțin diferite: *ălalt, [a]laltă, [a]lalți, [a]lalte*, întâlnite în limba veche și azi regional²².

(a) Prima componentă (=demonstrativul) are flexiune cazuală pronominală tipică: *celălalt/celuilalt, cealaltă/celeilalte, ceilalți/celoralți, celelalte/celortalte*, degajând desinențele generale de GD: *-ui, -ei, -or*. (Întrucât ele apar în interiorul pronumelui compus, spunem că realizează o flexiune internă.)

Formele de NAc au de asemenea desinențele tipice demonstrativului de depărtare <<liber>>: *cel-Ø -ălalt, cea-Ø-laltă, ce-i-lalți, ce-le-lalte* (comp. cu: *cel-Ø, cea-Ø, ce-i, ce-le*).

(b) Cea de-a doua componentă, nehotărâțul *alalt*, are flexiune cazuală adjectivală, după modelul adjectivelor cu patru forme flexionare: *-Ø, -ă, -i, -e* (NAc) / *-Ø, -e, -i, -e* (GD): *celălalt-Ø, cealalt-ă, ceilalț-i, celalalt-e* (NAc) / *celuilalt-Ø, celeilalt-e, celoralț-i, celoralalt-e* (GD) -nu: **celuilaltui, *celeilaltei, *celoraltor* (comp. cu flexiunea pronominală a nehotărâțului *alt* <<liber>>: *altui* (*băiat*), *altei* (*fete*), *altor* (*băieți*), *altor* (*fete*)).

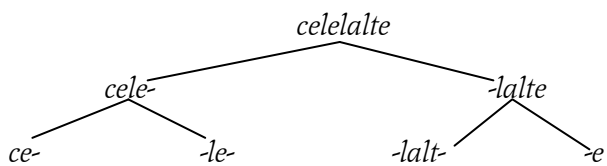
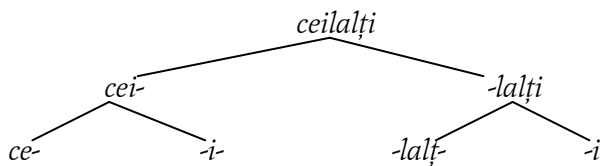
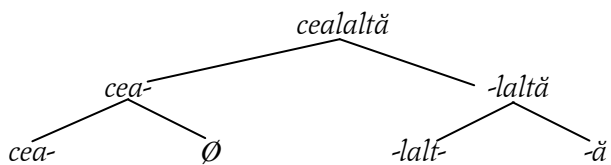
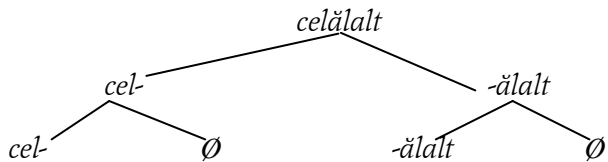
Întrucât desinențele nehotărâțului din structura demonstrativului apar în poziția firească, adică în dreapta, la sfârșitul pronumelui, spunem că ele realizează o flexiune terminală.

²¹ Vezi *ILR* (1978), p.277.

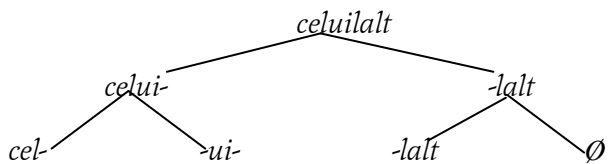
²² Vezi *ILR* (1978), p.277.

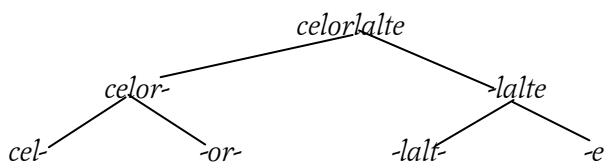
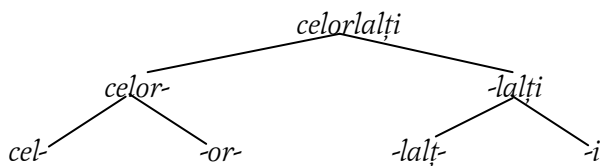
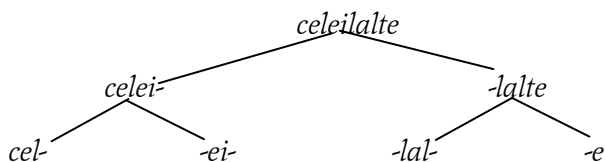
(c) Reprezentarea structurii morfematice:

NAc:

GD:

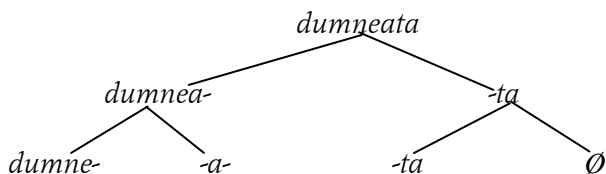
1.3.2. SUBSTANTIVALĂ (internă)+ADJECTIVALĂ (terminală) – la pronumele de politețe de pers. a II-a, singular: *dumneata/dumitale*.

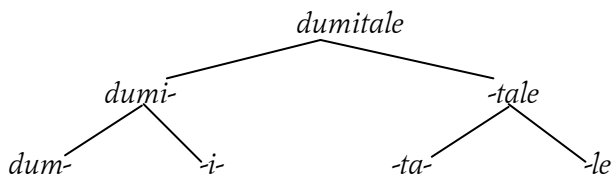
Acesta este un pronume compus din substantivul articular *domnia/domniei*, prezent în formă alterată în structura pronumelui (NAc: *dumnea-/GD: dumi-*), și adjectivul pronominal posesiv acordat cu substantivul, *-ta/-tale*.

Finala radicalului substantival (*-a/-i* din *dumnea-/dumi-*) poate fi considerată articol hotărât enclitic prin analogie cu *-a/-i* din *domnia/domniei* și, ca atare, asimilabilă unei flexiuni cazuale substantivale (cu articol).

A doua componentă, adjectivul pronominal posesiv *-ta* (NAc)/*-tale* (GD), degajă desinențele <<normale>> pentru un adjectiv pronominal posesiv de acest tip (comp. *fetița ta* cu *fetei tale*) respectiv: \emptyset (NAc)/*-le* (GD).

Reprezentarea structurii morfematice:

1.4. Flexiune SUBSTANTIVALĂ cu ARTICOL hotărât ENCLITIC - la pronumele de politețe medie:

NAC: *dânsul, dânsa, dânșii, dânsele* ;

GD: *dânsului, dânsei, dânșilor, dânselor*²³.

Strict formal, analiza morfematică evidențiază:

(a) un radical pronominal, asemenea unuia substantival: *dâns-, dânș-* (comp. cu *as-, aș-*, din *asul, așii*);

(b) un set de desinențe substantivale:

NAC: *-u-,* desinență suprimată²⁴, *-i-, -e* ;

GD: *-u-, -e-, -i-, -e-* (comp. cu *elevul, eleva, elevii, elevele / elevului, elevei, elevilor, elevelor*);

(c) articolul hotărât enclitic <<obișnuit>> pentru un substantiv, variabil după gen, număr și caz:

NAC: *-l, -a, -i, -le* / GD: *-lui, -i, -lor*.

Ca la orice pronume în a cărui structură intră un articol hotărât, acesta nu este morfem al determinării. Prin faptul că este component obligatoriu al pronumelui, el are rol formativ, dar, prin poziția și calitatea de marcă explicită a categoriilor de gen, număr și caz, realizate în cooperare cu desinențele, este subunitate flectivală (=face parte din flectiv, ca segment de expresie distinct²⁵).

Rolul lui sintactic cel mai important este acela de actualizator al unei anumite valori cazuale, un reductor al ambiguității generate de omonimia desinențială, întocmai ca la substantive.

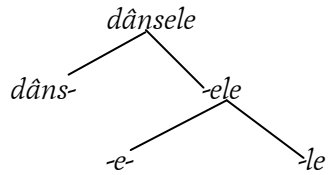
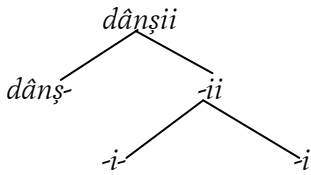
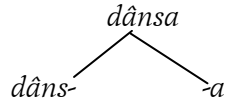
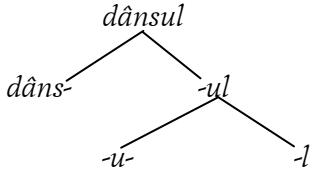
²³ Deosebirea față de flexiunea <<pronominală>> este evidentă : *dânsului*, nu* *dânsui* (comp. cu *cărui*), *dânșilor*, nu* *dânsor* (comp. cu *cărora*) etc. Prin analogie acceptăm că și la forma *dânsei* structura este aceeași, respectiv *-ei* nu este desinență pronominală (ca în *cărei*), ci : *-e-* = desinență de GD; *-i* = articol hotărât enclitic (la fel ca în *cas-e-i*).

²⁴ *Dânsa* = *dâns-a*, la fel ca în *casa* = *cas-a*. În asemenea situații spunem că articolul (*-a*) substituie (suprimă) desinența (*cas-ă* □ *cas-a*), adăugându-se direct radicalului, fără a institui între radical și articol o desinență ∅ (*dâns-a*, nu: *dâns-∅-a*).

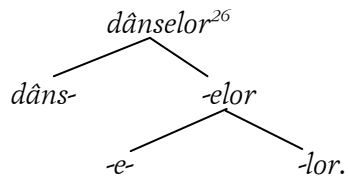
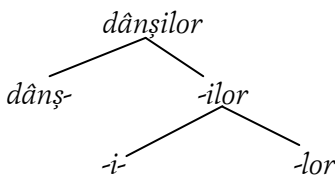
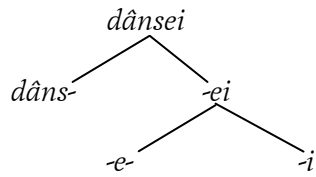
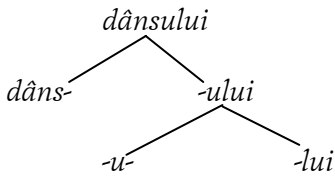
²⁵ Flectivul acestor pronume este deci bimorfematic.

1.4.1. Reprezentarea structurii morfematice:

NAc:

GD:

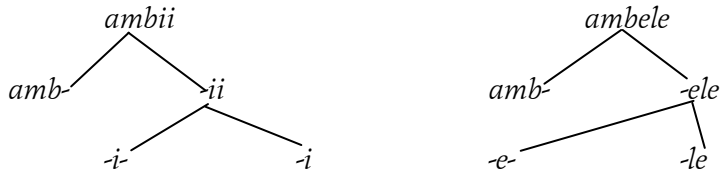

²⁶ Formal, articolul hotărât de GD (-lui, -lor) poate fi segmentat în continuare, degajând un radical (-l) și un flectiv al articolului (-ui, -or). Vezi, în acest sens, Iordan-Robu (1978), p.356.

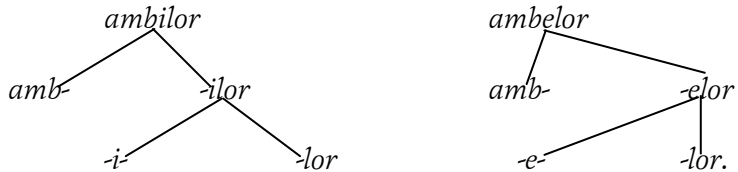
OBSERVAȚIA 1. Flexiune de același fel are și numeralul colectiv *ambii*, *ambele/ambilor*, *ambelor*, degajând un flectiv bimorfematic pe întreaga paradigmă cazuală (=desinență + articol hotărât ce funcționează ca formativ și morfem cazual).

Structura morfematică este aceeași:

NAc:

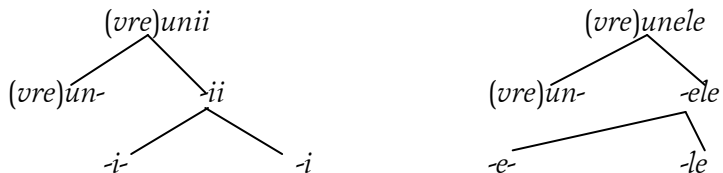

GD:

OBSERVAȚIA 2. Un statut aparte ca structură morfematică au nehotărâtele *unii* (*unele*), *vreunii* (*vreunele*), care:

(a) La NAc plural sunt obligatoriu <<articulate>>, indiferent dacă aceste forme sunt utilizate ca pronume (**Unii** cred că...) sau ca adjective (**Unii** oameni cred că...), având structură morfematică de tip substantival, asemenea pronumelui *dânsul* (*dânsa*, *dânșii*, *dânsele*), respectiv cu flectiv bimorfematic (desinență + articol hotărât):

(b) La GD (plural), pierd articolul, locul lui fiind luat de desinența de GD (plural) *-or*: **unor**, *vreunor*, în corespondență cu cele de GD, singular (*-ui, -ei*): **unui**, *unei*, **vreunui**, *vreunei*. (La pronume, aceste desinențe sunt urmate de amplificativul pronominal *-a*: *(vre)unora*, *(vre)unuia*, *(vre)uneia*.)

1.5. Flexiune cazuală SUPLETIVĂ și/sau neregulată

Este vorba aici de pronumele personale²⁷ și reflexive, forme accentuate și neaccentuate, care, chiar în situația păstrării unui segment din radical în cursul flexiunii cazuale, sunt refractare unei analize morfematice <<standard>>, ducând la flective aberante, neobișnuite pentru orice clasă de cuvinte declinabile și ca atare total neeconomice într-o descriere structurală.

În acest sens, segmentarea morfematică ar degaja desinențe de tip:

- (a) - *ie* pentru dativ, singular (*mie, ție, sie*)²⁸
 - *uă* pentru dativ, plural (*nouă, vouă*)
 - *ine* pentru acuzativ, singular (*mine, tine, sine*; vezi și *cine*)

(b) Formele de nominativ, singular *eu* și *tu* nu sunt nicidecum segmentabile. În același fel se pune problema și la toate formele neaccentuate, inclusiv de persoana a III-a (*îmi, îți, ne, vă, își, mă, te* etc.)

Este, de aceea, preferabil să le considerăm pe toate, forme accentuate sau neaccentuate, neanalizabile morfematic. Ele constituie forme supletive și/sau neregulate, în care radicalul și flectivul au fuzionat, s-au amalgamat. De altfel, aceste forme erau supletive și în latină, din care provin.

(c) Formele *noi* și *voi* (NAc) ar putea fi segmentate, degajând o desinență de plural *-i* (*no-i, vo-i*), prezentă la majoritatea pronumelor (comp. cu *ace-i, alți, e-i, a-i* etc.).

²⁷ Numai cele de pres. I și a II-a. Pronumele personale de pers. a III-a, singular și plural (*el, ea, ei, ele, lui, ei, lor*) au alt statut morfematic, fiind în principiu segmentabile și încadrabile flexiunii pronominale <<normale>> (vezi, *supra*, 1.1.).

²⁸ Același statut îl are și forma *sieși*, constituită din două pronume (*sie+și* (<*ipse*>*isse*>*issi*> și). (La fel *sineși=sine+și*.) Vezi *ILR* (1978), p.267.

BIBLIOGRAFIE

1. Avram (1986) - Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei R.S.R., 1986.
2. Coja (1969) - I.Coja, *Articolul - parte de vorbire sau morfem al determinării ?*, în SCL, XX, 1969, nr.1, p.167-181.
3. Diaconescu (1961) - Paula Diaconescu, *Un mod de descriere a flexiunii nominale, cu aplicație la limba română*, în SCL, XII, 1961, nr.2, p.163-168.
4. Diaconescu (1970) - Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, Editura Academiei R.S.R., 1970.
5. Dimitriu (1979) - C.Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iași, Editura Junimea, 1979.
6. Dragoș-Neamțu (1993) - Elena Dragoș, G.G.Neamțu, *Observații asupra adjectivelor pronominale de întărire*, în LR, XLIII, 1993, nr.3-4, p.89-99.
7. GLR (1963) - *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, București, Editura Academiei R.S.R., 1963.
8. Graur (1957) - Al.Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în SG, II (1957), p.3-18.
9. Gruită (1979) - G.Gruită, *Sintagmatizarea declinării românești (Stadiul actual al procesului)*, în StUBB, 1979, Fasc.2, p.37-41.
10. Gruită (1981) - G.Gruită, *Acordul în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
11. Guțu Romalo (1958) - Valeria Guțu Romalo, *Unele valori ale articolului în limba română actuală*, în *Omagiu lui I. Iordan*, București, Editura Academiei R.S.R., 1958, p.365-369.
12. Guțu Romalo (1967) - Valeria Guțu Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română actuală*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, Editura Științifică, 1967, p.225-237.
13. Guțu Romalo (1968) - Valeria Guțu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, București, Editura Academiei R.S.R., 1968.
14. ILR (1978) - *Istoria limbii române*, coord. Florica Dimitrescu, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
15. Iordan-Robu (1978) - Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.

16. Irimia (1987) - Dumitru Irimia, *Structura gramaticală a limbii române. Numele și pronumele. Adverbul*, Iași, Editura Junimea, 1987.
17. LRC (1974) - *Limba română contemporană*, vol.I, sub coordonarea acad. Ion Coteanu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974.
18. LRC (1985) - *Limba română contemporană*, sub coordonarea acad. Ion Coteanu, ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985.
19. Neamțu (1993) - G.G.Neamțu, **Cel, cea, cei, cele** - *schiță morfosintactică*, în CL, XXXVIII, 1993, nr.1-2, p.191-203.
20. Neamțu (1999) - G.G.Neamțu, *Teoria și practica analizei gramaticale. Distincții și...distincții*, Cluj-Napoca, Editura Excelsior, 1999.
21. Pană Dindelegan (1994) - Gabriela Pană Dindelegan, *Teorie și analiză gramaticală*, ed. a II-a, București, Editura Coresi, 1994.
22. SMLRC (1967) - Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică, 1967.
23. Zdrenghia (1972) - Mircea Zdrenghia, *Limba română contemporană. Morfologia* [curs litografiat], Cluj, 1972.
24. Zugun (1973) - P.Zugun, *Despre realitatea fonetică și morfologică a lui -i final asilabic postconsonantic*, în AUI, XIX, 1973, p.45-46.

CLIȘEUL LEXICAL ÎN DISCURSUL POLITIC ACTUAL

NICOLETA NEȘU

ABSTRACT. The Lexical Cliché in Today's Political Discourse.

The present paper tries to define the two basic terms of the title: "cliché" and "political discourse" and then, it tries to prove that there is a very strong connection between the political context and the use of certain political clichés. The end of one political event takes to the end of one lexical cliché created by this particular event.

În comunicarea de față, voi încerca să precizez și să circumscriu sensurile celor doi termeni de bază conținuți în titlu ("clișeu" și "discurs politic"), așa cum consider că trebuie înțeleși ei într-o intervenție lingvistico-semiotică. Demersul în sine nu este deloc facil, datorită complexității abordărilor, de multe ori divergente, ce se întîlnesc în literatura de specialitate.

Se cunoaște importanța pe care "politicul" a jucat-o în dezvoltarea comunității umane. Aristotel definește omul prin limbaj - "animal care vorbește" - în imediată conexitate cu definirea omului ca "membru efectiv sau potențial al unui polis, adică al unei comunități organizate, al unui organism politic" - "animal politic"¹. Mai multe probleme ridică însă definirea sau, mai bine zis, încercările de definire și de delimitare a discursului politic, ca o categorie aparte de discurs.

Unii cercetători îl încadrează în sfera imediat cuprinzătoare a discursului social - în sens larg, ca producție socială a individualității, a opiniei personale, iar în sens restrîns, ca texte ce apar pe un fond istoric și care au, ca urmare, o puternică semnificație istorică².

¹ Coșeriu, Eugenio, 1996 - *Limba și politică*, în "Revistă de lingvistică și știință literară", nr. 5, Chișinău, p. 11.

² Agenot, Marc, 1984 - *Le discours social: problématique d'ensemble*, în "Cahiers de recherche sociologique", nr. 2, Montreal, p. 19 - 44.

Discursul politic mai apare definit și ca discurs de tip argumentativ, prescriptiv și evaluativ, după dimensiunile și în tabloul alcătuit de Morris³ și care respectă cu strictețe structura argumentației. Ca trăsătură de bază i-a fost atribuită *persuasiunea* - îndreptată spre obținerea adeziunii - raționale și subiective - a interlocutorului, prin modificarea convingerilor și credințelor sale politice prin asumarea celor ale locutorului, producător de discurs politic⁴.

Într-un studiu consistent și riguros, E. Coșeriu⁵ consideră că discursul politic nu se constituie ca o clasă aparte prin formă sau structură lingvistică, pentru că ceea ce-l definește nu este altceva decât conținutul său extralingvistic. De aceea, consideră autorul, limbajul politicii poate să fie înțeles în trei sensuri diferite⁶:

a. **ca “lexic” politic** - în care Coșeriu include terminologia referitoare la noțiuni și instituții politice și care, în parte, este specifică fiecărei țări și poate fi schimbată în funcție de regim (ex: democrație, socialism, liberalism, constituție, regim, guvern, parlament etc.)

b. **ca mod de a folosi semnele lingvistice în politică** - se face referință aici la uzul lingvistic determinat ideologic, intrînd în această grupă și cuvinte ce nu aparțin limbajului politic ca atare (vezi punctul a), ci aparțin limbajului curent și sînt investite cu “greutate” politică în cadrul unor anumite ideologii (exemplul cuvintelor rasă, sînge, pămînt, care ajung exponente și chiar mărci ale ideologiei rasiste promovate de naționalism-socialismul german)

c. **ca ansamblu de procedee specifice discursurilor politice** - sens prin care Coșeriu înțelege dispunerea limbajului în texte/discursuri politice, împreună cu trăsăturile lor lingvistice proprii (folosește ca exemplificare remarcă lui Tallyerand asupra faptului că limbajul politicii trebuie să ascundă și nu să exprime gîndurile vorbitorului). Ca urmare, conchide E. Coșeriu, textul politic, ca orice tip de text, folosește niște procedee de bază care îi determină o finalitate și niște funcții specifice; finalitatea practică a textului politic ar fi *eficacitatea*, cu funcția specifică de apel (sau conativă), centrată asupra interlocutorului, eficiența constînd în capacitatea acestui tip de text de a schimba ceva în structura gîndirii (uneori chiar în sistemul atitudinilor) destinatarului. Această eficacitate, însă, nu este specifică doar discursului politic (ea apare, spune Coșeriu, în orice tip de relații umane în care predominantă este funcția apelativă) și, de aceea, autorul este de părere că textul politic nu se constituie ca o clasă aparte decât prin conținutul său extralingvistic.

³ Morris, Charles, 1946 - *Signs, language and behaviour*, Englewood Cliffs: Prentice Hall.

⁴ Tușescu, Mariana, 1986 - *L'argumentation*, Editura Universității București, p. 26 - 27.

⁵ Coșeriu, Eugenio, op. cit, p. 23 - 24.

⁶ Idem, p. 13.

În intervenția de față vom considera discursul politic ca sumă de texte aparținând unor personalități politice active în viața politică (românească în speță), personalități exponenete ale puterii actuale, sau aflate în opoziție, care au produs texte cu *conținut politic*, într-un moment istoric bine determinat. Aceste texte apar sub formă de intervenții, discursuri ținute în Parlament sau cu alte ocazii, interviuri, conferințe și declarații de presă etc., așa cum au fost ele reproduse în publicații ca *Adevărul*, *Adevărul de Cluj*, *Cotidianul*, *România liberă* etc. Perioada determinată a fost luna mai - iunie a anului în curs, iar demersul nostru încearcă să evidențieze cum anume problematica politică - este vorba de procesul aderării la NATO și la structurile europene - își pune amprente asupra lexicului folosit de locutori și care ar putea fi considerate elemente comune.

În afara *formulărilor stereotipe* de genul structurilor de adresare directă, formulelor de salut sau structurilor de politețe, comune oricărui tip de discurs direct, "pe viu", intruziunea politicului în limbaj este evidentă prin apariția unor formule-șablon sau clișee, specifice momentului politico - istoric și care funcționează ca un fel de marcă sau "mărturie" a lui. Criteriul de identificare a acestor formulări a fost frecvența lor mare în textele supuse analizei, frecvență raportată la cea a celorlalte cuvinte cu sens lexical (am exclus instrumentele gramaticale și formele pronominale). Ne referim în principal la următoarele șabloane:

- *Integrarea în NATO, UE sau în structurile euro-atlantice*, cu variantele *integrarea României, integrarea Bucureștiului*, dublat aproape în toate cazurile de termenul

- *aderare la NATO, UE sau la structurile euro-atlantice*, cu variantele *aderarea României, aderarea Bucureștiului la NATO, UE sau la structurile euro-atlantice*, însoțite de formulările negative corespunzătoare *neintegrare, neaderare*. Acestor doi termeni neologici, *integrare* și *aderare*, intrați prin intermediul limbii franceze, li se adaugă termenul românesc

- *intrare în NATO, UE, în structurile euro-atlantice*.

Strâns legată de sfera acestor trei termeni apare și formularea

- *primul val*, aflată aproape întotdeauna ca o continuare logică a celorlalți

termeni și care, din punct de vedere lexical prezintă un interes aparte datorită structurii sale. Alți doi termeni, de această dată strict sinonimici, apar des utilizați în sintagme de tipul:

- *lărgirea NATO, UE, structurilor euro-atlantice*

- *extinderea NATO; UE; structurilor euro-atlantice*.

Aș ilustra cele spuse până aici, cu exemplul discursului președintelui României intitulat *Reforma din România nu este de natură să ne califice pentru*

primul val, discurs rostit în cadrul Conferinței internaționale “România și românii în știința contemporană”, transmis de Mediafax și publicat în nr. 2186 al ziarului *Adevărul*, din 2 iunie 1997, în care se regăsesc următoarele structuri: *aderarea la NATO sau Alianță*, de patru ori; *extinderea NATO*, de trei ori; *integrarea în NATO*, de două ori; *primul val*, de două ori plus titlul și *intrarea României în NATO*, o singură dată. Alte exemple din intervențiile unor politicieni sînt înregistrate ca reacții la decizia SUA privind statele ce urmau să fie invitate să adere la Alianță în primul val, publicate în ziarul local *Adevărul de Cluj* din data de 15 iunie 1997. În acestea din urmă, constatăm și preferințe de ordin personal în ceea ce privește întrebuintarea unuia sau altuia dintre termeni. Astfel, la Ion Iliescu predomină termenii *integrare* și *aderare*, în defavoarea termenului *intrare*; la Ion Diaconescu, predomină *extindere* și mai puțin *lărgire*, *integrare* și mai puțin *aderare* sau *intrare*; Gh. Funar folosește, în intervenția la care ne referim, exclusiv termenul *intrare* și deloc *aderare* sau *integrare*; Victor Ciorbea manifestă preferință pentru termenul *integrare*, iar structura *primul val* apare de cele mai multe ori (patru) în discursul primului ministru; Iuliu Păcurariu utilizează cel mai des termenul *aderare* (de trei ori pe parcursul a 20 de cuvinte) etc. O altă observație ce ne-a reținut atenția a fost contextul lingvistic aproape identic în care apar aceste clișee. De aceea, spre deosebire de modul de funcționare în discursul literar, în discursul politic, clișeul își conservă nealterată semnificația lexicală în toate contextele ocurente. Funcționînd tot ca șabloane lexicale, cu o frecvență mai redusă față de cea a clișeelor discutate mai sus, dar păstrînd aceleași caracteristici, apar în textele studiate structuri de tipul: *admiterea României*, *admiterea Bucureștiului în NATO*, *flancul nordic/sudic al Alianței*, *valul Madrid* etc.

Clișeul lingvistic a fost considerat inițial cu valoare predominant, uneori exclusiv negativă⁷. Recunoscînd faptul că fiecare domeniu de utilizare a limbii se caracterizează prin prezența unor grupări de cuvinte cu o frecvență specifică, precum și faptul că revenirea repetată a acelorlași combinații conduce la o stereotipie a exprimării, *clișeul*, construcție cu frecvență mare și cu caracter oarecum fix⁸, este considerat ca o caracteristică negativă a exprimării, ce conduce la formulării stereotipe, șterse și monotone. Clișeul, definit și ca formă specială de cultism, supus unei mode de ordin lingvistic, ajunge, prin repetări exagerate, să fie considerat *tic* verbal, în formulări rizibile, ușor recognoscibile. Fenomenul este deseori exploatat stilistic în texte literare, chiar pentru a caracteriza un personaj, fie el politic sau nu (este de ajuns să ne gîndim la

⁷ Guțu - Romalo, Valeria, 1972 - *Corectitudine și greșeală*, Editura Științifică, București, p.240.

⁸ Idem, p. 247.

operele lui Caragiale - *O scrisoare pierdută*, *O noapte furtunoasă*, *Conu Leonida față cu reacțiunea* etc.), în discursul ironic și în cel aluziv.

Într-o cu totul altă abordare, de alt tip și la alt nivel, U. Eco⁹ socotește că “aceste fenomene de deteriorare a retoricii” (clișeele n.n) - cărora le opune “schemele generatoare” (metafora, metonimia, etc.) - “nu au nici o importanță pentru teoria producției de semne: însemnătatea lor privește, cel mult, teoria codurilor, în măsura în care aceasta înregistrează și cazurile de hipercodificare și consideră expresiile uzate ca unități semnificante ce nu pot fi utilizate ulterior”.

Într-un text foarte recent, din 1996, al lui van Dijk¹⁰ intitulat sugestiv *De la grammaire de textes a l'analyse socio-politique du discours*, autorul este de părere că analiza socio-politică a discursului devine acum o mișcare științifică ce studiază diversele forme de putere (chiar abuz de putere) în relația dintre sexe, rase sau clase sociale. În acest proces deosebit de complex trebuie să se țină cont de felul în care structurile discursive semantice, sintactice, lexicale și actele de vorbire ajută la exprimarea opiniilor ideologice. La toate acestea se adaugă, în mod obligatoriu, plasarea textului politic/discursului ideologic în cadrul social-politic strict al apariției sale. Aceasta cu atât mai mult cu cât autorul consideră că ideologia este o schemă internă fixă, un sistem socio-cognitiv de reprezentări mentale diferențiate social care controlează discursul și vice-versa: textul și cuvântul sînt utilizate pentru vehicularea sau exprimarea unui anumit concept - persuasiv, de cele mai multe ori - al unei ideologii particulare. De aici putem descoperi și latura necesară, poate o putem numi chiar pozitivă, benefică a utilizării clișeului pentru exprimarea unei opțiuni politice particulare, sau a unui eveniment politic concret: capacitatea clișeului de a se referi, în structuri expresive fixate prin utilizare, la conținuturi ideologice constituite și selectate prin tradiție. Ca structură lingvistică, clișeul are specific caracterul obligatoriu¹¹ al relației celor două planuri (semnificat/semnificant) și anume: unor anumite conținuturi de tip cultural (ce pot fi estetice sau ideologice, în funcție de textul în care apar) le corespund anumite forme retorice manifestate explicit în text. Față de alte sisteme complexe de semnificație, cum ar fi citatul, cu care clișeul a fost pus deseori în legătură, ambele ca fenomene de intertextualitate, caracterul intențional al utilizării clișeele este dependent de context; el poate varia în funcție de dimensiunea pragmatică a actului de comunicare de la non-

⁹ Eco, Umberto, 1982 - *Tratat de semiotică generală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, p. 353.

¹⁰ Van Dijk, Teun, 1996 - *De la grammaire de textes a l'analyse socio - politique du discours*, în “Le discours: enjeux et perspectives”, p. 17 - 29.

¹¹ Duda, Gabriela, 1982 - *Lectura clișeului*, în “Analele Universității București”, XXXI, (Seria Limbă și literatură română), p. 41.

intenționalitate sau grad de intenționalitate zero (ex. clișeul folosit din inerție, ticol verbal) pînă la intenționalitatea maximă (ex. textele parodice)¹². Ca urmare, clișeul nu mai trebuie privit ca un reziduu al activității retorice, ci, dimpotrivă, ca o formă complexă de manifestare a ei¹³. Clișeele sînt forme stereotipe, dar efectul de perimat, de uzat nu este dat atît de stereotipia lor - de cele mai multe ori necesară în text - cît de legătura pe care clișeul o păstrează cu anumite contexte. La fel de adevărat este și faptul că există numeroase cazuri - și este vorba în special de cazul textului politic - în care clișeul dispare, se pierde, o dată cu ieșirea din actualitate a fenomenului de care el a fost legat. Cu alte cuvinte, fiecare eveniment politic concret își creează în discursul politic aferent o serie întregă de formulări stereotipe care dispar, însă, în momentul în care evenimentul politic este consumat și trecut din realitatea concretă a momentului, într-o alta, a istoriei.

Există, însă, și o serie de structuri stereotipe generale, nespecifice deci limbajului politic, în care, apar frecvent formule de adresare, de salut, de politețe, o serie de strategii legate de actul comunicativ; toate acestea se conservă, indiferent de momentul politic, nefiind strict legate de un anumit eveniment pe care să-l exprime, ci de o anumită schemă structurală, sau de macrosintaxa, pe care discursul politic trebuie să o urmeze.

Clișeul are cel puțin două funcții¹⁴: în primul rînd, el poate fi fenomen constitutiv al "scriiturii", sau, mai bine zis, al unui anumit producător de text - condiție în care el se găsește pe același plan cu alte procedee stilistice, fiind un *mijloc de expresie*; sau, poate fi un *obiect la care trimite expresia*, raportat și prezentat ca o realitate exterioară, determinată de context. Aici, clișeul nu poate fi despărțit de atitudinile morale sau sociale în al căror exponent se constituie. În acest al doilea caz, clișeul trebuie înregistrat precum ceva tipic, un procedeu mimetic ce servește la evocarea stilului funcțional determinat, și, mai puțin, sau chiar deloc, la exprimarea personalității autorului.

În încheiere nu putem decît să subliniem necesitatea obiectivă sau, cu un cuvînt devenit el însuși el clișeu, pragmatică a apariției clișeelor lexicale în textele politice, ele nefiind altceva decît "mărci" ale intruziunii evenimentului politic în discurs. De asemenea, este necesar să se reliefeze legătura foarte strînsă, pînă la dependență, pe care acest tip de clișeu o dezvoltă față de momentul sau etapa istoriei vii a producerii textelor; încheierea evenimentului politic duce, în mod firesc, la dispariția clișeului lexical, prin scăderea - pînă la

¹² Idem, p. 44.

¹³ Duda, Gabriela, 1988 - *Dualitatea funcțională a clișeului în procesul lecturii*, în S.C.L., nr.1, p. 90.

¹⁴ Riffaterre, Michael, 1970 - *Essais de stylistique française*, Paris, p. 162.

nivelul zero - a frecvenței sale în texte. Dacă lucrurile se petrec similar sau nu cu alte tipuri de clișee, cum ar fi cele sintactice, rămîne să urmărim cu o altă ocazie.

CERCETĂRI COMPARATE ROMÂNNO-POLONE ETNOLINGVISTICE ÎN OPERA PROFESORULUI WITOLD TRUSZKOWSKI

JOANNA PORAWSKA¹

REZUMAT. În ultimii ani, în Polonia, cercetările de etnolingvistică (în sensul direcțiilor introduse de E.Sapir, B. L. Whorf și B. Malinowski) au luat o deosebită amploare. Interesul domeniului s-a lărgit considerabil, prin explorarea relației dintre limbă și cultură la toate nivelele (limba literară, limbajul comun, argoul etc.), depășind astfel ariile de investigație tradiționale, între care locul privilegiat îl ocupa raportul dintre limbajul și culturile populare.

Comunicarea noastră se oprește însă asupra acestei sfere de contingențe, limitare impusă de însuși conținutul materialului pe care îl prezintă. Este vorba de un **dicționar dialectal** al graiului vorbit în satul Drăguș din Făgăraș, lucrare **inedită**, întocmită în anii 1938 - 1980 de regretatul profesor cracovian Witold Truszkowski, rămasă în arhivele Academiei Polone de Științe în Cracovia. W. Truszkowski (1912-1994) a fost profesor al Universității Jagellone, iar între anii 1957-60 a funcționat ca lector de limba polonă la Universitatea din București; a publicat studii în domeniul lingvisticii romanice, între altele Studiile sociolingvistice de dialectologie română (în limba polonă, trad. ns.)/1992/.

Intrat în colectivul creat de prof.Dimitrie Gusti și Traian Herseni, W. Truszkowski a luat parte la cercetările complexe etno-sociologice și dialectale efectuate în satul Drăguș în anii 1938 și mai târziu, în 1958 și 1960. Rezultat al observațiilor făcute atunci, bazat și pe studii aprofundate în domeniul etnolingvisticii, materialul lingvistic românesc cuprins în dicționar (cca 600 de pagini) este prezentat de autor în comparație cu un dialect al muntenilor polonezi. Alături de glosarul propriu-zis, dicționarul oferă numeroase informații sociologice și etnologice valoroase.

Din punctul de vedere al lingvistului, în orizontul actual al cercetării, lucrarea prof. Truszkowski devine prețioasă printr-o suită de locuțiuni, expresii frazeologice și metaforice, prin observații privitoare

¹ *Universitatea Jagellonă, Institutul de Limbi Romanice, Cracovia, Polonia*

la sinonimie - toate prezentate din aceeași perspectivă comparată româno-polonă. Comentariul și exemplele pot fi extrem de utile celor interesați de **stereotipii de limbaj**, sugestive pentru crearea imaginii lingvistico-culturale a unor noțiuni și obiecte, constituită în cele două limbi.

Comunicarea va sublinia toate aceste aspecte, estimînd în final că dicționarul profesorului Witold Truszkowski este interesant nu numai sub aspect documentar-istoric ci poate fi un excelent punct de pornire pentru o cercetare etnolingvistică comparativă modernă.

Relațiile dintre limbaj, civilizație și cultură, începînd cu anii 70-80 au devenit, tot mai vizibil, un domeniu de interes pentru cercetarea lingvistică. S-a dovedit clar că nu se mai pot spune multe lucruri despre limbaj, folosind la descrierea lui metode strict științifice care adeseori și chiar în general, duc la izolarea limbajului de implicațiile și raporturile lui pe multiple planuri, eludîndu-i convergențele cu realitățile sociale și culturale, din perspectiva evoluției omului ca entitate individuală și socială deopotrivă. Cercetarea acestor raporturi a orientat lingvistica, în mod decisiv, spre domeniul științelor umaniste, restituindu-i oarecum statutul și caracterul de disciplină umanistă, avînd drept unul dintre obiectivele sale principale și, în același timp, dificile pe acela al descrierii raporturilor dintre limbaj, cultură și civilizație (cf. Anusiewicz, 1995:6).

Această opinie, aparținînd unui lingvist polonez, face de fapt referire la o ramură științifică în curs de dezvoltare în Polonia ultimilor ani și anume etnolingvistica sau lingvistica antropologică, noțiunea de etnolingvistică nemaifiind aici limitată la accepția tradițională a cercetării relațiilor dintre limbajul popular și cultura populară (folclorul) ci, extinsă la toate nivelele limbii (limbă literară, limbaj comun, argou etc.). Această orientare se corelează cu cercetările unor antropologi și lingviști americani (E.Sapir, B. L. Whorf, B. Malinowski), ale unor lingviști francezi (J. Marouzeau, M. Cohen), utilizează conceptul de stereotipie al lui H. Putnam, teoria prototipului și a modelelor cognitive ale lui G. Lakoff, precum și premisele semanticii lui R. Langacker.

Noua tendință este practică în Polonia în cadrul a două colective (unul la Universitatea din Wrocław, celălalt la UMCS-Universitatea din Lublin) care organizează anual simpozioane, publică rezultatele cercetărilor. Citez aici cîteva contribuții cu titluri semnificative: în seria „Limbaj și cultură” au fost editate unsprezece tomuri grupînd, între altele, temele următoare: *Valori în cadrul limbii și al textului*, *Noțiunea de „comun” în limbă și în cultură*, *Contactele limbii polone cu alte limbi pe fondul contactelor culturale*, *Sex în limbă și cultură*, *Limbaje ale subculturilor*, *Limbajul politic și cultura politică*

modernă etc. (Język a kultura, 1991). În seria „Etnolingvistica” au apărut opt tomuri, conținând materiale privitoare mai ales la elaborarea „Dicționarului de stereotipe și simboluri populare”(SSiSL), al cărui prim volum intitulat *Cosmos* a apărut în 1996. Concepția redactorului principal al acestui dicționar, a profesorului J. Bartmiński, prevede gruparea materialului lingvistic în mai multe volume, întitulate: *Plantele* (vol.II), *Animalele* (III), *Omul* (IV), *Societatea* (V), *Religia, Demonologia* (VI), *Timpul, Spațiul, Măsurile, Culorile* (VII)(Etnolingwistyka, 1988-1996). Dicționarul urmărește să arate locul folclorului în cultura națională, văzut ca „arhivă ce conservă memoria genezei și urmele parcursului istoric” (SSiSL,p.10).

În acest domeniu și perspectivă a cercetării lingvistice se înscrie și lucrare elaborată de profesorul polonez Witold Truszkowski, puțin și fragmentar cunoscută, dar care se impune atenției datorită caracterului comparativ (româno-polon) - direcție foarte puțin dezvoltată pînă astăzi.

Profesorul W.Truszkowski (1912 ~1994) a lucrat în Institutul de Limbi Romanice al Universității Jagellone din Cracovia toată perioada postbelică, pînă la stingerea sa din viață. El a continuat tradiția cercetărilor dialectale în limbile romanice, tradiție născută în Polonia la începutul secolului nostru. Intrat în colectivul format de profesorii români Dimitrie Gusti și Traian Herseni, a luat parte în 1938 la cercetările complexe etno-sociologice și dialectale, efectuate în satul Drăguș din Făgăraș. A continuat să lucreze în acest domeniu și după cel de-al doilea război mondial, cu precădere între anii 1957-60, perioadă cînd a funcționat ca lector de limba polonă la Universitatea din București.

Rezultatele cercetărilor lui W. Truszkowski sunt cuprinse în volumul scris în limba polonă *Studii sociolingvistice de dialectologie română*² (Truszkowski, 1992) și în lucrarea inedită *Dicționar dialectal al graiului vorbit în satul Drăguș* (Truszkowski, *Słownik...*), redacție bilingvă, a cărui versiune originală a intrat în arhivele Academiei Polone de Științe din Cracovia. La acest manuscris se referă comunicarea de față.

Materialul lingvistic românesc cuprins în dicționar este prezentat de autor în comparație cu un dialect al muntenilor polonezi din satul Ochotnica Dolna (voievodatul Nowy Sącz, din munții Gorce). Factorii care au influențat hotărîrea lui W.Truszkowski de a alege satul acesta în scopuri comparative sunt: condițiile asemănătoare de viață economice, oamenii așezați în sat de mult timp, separați de căi importante de comunicație și de transport pînă în anii 60, cu o atitudine conservatoare culturală și de limbă, ca efect al

² Toate fragmentele citate aici din *Studia socjolingwistyczne...* (Truszkowski,1992) ca și titlul lucrării și al dicționarului dialectal sînt traduse în românește de mine.

sentimentului de apartenență la un grup social compact, avînd caracter distinct în comparație cu restul colectivităților. Baza culturală și mentalitățile asemănătoare ale țăranilor din Drăguș și ale celor din Ochotnica au fost hotărîtoare pentru autor, motiv pentru care s-a decis să efectueze el însuși cercetări dialectale și în Ochotnica și să caute în acest grai echivalentele cuvintelor-titlu românești, incluse în dicționarul său dialectal.

Din punctul de vedere al redactării tehnice, dicționarul elaborat de W.Truszkowski se înfățișează în modul următor: 1) cuvîntul din graiul românesc, 2) echivalentul lui în limba română literară, 3) echivalentul literar polonez și, dacă există, în graiul polonez, 4) explicațiile în limba polonă și română. Acolo unde apar locuțiuni și expresii frazeologice românești diferite de cele poloneze, găsim și traducerea literală a acestora (în paranteză) și, de asemenea, echivalentele poloneze atît din limba literară cît și din grai (dacă există). Luăm pentru exemplificare cuvîntul **BÎTĂ**³: 1. Cuvînt-titlu românesc = **bîtă** 2. echivalentul literar = **bățul ciobanului** 3. echivalentul literar polonez = *kij pasterski* 4. Expresii frazeologice, locuțiuni române și polone = **Dumnezeu nu te bate cu bîta** (dos.: *Bóg nie bije kijem <i domyślnie: ale karze inaczej>*) = **dacă faci un rău să te aștepți să-ți vie răsplata tot în rău**: *jeśli zrobisz zle, mozesz się spodziewać, że otrzymasz odpłatę także w postaci zła*; **bîta fermecată**: *zaczarowany kij pasterski*. **Sînt povești, a făcut minuni cu ea**: *istnieją opowieści o zaczarowanym kiju, dokonuje się cudów przy jego pomocy*; **Ești prost ca o bîtă**: *głupiś jak kij pasterski, „głupi jak cap” O3*.

În lucrarea sa, Truszkowski adaugă la metoda clasică de cercetare dialectală, deci la anchetarea directă sau indirectă, și metoda „stilistică” - luînd în considerare folosirea metaforei, a locuțiunilor și a expresiilor frazeologice, a sinonimiei, a poreclelor, a înjurăturilor, a termenilor tehnici și a celor legați de felurite îndeletniciri specifice, lexemele fiind folosite des în sintagme și chiar în propoziții, ceea ce ușurează și face posibilă interpretarea lor exactă.

Exemplul următor ilustrează această metodă:

³ Dînd exemplele din „Dicționarul” lui W. Truszkowski nu citez, ci transcriu numai aceste fragmente, care îmi sînt utile pentru a ilustra problema în discuție. Menționez aici că textul „Dicționarului” din arhive, dactilografiat, nu este elaborat bine din punct de vedere tehnic, motiv pentru care îmi permit să introduc niște modificări față de original: caractere de tipar cursive și aldine pentru a distinge, din punct de vedere vizual, partea română de cea polonă a textului. Siglele O, O1, O2, O3 se referă la informatori particulari din Ochotnica. În exemplele din grai W. Truszkowski a folosit scrierea parțial fonetică și eu o păstrez.

ARDE (sensul de bază nu este explicat):

1. metaforă: **el s-a ars**: *sparzy» się* tzn., **s-a înșelat**: *oszuka» się*, „ale go oparzy»” O2, tj. „*uszkodliwi» go*”, „*ale się poparzy»*” O.

2. metaforă: **o fată arde de iubire după un ficior**: „*pali się dziwka do chłopca*” O.

3. metaforă: **i s-a ars becu** (dos. *sparzy» sobie dziób*) tzn. **a pățit ceva rău, un năcaz din care greu va ieși**: *dozna» czegoś złego, jakiegoś nieszczęścia, z którego trudno się wydobyć*.

4. în injurătură: w przekleństwie: **să-i arză curu ca focu** (dos. *niech go pali tyłek, jak ogień*).

4. în injurătură folosită de copii: przekleństwo używane przez dzieci: **barza focu să te arză** (dos. *niech cię ogień spali*).

Urmează o explicație, redactată în limba polonă, care merită să fie tradusă aici: „Injurătura aceasta are o structură obișnuită a acestui gen de exprimare: dublarea verbului la modul conjunctiv, una dintre formele verbale găsimu-se la început, cealaltă la sfârșit. Ceea ce nu este obișnuit este adăugarea, la primul verb, unei consoane inițiale **b-** (deci **b-**arză), adăugare, foarte posibil, din motive eufemistice (atenuarea injurăturii). Din adăugarea noului fonem a reieșit ca efect un nou lexem, asociat cu cuvântul **barză**. Această asociere este atât de firească în conștiința locuitorilor din Drăguș, încât informatorii mei îmi spuneau, că aceasta este ‘injurătura pentru pasărea barză’ ”.

Cuvântul-titlu citat (cf. **ARDE 2**, unde autorul adaugă calificativul *învechit*) ne arată și atitudinea autorului privitoare la opoziția diacronie - sincronie, aspecte care nu sînt, în mod consecvent, strict separate. În multe alte exemple găsim alături de calificativul *învechit* și formele noi care substituie cuvintele vechi, folosite de generații succesive, cum se întîmplă în cazul următor:

BALAMALE = *zawiasy*

I. **biantă de ușă, „fieru îndoit lîngă stîlpu ușii care face gaură în care intră cîrligu ușii”**: *część dawnego zawiasu drzwi przy śupie*, „*hak, kula do drzwi*” O, *w którą wkłada się hak drzwi*, „*zawias z koluskiem*” O. *Dawniej robili go Cyganie. Wyraz najstarszy na wymarciu, używają go obecnie (1961) tylko starzy. Zastępowany jest przez termin tîtînă. (Cuvîntul în curs de dispariție, folosit acum (1961) numai de bătrîni, înlocuit prin alt termen - tîtînă)* (trad. ns.).

II. **țifină 1. întreg instrument:** *zawias jako całość wykonywany również przez Cyganów.*

III. **balama de fabrică:** *zawias fabryczny*. **Wyraz najnowszy miejski. (Cuvîntul cel mai nou, de origine orășenească)** (trad.ns.).

Dicționarul lui W. Truszkowski ia în considerare și limbaje speciale. E vorba în acest caz despre termeni păstorești și despre cuvinte legate de îndeletniciri tipice universului rural, precum și denumiri botanice, cunoscute numai unor grupuri restrînse de oameni. Caracterul etnolingvistic al dicționarului se evidențiază cel mai bine în acest compartiment al limbii, legat de viața țăranilor. După explicația cuvîntului propriu zis apare destul de frecvent și o alta cu caracter etnografic ca, de pildă, în cazul cuvîntului-titlu

BURDUF (pl.-uri):

1. în sintagma **burduf de brînză tzn. brînză de oaie învelită în piele de oaie de la 1-50 kg:** *bryna sera owczego gotowego do spożycia (ser przefermentowany i osolony), uformowanego w miechu ze skóry owczej o wadze 1-50 kg, „klabacek”* O. **Burduful de brînză e făcut din bășica de la porc sau din piele de oaie fără lînă:** *miech na ser jest zrobiony z pecherza świni lub ze skóry owczej bez wełny. W Ochotnicy na bryndzę - „dzieski”* O3. (vezi și alte exemple - oaie bală, oaie băbană, bătal, a bîrăi etc.)

Un grup mare de denumiri dialectale ale plantelor merită și el atenție. Ele sunt explicate și prin denumirile lor în limba latină, deci, cu numele științifice consacrate:

ARNICĂ: **plantă, crește prin finețe, pe marginea drumului, flori galbene portocalii, fructe negricioase; florile se folosesc la ceai de stomac:** *roślina, rośnie na łąkach, na brzegu drogi, kwiaty żółto-pomarańczowe, owoce czarniawe; z kwiatów robią napar na bóle brzucha, oman łąkowy* (Inula britannica).

BREBENEL: **plantă de câmp, frunze crestate și late, flori albe, galbene și trandafirii. Se folosește ca ceai la reumatism:** *roślina polna, liście ząbkowane, szerokie, kwiaty białe, żółte i różowe. Roślina używana w naparze przy chorobie reumatycznej, kokorycz pema* (Corydalis solida).

În identificarea tuturor denumirilor și mai ales în confruntarea lor cu cele din graiul polonez W.Truszkowski a întîmpinat multe greutăți; totuși, putem găsi în dicționar numeroase exemple (cf. cuvînt-titlu **BURUIANĂ**) în care cititorul pe baza formei latine existente în dicționar poate afla echivalentul exact în propria sa limbă.

Dicționarul lui W.Truszkowski poate fi și o sursă bogată, în cazul unor cercetări etimologice. Ochotnica, satul polonez ales de autor în scop comparativ, a fost întemeiat în anul 1416 pe baza legii valahe ca urmare a

migrațiilor și a procesului de așezare pe acest teritoriu a unui val de păstori români (mai exact păstori vorbind graiuri din Transilvania) (vezi Truszkowski 1992, p. 144-161). Autorul însă nu se limitează la constatarea coincidențelor polono-române⁴, dînd - cînd e cazul - și etimologia cuvintelor de origine săsească (ibid. p. 78-103).

* * * * *

Deși autorul nu folosește denumirea de „dicționar etnolingvistic” pentru lucrarea sa, aceasta a fost totuși ideea care l-a preocupat, fapt ce reiese clar din materialele care se află în arhiva documentară pe care am consultat-o: ”Scopul meu este de a descrie un grai ca o parte din cultura unui anumit grup social distinct, ca imagine reprezentată lingvistic a acestei culturi” - preciza el de altfel într-o lucrare publicată în 1992 (ibid. p. 13-14).

Punctul de vedere sociolingvistic (ibid. p. 65-75) este reprezentat prin cuvinte -titlu care iau în considerare diferențierea lexicului țărănesc de cel orășenesc, diferențiere legată de îndeletniciri și mentalități diferite, denumiri familiale, gospodărești etc. Dintre foarte multe exemple să reținem numai cîteva, prin circumscriere la diferențierea de sex, vîrstă și stare civilă ca și unele legate de atitudinea față de persoane străine colectivității respective: **Copilă** sau **fetiță** este denumirea folosită pînă la împlinirea vîrstei de 14 ani, între 14 și 16 ani se folosește termenul de **fată**, între 16 și 25 - **fată mare**, toată perioada de la 14 la 20 de ani, pînă la căsătorie este denumită **fetie**, peste 24 de ani **fată bătrînă** sau **fată tomnatică**, femeia căsătorită - **muiere** și **boreasă** (cuvînt mai nou - **femeie**), **boreasa cu țîță** - este femeie care alăptează, **boreasa iertată** femeie care a trecut faza de climacteriu, **vădană** - văduvă care mai este viguroasă, sănătoasă și bogată (ibid. p. 66-67).

Locuitorii din Drăguș au avut contacte mai îndelungate cu două grupuri etnice străine - sași și țigani. Sașii, țărani bogați care locuiau în satele lor separate, au influențat mult din punct de vedere economic, cultural și lingvistic pe românii din Drăguș (pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial). Organizarea vieții din sat în vecinătăți (cf. **tată de vecini**), lucrarea pămîntului, inovațiile tehnice, construcția caselor, modul de a se îmbrăca sînt domenii în

⁴ Ca exemplu: **BEARCĂ** în sintagma **oaie bearcă <oaie fără coadă>**: <owca bez ogona>; **are lîna scurtă**: *ma krótka wełnę. W Ochothnicy istnieje bezpośredni kontynuant terminu rumuńskiego, znana powszechnie „byrka”*. **La Ochothnica există derivatul direct al termenului românesc, răspînditul cuvînt „byrka”**(trad. ns.); Un alt exemplu: **BÎRNACIU <ochii negri spre căprui>**: *oczy koloru czarnobrazowego, piwne, „ocy miesane” 03. W Ochothnicy nazwisko Barnaś pochodzi od tegoż hasła BÎRNACIU. La Ochothnica numele de familie Barnaś provine din acest cuvînt* (trad. ns.).

care găsim multe împrumuturi din limba sașilor. Un exemplu îl oferă sfera lexicală care denumește costumele femeilor (cele ale bărbaților au rămas tradiționale românești):

ȘURT: partea de îmbrăcăminte țesută în războiu pe care femeile o poartă peste iie și este încins cu bete.

CIOCI: ciorapi. Cuvînt vechi. Bătrînii le mai spun și azi - cioci. Femeile au purtat prima dată cioci lucrați cu ace din sîrmă în număr de 5 bucăți, lungi de 15 - 20 cm. Se folosea lînă vopsită în diferite culori. Mai în urmă între cele două războaie foloseau bumbacul ca material. Azi nu mai fac decît șosete de lînă atît pentru femei cît și pentru bărbați. Bărbații au început a folosi ciorapi după primul război. Azi toată lumea în ghete și pantofi poartă ciorapi cumpărați de lînă, bumbac, mătase etc.

ȘTRINCHI: ciorapi.

ANDROC: mai întîi fustele săsoaicelor. Pe urmă, le-au împrumutat boresele din Drăguș. Întrebuițate mai ales ca fustele mireșii, dar purtate și cu alte ocazii solemne: sărbători sau nunți.

Țigani, în schimb, locuiau o parte în satul Drăguș (țigani din sat), iar restul în corturi, lîngă sat (zăbani, țigani de la pădure). Pe lîngă notarea denumirilor date de români țiganilor (de ex. **balabușcă, jirandă** - probabil prenumele țigănești generalizate care au devenit nume de bațjocură, **ghicitoare**), găsim și observații ale autorului privitoare la modul în care țigani folosesc limba română, - de ex. interjecția **bîc <asa cum am spus>** are în rostirea țiganilor forma morfologică **bîcă**.

Dacă cuvîntul-titlu explicat este purtătorul unor sensuri privitoare la cultura materială sau spirituală, a colectivităților cercetate, conexiunea este întotdeauna însoțită de o descriere amănunțită. Aceste trimiteri etnografice și folcloristice fac întreaga lucrare interesantă și pentru etnologi. Răsfoind dicționarul vom afla de exemplu, că **bordă** este cununa cu care se împodobeau miresele; azi nu se mai poartă, iar **buhai** este instrument făcut dintr-o piele de capră pusă în gura unui cilindru de lemn la un cap fără capac; la celălalt cap se pune pielea de capră. În mijlocul pielei se află un mănunchiu de fire de cal. Îl folosesc copiii la zăurit la Anul Nou. În timpul urării de Anul Nou se trag firele cu mîna și se produce un zgomot. Acest instrument se folosește numai cu ocazia urării de Anul Nou.

Descrierea unui vechi obicei de primăvară o vom găsi la cuvîntul-titlu **ARMINDEN**; vom afla, de asemenea, că **BOTIȚĂ** este un vas de lemn cu care se purta apă la fîntînă sau la cîmp, că **botițele** au dispărut prin 1945; au fost înlocuite cu **ulcioare**, apoi cu **damigene**, iar despre unele comportamente magice ne va informa cuvîntul **ARUNCĂTURĂ - fermecătură**: se aruncă apă cu săpun în față la om.

Timpul limitat al comunicării nu ne îngăduie să continuăm exemplificările. Specialistul sau cititorul interesat va găsi în paginile dicționarului numeroase denumiri și descrieri ale unor obiceiuri din lumea țărănească, legate de muncă, gospodărie, specific culinar, costume, jocuri de copii etc. Interesante sunt și informațiile privitoare la bolile oamenilor, ale animalelor și la diferite moduri de tratare a lor cu ajutorul plantelor medicinale, trimițând la sfera largă și bogată a medicinei populare.

Din punctul de vedere al lingvistului, dicționarul și lucrările teoretice ale lui W. Truskowski pot fi extrem de utile în descrierea imaginii lingvistice a unei lumi, în cazul concret - a lumii și mentalității țărănești⁵. Autorul însuși consacră acestei probleme un capitol intitulat *Wiejska umysłowość rumuńska i jej odzwierciedlenie w języku - 'Mentalitatea țăranului român și reflectarea ei în limbă'* (Truskowski 1992: 111-131). Problema apare și în câteva articole scrise de W. Truskowski în limba franceză (Truskowski, 1969, 1970).

Multe dintre exemplificări conturează trăsătura caracteristică, de sorginte arhaică a enunțului țărănesc, și anume, „caracterul concret și detaliat, lipsit de perspectiva generalizatoare, abstractizantă, specifică omului cultivat de la oraș”(ibid. p.118 și urm.)⁶. Reprezentarea la nivel gramatical a acestei generalizări o constituie, în limba literară, de ex., folosirea pronumelui reflexiv **se** (pol. *się*, franc. pronumele impersonal *on*), pe când precizarea de tipul popular privește o persoană concretă, cel mai adesea persoana a treia, și mai rar persoana întâi. Să reamintim aici cuvântul-titlu citat la început - **BÎTĂ** în sintagma **BÎTA FERMECATĂ: sînt povești, a făcut minuni cu ea**. Concretizarea privește și contextul (circumstanțele concrete ale enunțului) cu folosirea formulei de introducere de tip **așa spun, zic oameni**.

⁵ W.Truskowski (1922, p. 115 și urm.) pune problema, dacă pot fi generalizate observațiile privitoare la un singur sat românesc tradițional. Răspunsul este pozitiv: „În cazul acesta nu se pune la îndoială că răspunsul este da, fiindcă caracteristica unitară și distinctivă de cultură și mentalitate țărănească este de mult și general cunoscută din cercetări de specialitate, ca și din experiență. Mentalitatea distinctă a țăranilor provine din condițiile de viață specifice, cele externe ca și cele interne ale acelei clase sociale”.

⁶ Despre această problemă scria W. Truskowski în articolul „Metaforizare, frazeologie și sinonimie în graiul Drăguș”, text dactilografiat care se găsește în arhive Academiei Polone de Științe din Cracovia.

Un exemplu al acestei concretizări îl oferă zicala **O gîndit burta că s-a spînzurat gura** - folosită în condițiile cînd, de pildă, cineva n-a mîncat toată ziua. Comentariul lui W.Truszkowski este următorul: "concretul îl constituie pentru un țăran organul care, potrivit experienței lui, primește mîncare, în schimb persoana care simte necesitatea de a mîncă este pentru el o abstracție. /.../ acestea sînt două întruchipări concretizate ale necesităților fiziologice ale unui om", exprimate ca o dispută comică între gură și stomac (ibidem, p.121).

Autorul mai pune încă o problemă interesantă: dacă se poate admite, și în ce măsură există, o corelație între expresia lingvistică și mentalitate. Răspunsul pe care îl dă este următorul: „Limba este în oarecare măsură (subl. mea) reflectarea unei mentalități /.../, ea realizează funcția de fixare, întrucît conservă formele primitive, prin forța tradiției, în grupe sociale care au deja condiții de viață mai dezvoltate, și, în consecință o mentalitate evoluată” (ibidem, p. 126).

Folosim pînă astăzi expresiile impersonale pentru a vorbi despre fenomenele naturii. Construcțiile franceze *il pleut, il neige* sau românești *plouă, ninge* sînt folosite în prezent de către francezii sau românii instruiți, iar analiza formală arată că vorbitorul nu știe ce poziție trebuie să ia față de aceste fenomene și cine este autorul lor. În cazul acesta imaginea lingvistică reflectă stadiul mentalității unui mediu care a creat-o, deci - a mediului roman (cf. formele impersonale latinești *pluit, nivit*). „În schimb, francezul cultivat de azi, deși cunoaște cauza acestor fenomene naturale, folosește în mod tradițional expresii care reflectă nivelul de gîndire de acum două mii de ani” (ibidem, p.126).

Pentru a mai da încă un exemplu, spunem astăzi toți - români, francezi, polonezi *-soarele răsare și apune, le soleil se leve et se couche, słońce wschodzi i zachodzi*, deși majoritatea dintre noi știm, de la Copernic încoace, că nu Soarele se mișcă ci Pămîntul.

Terenul cel mai interesant de explorare îl constituie, mi se pare, în aceste cazuri frazeologia înțeleasă în sens larg, împreună cu comparații fixe și proverbe, urmărirea procesului de metaforizare care a avut loc frecvent în dezvoltarea limbii fiind de mare importanță. W. Truszkowski, în faza de anchetare pe teren a întîlnit mulți oameni în vîrstă care își mai aminteau momentul și împrejurările în care s-au creat unele construcții frazeologice (cf. **GHIORCĂ, ăla are douăzeci și patru de măsiele** s.v. **MĂSEA, a pune pile** s.v. **PILĂ**), deci o situație care arată procesul „in statu nascendi”, situație extrem de importantă pentru cel care se ocupă de frazeologie.

Metaforele țărănești au, de obicei, caracter afectiv, majoritatea avînd un conținut ironic, chiar bațjocoritor, mai puține semnificînd un elogiu. Descriind acest proces, W. Truszkowski constată că, în unele cazuri, valoarea afectivă a metaforei determină folosirea mai rară a termenului de bază concret, tendința

fiind aceea de a conduce la dispariția sau la izolarea cuvîntului metaforic de cel cu sensul concret (cf. **BIDIGANIE, RĂPÎNTAC, ACĂȚA, ACĂȚĂTOR** etc.).

Analiza termenilor păstorești scoate la iveală și diferențe în modul de categorisire a lumii - între limbajul țărănesc, pe de o parte, și cel comun pe de altă parte, precum și diferențe din perspectiva comparată polono - română. Această din urmă constatare este firească, dacă luăm în considerare diferențele geografice și de civilizație dintre românii și polonezii care se îndeletniceau mai puțin cu păstoritul. Să examinăm în acest sens, din punct de vedere lingvistico-cultural, sintagma **ața mămăligii**. Am ales exemplul dintr-o serie de metafore și construcții frazeologice diferite în cele două limbi, extrase de mine din dicționar: **AȚĂ**: a) în sintagma **ața mămăligii**: „**Ața mămăligii era acasă. N-o mai folosesc oamenii.**”; b) în zicala, despre om sărac: **numa ața mămăligii stă legată în fundul pungii**.

Alegerea unui asemenea exemplu de sintagmă românească fără echivalent formal în limba polonă a fost intenționată. Chiar dacă un traducător de literatură română în limba polonă ar traduce această expresie mot-à-mot (ceea ce nu este inadmisibil în unele cazuri), operația n-ar fi de mare folos pentru cititorul polonez care, în general, nici nu știe ce este mămăliga, cum arată și la ce poate servi aici ața. Traducătorul ar trebui să găsească în limba polonă un echivalent semantic avînd o altă formă, sau să omită problema folosind adjectivul simplu *sărac* sau, eventual, dacă expresia se repetă de mai multe ori și redă *la couleur locale* în textul din care se traduce, să explice în notă expresia cu trimitere la obiceiuri culinare românești.

Semnănd problema aceasta, am vrut să pun în evidență încă o latură fecundă a cercetărilor etnolingvistice, de data aceasta în beneficiul activității de traducere. Pentru orice traducător (e vorba mai ales de traducătorii de literatură) rezultatele unor astfel de cercetări, concretizate mai ales sub formă de dicționar, constituie un ajutor greu de subestimat. Rămînînd în domeniul româno-polon am constatat că astfel de dicționare, în afară de cel dialectal al lui W. Truszkowski, la care se referă comunicarea noastră, nu există.

Căsierea unor explicații privitoare la conotații lingvistice impune consultarea mai multor dicționare de limbă, de simboluri, ca și a celor etnologice și folclorice. Pentru spațiul polonez, dintre lucrările mai noi, se apelează la primul volum al dicționarului etnolingvistic, redactat de J. Bartmiński, dicționar despre care vorbeam la începutul expunerii.

Dar, cînd e vorba de traduceri din polonă în română, sau invers, un dicționar *comparativ* etnolingvistic este absolut necesar. Un asemenea dicționar ar trebui, ca să dăm două exemple, să ia în considerare că stereotipului românesc **brad (ești ca un brad=om înalt și frumos)** îi corespunde, probabil, stereotipul polonez *stejar* (cf. *prosty jak dąb=człowiek wysoki i pięknie*

zbudowany); sau că, aproape identice din punct de vedere formal, expresiile: **io vint apa la moară** și / *przysza / woda na jego młyn* au totuși semnificații diferite. Construcția românească avînd conotațiile de noroc și de cîștig înseamnă **o ajuns tare, stăpîn, bogat, a avut succes într-o cauză**, în vreme ce expresia polonă indică un *factor care sprijină planurile și intențiile cuiva, îl satisface*, dar și cu conotații negative, însemnînd *a abuza de situația altuia pentru scopuri proprii* (cf. *Pomagali mu chętnie, pędząc wodę na swój młyn*) (cf. SFJP).

S-ar mai putea exemplifica și prin analiza stereotipului **brînză** (mîncare de bază a păstorilor) ale cărui conotații în graiul din satul Drăguș sunt numai pozitive (cîștig, bogăție), echivalente care nu se întîlnesc în limba polonă (dicționarele poloneze nu notează, practic, cuvînt-titlu *SER* = **brînză** cu vreun sens metaforic).

Aceste observații sunt, deocamdată, primele deducții care ar merita să fie verificate pe un corpus mai mare de exemple. Investigațiile de acest fel ar trebui, de asemenea, efectuate la diferite nivele ale limbii, acordîndu-se atenție sporită construcțiilor frazeologice care s-au fixat în limba comună, avînd frecvent ca punct de plecare limba populară.

Aș vrea să închei această comunicare prin descrierea unei situații concrete, sugestive pentru importanța care trebuie acordată cercetărilor comparate în domeniul etnolingvisticii, dintr-o perspectivă complexă, modernă, în legătură directă cu stilistica și istoria mentalităților. Este vorba despre o împrejurare cînd - traducînd un text din limba română în polonă - n-am fost ajutată decît de propria mea intuiție datorită căreia am putut evita o eroare. Nici unul dintre dicționarele românești - mai ales cele de limbă contemporană - nu mi-a fost de folos.

Într-un text publicat în memoria lui Marin Sorescu⁷, la scurtă vreme după moartea poetului, apărea următoarea frază: "Mai tîrziu, cînd opera lui majoră a prins contur și talentul s-a desfăcut în diversitatea și splendoarea lui ca o imensă coadă de păun (subl. mea) pe un cer de primăvară răsăriteană, am înțeles că Sorescu duce mai departe experiența teatrului existențial / . . ./". Opera lui Sorescu, întinsă, bogată și variată este comparată de critic cu o coadă de păun răsărită, impresionantă prin frumusețea penelor, dispuse în culori vii și intense, metaforă care nu poate fi translată literal în polonă, cînd e vorba de opera unui scriitor.

Problema este cu atît mai delicată și dificilă, cu cît în amîndouă limbile funcționează două expresii, identice ca forma și sens: în română - **a fi mîndru ca un păun < a fi îngîmfat, înfumurat; a se mîndri, a se îngîmfa >**, în polonă - *być dumnym jak paw, pysznić się jak paw <puszyć się, być zarozumiałym >* și **a se**

⁷ Vezi articolul „Despărțirea de Marin Sorescu” al lui E. Simion, *Caiete critice* nr. 11-12 (108-109), 1996.

Îmbrăca în pene de păun < a se lăuda cu meritele altuia>, a se împăuna, în polonă - *stroić się w pawie pióra/piórka <udawać lepszego, szlachetniejszego i wartościowszego niż się jest w rzeczywistości; puszyć się, nadymać>*. În textul românesc, autorul a exploatat un alt stereotip co-existent: cel al păunului ca simbol al frumuseții care se dezvăluie la un moment dat, în întregul ei maiestuos, reprezentând armonia unității în chiar diversitatea sa (cf. **frumos ca un păun**). Acest stereotip, practic, nu există în polona actuală. Mai mult, conotațiile *păunului* în reprezentarea lingvistică poloneză contemporană sunt în majoritate negative (mândrie, aparență, vanitate, orgoliu), în timp ce în limba română coexistă, de fapt, două stereotipuri simbolizând atât mândrie, cât și frumusețe - ceea ce a făcut posibilă realizarea metaforei din textul critic pe care l-am citat.

Dicționarele românești de limbă pe care le-am consultat (Dicționarul explicativ al limbii române, Dicționar de expresii și locuțiuni ale limbii române) nu atestă însă la cuvântul-titlu PĂUN în mod explicit decât conotația negativă pe care am citat-o deja. Nici alte tipuri de dicționare folclorice sau de simboluri nu rezolvă problema, întrucât ele descriu complexa simbolistică a *păunului*, mai mult din punct de vedere istoric decât din perspectivă contemporană. Constatarea de pildă de la începutul explicației cuvântului-titlu PĂUN în *Bestiarul mitologic românesc* al lui M. Coman⁸, - „Frecvent, în doine, colinde și balade, feciorul mîndru ori fata frumoasă sunt asemuiți cu un păun ori cu o păuniță” (subl. ns.) - nu-l ajută foarte mult pe traducătorul străin, pentru că el nu poate afla din ea, care dintre aceste conotații au supraviețuit și care predomină în româna actuală.

Dicționarul etnolingvistic, pentru care optez, ideal din punctul de vedere al unui străin, ar trebui să refacă istoric reprezentarea lingvistică a lumii într-o anumită limbă, indicând care dintre conotațiile apărute de-a lungul timpului, în strînsă legătură cu evoluția civilizației, culturii și, în general, a mentalităților s-au conservat pînă astăzi și la ce nivele ale limbii respective.

Dicționarul inedit al lui Witold Truszkowski, pe care această comunicare a dorit să-l aducă la cunoștința specialiștilor, lucrare limitată - la drept vorbind - la sfera unui grai (românesc) privit însă comparativ cu un altul (polonez), poate constitui un model și, implicit, un stimulent pentru cercetări comparate, din ce în ce mai cuprinzătoare și mai sugestive pentru însăși istoria colectivităților umane. Iar în această perspectivă, cum observa încă Ovid Densusișianu, discipline ca „filologia, folclorul, etnografia nu pot fi despărțite și numai din colaborarea lor poate ieși mai multă lumină în limpezirea unor probleme”⁹.

⁸ Bine înțeles, scopul unor astfel de dicționare este diferit de cel propus de mine.

⁹ Citat după C. Tabarcea, 1982, p.9.

JOANNA PORAWSKA

BIBLIOGRAFIE

1. Anusiewicz, J. 1995. *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.
2. Coman, M. 1996. *Bestiarul mitologic românesc*, București.
3. *Etnolingwistyka*. 1988 - 1996. J. Bartmiński (ed.), Lublin, Wyd. UMCS.
4. *Język a kultura*. 1991 - 1994:
 - t. III. *Wartości w języku i w tekście*, J. Puzynina, J. Anusiewicz (ed.), Wrocław 1991;
 - t. V. *Potoczność w języku i kulturze*, J. Anusiewicz, F. Nieckula (ed.), Wrocław 1992;
 - t. VII. *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, J. Maćkiewicz, J. Siatkowski (ed.), Wrocław 1992;
 - t. IX. *Pięć w języku i kulturze*, J. Anusiewicz, K. Handke (ed.), Wrocław, 1994;
 - t. X. *Języki subkultur*, J. Anusiewicz, B. Siciński (ed.), Wrocław, 1994;
 - t. XI. *Język polityki a współczesna kultura polityczna*, J. Anusiewicz, B. Siciński (ed.), Wrocław, 1994.
5. Tabarcea, C. 1982. *Poetica proverbului*, București.
6. Truszkowski, W. 1969. *Sur un trait stylistique du parler populaire roumain: le caractère concret et détaillé de l'énoncé paysan et la recherche de la generalisation*, „Revue de Linguistique Romane” 1969 t. 33, p. 53-74.
7. Truszkowski, W. 1970. *La mentalité paysanne roumaine et son reflet dans la langue populaire roumaine*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, Prace Językoznawcze z. 29, p. 33-52.
8. Truszkowski, W. 1992. *Studia socjolingwistyczne z dialektologii rumuńskiej*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, Prace Językoznawcze z. 112.
9. Truszkowski, W. *Słownik gwary wiejskiej Drăguș*, lucrare inedită, Arhivum Polskiej Akademii Nauk sygn. K III-130, Kraków.

DICȚIONARE

1. *Dicționarul explicativ al limbii române*, București. 1996.
2. *Dicționar de expresii și locuțiuni ale limbii române*, G. Duda, A. Gugui, M.J. Wojcicki, București. 1985.
3. *Słownik frazeologiczny języka polskiego (SFJP)*, S. Skorupka (ed.), Warszawa. 1985.
4. *Słownik stereotypów i symboli ludowych (SSiSL)*, J. Bartmiński (ed.), Lublin. 1996.

FLEXIUNEA VERBALĂ ROMÂNEASCĂ ÎN PERSPECTIVA ROMANICĂ

SANDA REINHEIMER-RÂPEANU, LILIANE TASMOWSKI

RÉSUMÉ. La flexion verbale roumaine dans la perspective romane. Les auteurs se proposent de mettre en évidence les diverses particularités d'ordre phonétique de la racine du verbe roumain, en se rapportant aux verbes des autres langues romanes.

După cum se știe, din punct de vedere morfofonologic, flexiunea verbală romanică se diferențiază de cea latinească prin următoarele caracteristici:

1. existența unei singure teme (în locul celor trei teme latinești: a prezentului, a perfectului și a supinului), o singură temă care deține statutul de radical al paradigmei întregi și la care se raportează toate formele paradigmatică;
2. dacă temele și desinențele verbelor latinești din perioada clasică conduceau, ca urmare a combinării lor, la structuri ale paradigmelor în care variația ocupa un loc minor (implicînd doar cele cîteva verbe cu forme supletive și, mai ales la conjugările a II-a și a III-a, raportul dintre teme), flexiunea verbală romanică se caracterizează prin existența, în ansamblul unei paradigme, a unei variații, sub două sau mai multe alomorfe, a radicalului, a desinenței sau atît a radicalului cît și a desinenței¹.

În ciuda faptului că cea dintîi trăsătură s-ar putea materializa (cel puțin teoretic) - în limbile romanice în comparație cu latina - printr-o coerență crescută a ansamblului conjugării unui verb (intervenind în relația dintre timpurile prezentului și timpurile trecutului prin posibila eliminare a unor "anomalii" de tipul *cresco, crescere - creui - cretum*), cea de-a doua se concretizează - în mod evident - prin efecte contrarii.

¹ Un inventar al acestei variații, pe plan sincron, îl realizează - pentru toate limbile romanice - lucrarea datorată lingviștilor Louis Mourin și Maria Iliescu, *Typologie de la morphologie verbale romane. I. Vue synchronique*, AMS, Innsbruck, 1991.

Modalitatea concretă sub care se realizează cea de-a doua trăsătură, existența alomorfelor rădăcinii, este, după cum se știe, rezultatul a două procese care au acționat la rîndul lor unul opus celuilalt: evoluție fonetică, pe de o parte, și reacție - cu ajutorul analogiei - la pulverizarea unității radicalului care amenința să se producă; în sensul eliminării variației a acționat și extinderea - în unele limbi - a așa numitului "suffixe d'élargissement", care a eliminat din paradigmele verbelor formele accentuate pe radical. Tendințele analogice au contracarat permanent acțiunea centrifugă a modificărilor articulatorii (determinînd influențarea unor paradigme de către modelul mai productiv sau de către verbul mai frecvent), lucru dovedit și de faptul că variația aceluiași radical era mai mare în faza veche a limbilor romanice decît cea din limbile contemporane.

Posibile rezolvări ale conflictului pot fi ilustrate de un caz particular cum ar fi acela al lat.*leuare*: româna este "beneficiara" unei evoluții care a dus la fărâmițarea paradigmei verbului (*a lua* a căpătat pe plan sincron aspectul unei paradigme cu forme supletive), iar rezultatul acestei evoluții este o submulțime cu un singur termen în flexiunea românească; pe de altă parte, în nici una dintre limbile romanice nu se ajunge la o flexiune a verbului care să ilustreze modificările articulatorii așteptate: franceza conservă variația rădăcinii sub accent și fără accent, o variație care preia, numai parțial, formele din limba veche (diftongul din formele accentuate pe radical se reduce la vocală simplă) și se realizează prin alternanța [F]/[C]; spaniola, deși avea condițiile necesare și suficiente pentru a recurge tot la o alternanță, generalizează o singură variantă, cea care provine din formele la care vocala radicalului era accentuată, cu inițială palatală în limba veche: **lievo* - *levar* > sp.v.*llevo* - *levar* > *llevo* - *llevar*; italiana a generalizat tot o singură variantă, cea care este caracteristică radicalului neaccentuat.

Totuși, evoluțiile fonetice au amorsat procesul apariției unor modalități specifice de restructurare a modelelor de flexiune; ele ar fi putut constitui baza de organizare a unor clase prezentînd alternanțe specifice, motivate etimologic, dar nu au fost decît parțial recuperate de limbile romanice în **seturi de particularități**, caracteristice unor subansambluri de verbe. În ciuda regularității unor modificări fonetice recunoscute ca trăsături identificatoare ale idiomurilor romanice, constituirea claselor de flexiune nu le este subordonată; motivația etimologică ce stă la baza alcătuirii claselor de flexiune este diferită de la o limbă romanică la alta, iar caracterul lor poate fi, în limbile contemporane, deschis sau închis.

Pe de altă parte, alternanțe, motivate etimologic, constituite în unele limbi ca particularități sistematizabile, pot căpăta, în alte limbi, statutul de reziduuri etimologice, păstrînd doar urmele unei evoluții și aflîndu-se la baza unei categorii eterogene de verbe neregulate, la baza unor clase de flexiune cu un număr redus de termeni - bucurîndu-se, e drept, de o frecvență ridicată.

Luînd în considerare deocamdată doar timpurile prezentului (conform cu gruparea pe care aceste timpuri o constituiau în latină, fiind formate de la aceeași temă: indicativ prezent și imperfect, subjonctiv prezent, imperativ, infinitiv și participiu prezent/gerunziu), schema accentuală după care acestea se construiesc și care declanșează sisteme de alternanțe între formele accentuate și neaccentuate pe radical are, în mod firesc, aceeași configurație în toate limbile romanice² (cu excepția conjugării a III-a din română):

(1)

	pers	IndPrez	SubjPrez	Imperf	Ger	Inf
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Pot fi afectate de modificări articulatorii doar verbele cu vocala radical (latinească sau romanică) /A/, /E/și /O/, în funcție de condiționări diferite de la o limbă la alta. Fără să detaliem procesele articulatorii care stau la baza modificărilor, rezultă - pentru conjugarea I³ - o posibilă sistematizare a alternanțelor; în funcție de statutul deținut de alternanțe într-o limbă sau alta, particularitățile în discuție se cer sau nu a fi inventariate în lexicon:

(1)-P

	pers	IP	SP	IMPF	GER	INF
1						
2		a	F	Q		
3						
4		B		C	u	
5						
6		a	F	Q		

(1)-S

	pers	IP	SP	IMPF	GER	INF
1						
2		je	we			
3						
4			e	o		
5						
6		je	we			

² Am lucrat pe un corpus de aproximativ 800 de verbe mai frecvente în fiecare dintre cele cinci limbi romanice contemporane standard luate în considerare. Corpusul a fost alcătuit pe baza lexicului romanic din Sanda Reinheimer - Liliane Tasmowski, *Pratique des langues romanes*, L'Harmattan, 1997 (inspirat, pentru franceză, din vocabularul fundamental al lui G.Gougenheim) și pe baza *Vocabularului reprezentativ al limbilor romanice*, coord.Marius Sala, Bucurerști, 1989.

³ Unele dintre aceste alternanțe pot funcționa pentru portugheză, spaniolă și română și la alte conjugări (în română cu o schemă diferită accentuală pentru conjugarea a III-a).

(1)-F	pers	IP	SP	IMPF	GER	INF
1		F				
2						
3						
4				C	e	
5						
6		F				

(1)-R _a	pers	IP	SP	IMPF	GER	INF
1		a				
2						
3						
4				C		
5						
6		a				

(1)-R _b	pers	IP	SP	IMPF	GER	INF
1		e	o			
2		ea	oa			
3						
4				e	u	
5						
6		ea	oa			

Între poziția accentuată și neaccentuată pot apărea, așa cum reiese din schemele de mai sus, alternanțe {diftong}/{vocală} sau {vocală₁}/ {vocală₂}.

A. Limbile romanice au fost în general refractare la alternanța {diftong}/{vocală}, care ar fi rezultat din așa numita "diftongare spontană":

- Observația este valabilă pe de o parte pentru franceză și italiană unde alternanța este eliminată: franceza preferă fie extinderea rezultatului evoluției vocalei neaccentuate (*trouver*), fie rezultatul evoluției vocalei accentuate (diftong în limba veche, redus la vocală în secolul al XIII-lea: *pleurer*); italiana generalizează fie vocala, fie diftongul (*notare* vs *nuotare*, situație semnalată pentru cazurile de omonimie), dând totuși câștig de cauză diftongului; gramatici și dicționare ale limbii italiene indică oscilații care pot apărea pe parcursul flexiunii: "*io suono*, pop.lett. *sono*; in tutta la coniug. di *sonare* la *-o-* dittonga in *-uo-* soprattutto se accentuata; negli altri casi sono in uso le forme *sonavo*, *sonerì*, *sonassi* oltre alle più comuni *suonavo*, *suonerì*, *suonassi*"⁴. "Le forme con il dittongo sono oggi più comuni, ma si hanno delle oscillazioni: alcuni verbi tendono a eliminare il dittongo in tutte le voci (*gioco...*), altri invece tendono a conservarlo sempre (*tuonava...*)"⁵; se menționează și faptul că pentru verbele de conjugarea a II-a cu "diftong mobil" sînt valabile observațiile făcute pentru

⁴ Zingarelli, ed.1994, s.u.*suonare* o *sonare*.

⁵ M.Dardano - P.Trifone, *Grammatica italiana*, Zanichelli, 1992, p.312-313.

conjugarea I, totuși cu specificația: "în genere si ha *uo* in sillaba tonica, *o o uo* in sillaba atona"⁶. Ambele limbi mențin în cazuri limitate alternanțele, la celelalte grupe de flexiune, aleatoriu, doar ca urme rigidizate ale diftongării "spontane".

- Același fenomen ar fi putut avea consecințe și în flexiunea verbală românească, dar - dat fiind numărul mic de verbe afectate de diftongarea "spontană" -, româna generalizează diftongul de la formele accentuate la toate verbele care ar fi putut prezenta alternanța (*pierde - pierdeam, fierbe - fierbeam, pieri - pieream*).

Rămân în discuție doar cele două scheme pentru care o alternanță tip {diftong}/{vocală} caracterizează astăzi subansamble de verbe; în cele două limbi, diftongul are origini diferite:

- Spaniola este singura limbă care recuperează așa numita diftongare "spontană" drept marcă a unui subansamblu de verbe (la toate conjugările); inventarul acestuia a crescut în decursul istoriei limbii, antrenând verbe la care condiționarea etimologică (LV [F] sau [Q]) este absentă. Glisările de termeni cărora le lipsește motivația etimologică spre gruparea unde alternanța {diftong}/{vocală} are o explicație diacronică (altă vocală a radicalului decît cea supusă diftongării, împrumuturi savante)⁷ este un semn că verbele care aparțin acestui subansamblu nu pot fi identificate cu ajutorul unui semn distinctiv de natură diacronică; ele se caracterizează în mod exclusiv prin existența alternanței, indiferent de origine (și de tipul de flexiune căruia îi aparțin).
- În schimb româna, prin diftongarea metafonică, creează un alt sistem de alternanțe (prezente la toate conjugările), unde condiționarea impusă de accent se însoțește de condiționări contextuale, a căror descriere se realizează cu ajutorul unor reguli care privesc ansamblul flexiunii, atît nominale cît și verbale⁸.

⁶ *Muovo, muoviamo, muovesti*, alături de *scuoto, scuotiamo*, dar și *scotesti*. Paradigmele oferite de diversele gramatici și dicționare sînt uneori contradictorii: pentru *cuocere* se oferă și forme cum ar fi *cuociamo/cociamo, cuocesti/cocesti*, în ciuda indicației din VLI conform căreia: "in tutta la conjugazione la *o* dittonga in *uo* se tonica". La unele verbe varianta accentuată pe radical cu vocală în locul diftongului a infinitivului și a altor forme paradigmatiche apare însoțită de mențiunea: popular, literar sau poetic.

⁷ Penny, 176. Astfel dintr-un total de 57 de verbe frecvente de conjugarea I care prezintă sistemul de alternanțe *e/je, o/we*, 8 nu justifică etimologic rezultatul actual.

⁸ Vezi în acest sens Liliane Tasmowski De Ryck, *Cours de grammaire roumaine*, Communication & Cognition, Gand, 1989.

Pentru ambele limbi, din punctul de vedere al unei varietăți standard, reflectate în instrumentele cu caracter normativ, subansamblurile au un caracter închis și identificarea verbelor în lexicon se face cu ajutorul mărcii distinctive D = Diftongare. În română este posibilă însă intervenția în lexicon a unei mărci de o cu totul altă natură, cea care distinge între fondul moștenit (pentru verbele cu alternanță) și fondul împrumutat (pentru verbele fără alternanță); unele glisări de termeni produse dinspre seria termenilor împrumutați care capătă tratamentul specific celor moșteniți (*provoacă*, dar *evocă*, *invocă*), acceptate de limba standard (dar și forme populare de tipul *obsearvă*, sau hipercorectisme de tipul *delegă*⁹⁾, dovedesc că pentru limba comună nu este exclusă aplicarea regulilor morfofonemice dincolo de caracterul închis al claselor de flexiune: sînt posibile interferențe între cele două clase în funcție de sentimentul pe care îl au vorbitorii cu privire la caracterul 'popular' sau 'cultivat' al termenilor (dincolo de statutul pe care aceștia îl dețin într-un dicționar etimologic).

B. Cît privește alternanța {vocală₁}/{vocală₂}, apar similitudini între portugheză, franceză și română (R_A și parțial R_B, pentru verbele cu radicalul în /O/), cu surse în diacronie, dar suferind extinderi și reduceri de la o limbă la alta, pentru subansambluri de verbe pentru care se poate revendica sau nu prezența unor mărci specifice în lexicon:

- portugheza extinde variația la cea mai mare parte a fondului de verbe cu radical în /A/, /E/ și /O/; restricțiile sînt determinate de condiții sintagmatice determinate (caz în care regulile de realizare a vocalelor sînt conținute în descrierea fonetică a limbii)¹⁰, fie, pentru o parte a fondului de verbe (mai ales) împrumutat¹¹ de structura fonetică a etimonului (grupuri de consoane care s-au redus în pronunțare, dar nu și în grafie sau de originea vocalei /E/)¹²; implicarea condiționărilor grafice face inutilă inventarierea lexicală a verbelor cu alternanță și, de fapt, anulează caracterul alternanțelor de particularități sistematizabile ale flexiunii;
- franceza limitează variația la verbele cu vocala radical /E/, aproximativ 92 % dintre ele fiind afectate; cele 8% care nu se supun alternanței sînt cîteva verbe cu grafia «ai», care realizează pe tot parcursul flexiunii forme în [F]; indicațiile în lexicon sînt utile doar pentru cele din urmă;

⁹ Ambele auzite recent.

¹⁰ Vezi Paul Teyssier, *Manuel de langue portugaise (Portugal - Brésil)*, Kincksieck, 1984, p.157 ss.

¹¹ *Adoptar, baptizar* etc.

¹² *Pregar* < *praedicare*.

- italiana nu exploatează în flexiunea verbală închiderile vocalice de tipul e /E/ pretonic > /i/ sau /O/ pretonic > /u/ (o singură excepție - *udire*)
- româna limitează alternanțele de tipul R_A la verbele din fondul moștenit, în cazul cărora vocala originală a radicalului și contextul în care aceasta s-a aflat au generat de fapt alternanțe variate pentru care este necesar efortul rescrierii lor pe plan sincron, ca reguli ale limbii contemporane. Dacă ne limităm doar la verbele susceptibile să sufere alternanța simplă (-a- / -C-), rezultată din schema R_A, și ignorăm caracteristicile vocalei radical a etimonului, rezultă trei subansamble:
 - verbe care se supun schemei R_A, aparținând în totalitate fondului moștenit (sau fondului vechi) și care pot fi identificate în lexicon prin marca M(oștenit)
 - verbe fără alternanță, care conservă permanent /a/ și care aparțin fondului neologic¹³
 - verbe la care alternanța nu se supune schemei de mai sus - în număr redus (a căror flexiune se cere detaliată prin reguli specifice).⁸

(Din 45 de verbe din inventarul nostru, susceptibile să sufere alternanța, 62% o actualizează, 22% presupun reguli specifice, iar 15 % conservă vocala /a/ nealterată.)

Fondul de verbe care presupun alternanța -o- /-u- este exclusiv moștenit (limitat în raport cu posibilele evoluții în acest sens).

În ceea ce privește celelalte conjugări, în măsura în care ele nu au fost implicate în schemele precedente, observăm că schemele accentuale pot fi acoperite și de un alt sistem de alternanțe, din care reiese că poziția neaccentuată - în spaniolă sau poziția accentuată - în portugheză nu sînt suficiente pentru a explica modificările petrecute cu vocala radicalului:

(2)-S _A	pers	IP	SP	IMPF	GER	INF
{c}g.3}	1	i ɔje ɔwe			i ɔu	e ɔo
	2					
	3					
	4	e ɔo	i ɔu			
	5					
	6	i ɔje ɔwe				

¹³ Cu puține semne de extindere: cf. *a atăca*, apud Iorgu Iordan, *LRC*.

Repartizarea verbelor între cele două subansambluri ale conjugării a III-a cu vocala radicalului /E/ ar fi putut să corespundă unei distincții originare, care opunea în latina vulgară vocalele medii deschise și închise; totuși verbele nu respectă diferența de ordin etimologic: dacă cele cu diftong provin - la conjugarea a III-a - toate din LV [F], cele fără diftong nu sînt subordonate unei atari condiționări. Chiar dacă, în corpusul nostru, cele două clase epuizează subansamblul verbelor cu radical în /E/ și /O/, mărcile din lexicon nu privesc decît alternanța semnalată mai sus, tip {diftong}/{vocală}, avînd în vedere că modificările în silabă neaccentuată apar pentru toate verbele în discuție.

pers	IP	SP	IMPF	GER	INF
1					
2	F □ Q	e □ o			
3					
4			C □ u		
5					
6	F □ Q	e □ o			

pers	IP	SP	IMPF	GER	INF
1					
2	F □ Q	i □ u			
3					
4			C □ u		
5					
6	F □ Q	i □ u			

În portugheză, închiderea vocalelor atît sub influența prezenței unui LV [j], cît și sub influența unei vocale finale LV -a sau -o, respectiv -e, generează două clase de flexiune, care corespund celor două conjugări, a II-a și a III-a, creînd baza unei distincții între cele două conjugări; inventarul de verbe care fac parte dintre aceste clase nu se limitează însă numai la fondul moștenit, în ciuda faptului că ambele condiționări au dispărut; așa cum am remarcat și mai înainte, pentru verbele de conjugarea I cu vocala radicalului /A/, sistemul de alternanțe menționat sub (2) se extinde la cvasi-totalitatea verbelor care prezintă vocala tematică /E/ sau /O/¹⁴; vor fi marcate în lexicon numai verbele care nu se supun acestui tip de alternanțe (și care pot prezenta și alte tipuri de "devieri" de la model¹⁵).

¹⁴ În acest sens este semnificativă reacția autorilor de dicționare de verbe (de exemplu Rodrigo de Sá Nogueira, *Dicionário de verbos portugueses conjugados*, ed.a V-a, Lisboa, 1973) care, în cazul unor verbe considerate defective de formele de indicativ prezent 1., și subjonctiv prezent 1. - 6. purced la reconstruirea lor cu vocală închisă (ex. *colorir*, *demolir*).

¹⁵ Cum ar fi: *poder*, *perder*, *querer*, conjugarea a II-a; sau *pedir*, *medir*, *prevenir*, conjugarea a III-a.

Limbile romanice au tranșat în mod diferit conflictul dintre unitate și variație în vocalismul accentuat sau neaccentuat al timpurilor prezentului, conflict declanșat de procesele articulatorii; lăsînd deoparte cazurile de conservatism al verbelor așa numite "neregulate"¹⁶, condiționările care ar fi putut intra în joc sînt de ordin fonologic (de ex. vocală semideschisă și semiînchisă în LV), de ordin contextual, de ordin etimologic (caracterul moștenit și împrumutat al lexemelor), de ordin morfonologic (clase de flexiune), de ordin morfologic (tipurile de flexiune). Italiana este singura limbă care a eliminat variația vocalei radicalului. În celelalte limbi, particularitățile generate de procesele articulatorii s-au constituit în trăsături:

- cu caracter exclusiv fonetic, pentru subansambluri de verbe identificate cu ajutorul vocalei radicalului (portugheză și, într-o măsură redusă, franceză), în conformitate cu regulile de realizare a fonemelor și cu regulile care dirijează relația grafie / pronunțare
- cu caracter morfologic, pentru subansambluri care coincid cu tipul flexionar căruia îi aparțin verbele respective (portugheză)
(pentru ambele aceste categorii nu este necesară identificarea prin mărci specifice în lexicon)
- cu caracter morfofonologic, pentru subansambluri de verbe, ca unică particularitate distinctivă a acestora în ansamblul inventarului de verbe (spaniolă)
- cu caracter morfofonologic, dar și lexical, pentru subansambluri de verbe, pentru care particularitatea în discuție deosebește lexemele moștenite de cele împrumutate: româna și - într-o oarecare măsură - portugheza sînt singurele limbi romanice care continuă să manifeste la acest nivel o tensiune între cele două straturi etimologice.

¹⁶ La care alternanțele vocalice sînt prezente doar la un singur verb, sau se însoțesc, pe parcursul flexiunii, și de alte modificări, de ordin vocalic și/sau consonantic.

MNEMOTEHNICA ÎN PREDAREA LIMBII ROMÂNE

ELENA REABOIU

Mecanismul memorării este cel mai mare secret al creierului uman.

„Rațiunea omului este capabilă de orice tocmai pentru că în ea există întregul trecut și întregul viitor“, observa Joseph Conrad.

Omul este confruntat în mod constant cu foarte multe domenii ale științei, în care el continuă perfecționarea sa și caută integrarea în societate.

Rareori, însă, există pentru aceasta și mijloace ajutătoare lui.

Scopul învățării se cunoaște deja foarte bine, însă cum trebuie să se învețe rămâne întotdeauna o problemă. Psihologia memorării a ajuns în ultimele decenii la următoarele concluzii: numeroase impresii senzoriale, care se revarsă asupra omului, sunt condante de el, prelucrate în cadrul structurii sale cognitive, structură care se bazează pe procese psihologice. Memorarea semantică se bazează pe gândirea abstractă și lanțurile asociative. Numeroase cercetări au fost dedicate explorării prelucrării informațiilor în creierul uman. Strategiile învățării au rămas în umbră din păcate.

Așa cum arată proverbele: „exercițiul te face meșter“ sau „nimic nu-i fără osteneală“ se vede că repetarea este baza succesului în învățare, la școală sau în profesie.

Despre strategiile de învățare se vorbește, însă, din păcate mult mai puțin.

Cel care învață trebuie să revizuiască suficient materia de învățare, care i-a fost oferită de profesor sau de manual. Când succesul în învățare lipsește, după părerea profesorului cel care învață s-a străduit puțin.

În învățarea limbilor străine se oferă celui care învață (elevului) prea puține tipuri de învățare: a învăța în context, a gândi într-o limbă străină (așadar fără traducere în limba maternă) repetarea, accentuarea, sublinierea cuvintelor, învățarea substantivelor și așa mai departe.

Se vorbește adesea de învățarea pe de rost, repetarea și exersarea și numai rar despre strategia de învățare sau suporturile memorării.

Tehnicile de memorare au fost caracterizate deja din antichitate ca mnemotehnici.

Se găsesc, din păcate, numai rar didacți (și nu psihologi) care să se ocupe cu mnemotehnica.

Mnemotehnica este o metodă sau o tehnică care sprijină memorarea firească ca alternativă pentru învățarea pe de rost.

Mnemotehnica este veche de aproximativ 2500 ani și s-a instituit ca o parte componentă a retoricii antice și a cunoscut o mare dezvoltare.

Din secolul al V-lea începe un proces al uitării pentru mnemotehnica antică. În mănăstire retorica găsește un nou temei al existenței pentru scopurile religioase - teologice. Principiile care stau la bază, încă de la Simonide (556 - 468 înainte de Cristos): caracterul concret și interacțiunea (ca o modalitate a asocierii) de care s-au servit grecii și romanii cu mare succes, nu s-au schimbat.

Karl der Große (742 - 814) aprecia memorarea ca extrem de importantă și arată cum se poate întări și extinde memorarea: trebuia să înveți mult pe de rost, să scrii, să studiezi.

O reînșufletire o datorează mnemotehnica antică în secolul al XIII-lea și interesului crescut pentru gândirea aristotelică.

Cicero declara în „*De inventione*” că memorarea este o parte a rațiunii. Reprezentanții antici adaptează teoria memorării aristotelice și mnemotehnica antică la domeniul religios, etc.

În secolul al XVI-lea și al XVII-lea mnemotehnica cunoaște un avânt al reformei.

Totuși abia în secolul al XX-lea se ajunge într-adevăr la o reînșufletire a mnemotehnicii în S.U.A., Canada, Anglia și Japonia. Au fost publicate tot mai multe cărți care voiau să garanteze o memorare mai bună.

Tipuri de bază ale mnemotehnicii cunoscute azi

Folosirea în prezent a tehnicii loci a fost preluată direct din antichitate. Această tehnică de memorare a conținutului textelor grele ușurează păstrarea de noțiuni respectiv idei. Tehnica legăturii asociative înlesnește memorarea unei liste oarecare de obiecte și noțiuni, care nu au nici o legătură naturală sau logică.

Tehnica istoriei ușurează păstrarea de noțiuni înșirate laolaltă, în care acestea se leagă la o istorie coerentă (logică).

Această tehnică a istoriei pretinde multă fantezie. Succesul acestei tehnici se bazează în esență pe vizualizarea spontană.

O altă tehnică mnemotehnică care se distinge prin multitudinea posibilităților de întrebuințare este tehnica cuvântului cunoscut. Ca bază servește cuvântul cunoscut care combină informația învățată în imaginea memorată interactiv.

Cuvântul cunoscut este în cele mai multe cazuri o noțiune cunoscută concretă și studiată exersată. Cu ajutorul acestui sistem al cuvântului cunoscut este posibil astăzi să memorăm date complete, fapte, numere de telefon, zile de naștere, date istorice.

Un țel important al sistemelor cuvintelor cunoscute este de a pregăti o succesiune a cuvintelor cunoscute pentru a învăța informația întreagă. Această tehnică confirmă așadar randamentul în îmbunătățirea eficienței în învățare.

Există mnemotehnici care se bazează: pe vizualizarea cuvintelor - expresiilor într-un context pentru a fi mai bine memorat; asociații grafem: de exemplu la învățarea culorilor:

alb ca zăpada
galben ca lămâia
albastru ca cerul
maro ca ciocolata
cenușiu ca șoarecele
pestriț ca un papagal
luminos ca ziua
întunecat ca noaptea ș.a.m.d.

Alte metode pentru a întări asociația sunt: maximele, gestică, rima, ritmul, versul cântat, schița, traducerea lineară, culoarea. Toate aceste tehnici contribuie la fixarea vocabularului.

Dintre dificultățile pe care un vorbitor de limbă străină le întâmpină în învățarea limbii române, pronunțarea și receptarea ei constituie un obstacol. Studenții străini, cei arabi mai ales au greutăți în pronunțarea unor consoane, perechi, diftongi și triftongi. De aceea, în cadrul predării sistemului fonetic al limbii române vorbitorilor de arabă am folosit metoda predării dificultăților tipice pe baza opozițiilor fonologice nerelevante în limba arabă dar relevante în limba română.

După cum se știe consoanele „p” și „b” bilabiale se articulează la fel. Pentru a le forma deprinderea de a pronunța corect această consoană am exersat oral cuvinte în care fonemele p și b se disting ușor: perete - berete, pas - bas, pis - pis - bis, pun - bun, pa - ba, pac - bac - apoi cuvinte mai greu de distins: priză - briză, prună - brună, pompă - bombă.

Am exersat cu reale foloase perechi de cuvinte: bebeluș - purceluș, beneficiu - participiu, belele - perdele, pânză - brânză, belea - perdea, parcare - debarcare.

Am remarcat cu ocazia acestor tipuri de exercițiu fonetic că studenții au fost mai receptivi în cazul perechilor de cuvinte care prezentau o rimă perfectă la sfârșit sau prezentau asemănări sonore importante, rima având rol hotărâtor a creat atmosfera. În etapa următoare, pentru a înlesni perceperea semantică a perechilor minimale de cuvinte, le-am introdus în comunicări de limbă simplă pe cât posibil situaționale.

Mnemotehnicile se bazează așadar pe vizualizare, asociații grafice, gestică, mimică adecvată și, bineînțeles, maxime sau glume bine plasate în context.

Citirea model și ritmată se face pe fragmente și structuri semantice și gramaticale în cadrul propozițiilor apoi în fraze.

Un eficace mijloc de semantizare a lexicului necunoscut o constituie perechea antonimică. Când sensul unuia din membrii perechii este cunoscut, determinarea semantică a celuilalt se face prin prisma primului:

„om bun - om rău“
 „mâncare bună - mâncare rea“
 „vreme bună - vreme rea“
 „om vesel - om trist“
 „a pleca - a veni“
 „a cumpăra - a vinde“.

La fel de importantă este cunoașterea sinonimelor:

a utiliza, a folosi, a întrebuința
 vamă, graniță, frontieră
 cu observația că nu există sinonime perfecte.

Cu ajutorul contextului pot fi arătate polisemia unor cuvinte care rimează. De exemplu: vie

Maică-ta de-i **vie** *adjectiv*
 Spune-i ca să **vie** *verb*
 Pân la noi la **vie** *substantiv*

La cuvintele omofone, dar care nu sunt omografe, se precizează că numai forma grafică este corectă. De exemplu:

„**Mi-au** dat biletele la film“

„**Miau, miau** face pisica“.

„**N-ai** un bilet la film“

„El are un **nai**“.

Diferențierea acestor omofonii se poate realiza numai prin scriere:

„**Ea** vine la film“

„**Ia** acest bilet“

„**Ei** vin acasă“

„Tu **iei** acest bilet!“

Metoda memorării asociative se folosește la învățarea vocabularului, familia de cuvinte reprezintă o posibilitate de lărgire a câmpurilor semantice. Este important să fie cunoscut cuvântul de bază, înțelesul celorlalte este ușor de realizat. De exemplu: a produce, producere, producție, productiv, producător, produs.

Contextualizarea cuvintelor este obligatorie:

„La Iași se produce utilaj greu“

„Fabrica produce ulei“

„Producerea este necesară“

„Procesul de producție este greu“

„Producția este mare“

„Produsele se vând“

„Producătorii livrează marfa“.

Pentru toate greutățile de învățare cum sunt: denumirea cazurilor, a pronumelor personale, a timpurilor și modurilor verbului, stau la dispoziție alternative bune pentru învățarea pe de rost și cu aceasta degrevarea memorării.

Domeniul limbilor moderne și al limbii române așadar ne oferă ca substrat direct folosirea mnemotehnicii.

Învățarea pe de rost, care a fost până acum acceptată ca un rău necesar, ne convinge de aceasta și cât de puține posibilități de contact stau la dispoziție vorbitorilor de limbi moderne.

Mnemotehnica, folosirea ei diferențiată, pledează ca strategie alternativă și de completare.

BIBLIOGRAFIE

1. Arsenovici, D., *Necesitatea stabilirii unui fond lexical tehnic minimal în predarea limbilor străine*, S.L.L., Timișoara, 1976.
2. Coste, Ileana, FR|}IL|, Florentina, *Fișa gramaticală în predarea limbii române ca limbă străină*, L.L.I., 1977.
3. Lado, Robert, *Predarea limbilor. O abordare științifică.*, București, 1976.
4. Popa, Mariana, *Probleme actuale ale predării limbilor străine*, Universitatea din Timișoara, 1973.
5. Șerban, V., Vysev, I., *Vocabularul românesc contemporan*, Timișoara, 1978.
6. Șerban, Vasile, Ardelean, Liliana, *Metodica predării limbii române, Curs intensiv pentru studenții străini*, Editura didactică și pedagogică, București, 1980.
7. Sperber, G Horst, *Mnemotechniken im Fremdsprachenerwerb*, Munchen, 1989.
8. Vlad, Felicia, Gerdanovits, Ana, *Curs practic intensiv de limba română pentru Anul pregătitor, profil tehnic*, Timișoara, 1977.

ANCORA SUGLI UMANISTI E LA LINGUA RUMENA: BIONDO FLAVIO RIVISITATO¹

LORENZO RENZI

Sono gli Umanisti italiani che, nel corso del Quattrocento, hanno dato in Occidente le prime notizie sui Rumeni e sulla loro lingua derivata dal latino. Dal primo lavoro su questo soggetto di Remigio Sabbadini (1915) fino alle sintesi più recenti di Adolf Armbruster (1977) e Alexandru Niculescu (1990), questo episodio è stato illuminato da tutte le parti. Tappe fondamentali dello studio sull'argomento sono stati tra gli altri i lavori di Ramiro Ortiz (1916), Alexandru Marcu (1923), Giuliano Bonfante (1973), Rudolf Windisch (1980-81), ecc.ecc.

Nel corso di questi studi si è costituito un corpus ideale di citazioni dei Rumeni (ma il termine è sempre "Valacchi") e la loro lingua. Questo corpus comprende: Poggio Bracciolini (*Disceptationes convivales*, 1450), Biondo Flavio (lettera a Alfonso d'Aragona 1452), a Pietro di Campo Fregoso (1453); Paolo Pompilio (*Notationes*) attorno al 1485; Enea Sivio Piccolomini, come papa Pio II, *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio* (1461) e *Commentarium rerum memorabilium* (1462-64), tutte e due pubblicate poi in *In Europam* (1489), Martino Segono (1480-81) ed alcuni altri.

Le prime testimonianze degli Umanisti Italiani, tutte dovute alla penna di Umanisti di primissimo piano, sono in parte interne alla celebre *quaestio* umanistica della lingua di Roma antica, questione che porta ad illuminare quella connessa della derivazione delle lingue romanze dal latino (Poggio Bracciolini, Paolo Pompilio), in parte appaiono invece all'interno di trattazioni geografico-storiche anche in relazione al problema di una preconizzata crociata anti-turca (Flavio Biondo, Enea Sivio Piccolomini, Pio II, Martno Segono).

¹ Questo studio è un parte di un lavoro più vasto che sarà pubblicato in seguito in un'altra sede. Mi occuperò allora anche di Pompilio e di Martino Segono, autori finora trascurati, credo, alla letteratura sugli Umanisti e la lingua rumena, e che qui sono solo brevemente menzionati.

Purtroppo questo genere di interessi storico-linguistici sono sola agli inizi, e gli Umanisti non dedicano che poche righe, talvolta poche parole alle loro scoperte. Forse una grande occasione perduta sarà stata l'opera incompiuta, e comunque irreperibile, del Pompilio che, secondo un suo anonimo biografo, aveva cominciato "paulo ante mortem vastum opus omnium vocabulorum per naturas rerum, addens nova vocabula perpolitite conficta, quae a vulgaribus a septuagēntis annis hactenus per Italiam, Galliam et Hispanias et alias nationes latini nominis suborta sunt" (Mercati, 271; anche in Dionisotti 1968, 35 e poi in Tavoni 1984, 192) [poco prima della morte (aveva cominciato) una vasta opera con tutte le parole ordinate per soggetto aggiungendo le nuove parole elegantemente composte che le lingue volgari hanno formato via via da settecento anni in qua in Italia, Francia e nelle Spagne, e nelle altre nazioni di nome latino].

Sarebbe stato un primo lessico plurilingue latino-romanzo, forse un Du Cange o addirittura un Raynouard *avant la lettre*. Nonostante il valacco non sia esplicitamente nominato, probabilmente il Pompilio pensava al rumeno e forse al sardo (le due lingue romanze che, come vedremo, cita enelle sue opere), oltre che a italiano, francese e spagnolo. L'espressione del suo biografo "alias nationes latini nominis" è importante: per secoli le lingue romanze saranno solo italiano, francese e spagnolo.

A sfogliare i lavori di Alexandru Marcu, Giuliano Bonfante, Eugenio Coseriu ecc., si vede che, dalla fine del Quattrocento in poi, le menzioni dei Valacchi, comprendenti quasi sempre la menzione della loro lingua e della sua origine latina, si moltiplicano. Frutto spesso di conoscenza diretta dei posti, in genere attraverso Buda, il Banato e la Transilvania, le citazioni sono collegate quasi sempre (come già nel Biondo) al contesto politico dell'offensiva turca e della difesa dell'Occidente cristiano. Ma non deve sfuggire che queste citazioni non appartengono più alla sfera della nascente riflessione linguistica sulle lingue volgari. E nemmeno, con poche eccezioni, escono dalla penna dei maggiori intellettuali del tempo, come era invece successo agli inizi. Se dei Valacchi avevano scritto Poggio Bracciolini e Falvio Biondo, ora tacciono Erasmo e Stephanus.

Come il rumeno riappaia lentamente nell'orizzonte intellettuale occidentale è stato documentato da Eugenio Coseriu (1980): il rumeno appare (anche se mai con questo nome) tra le 72 lingue della torre di Babele nella *Chronographia* dell'erudito francese Gilbert Genbrand (1580), poi, nella stessa cornice, nello spagnolo Andrés de Poza (1587). Bisogna sottolineare che questo avviene presso autori interessati a documentare la pluralità delle lingue. Questi elenchi costituiscono un filone importante che porta a Hervás (1784) e al *Mithridates* di Adelung e Vater (1809-1817).

Ma intanto tutte le grandi opere di erudizione linguistica ispirata al Biondo ignoreranno il rumeno: francesi, spagnoli, italiani (ormai epigoni dei francesi) ignoreranno il rumeno fin quasi alle soglie dell'Ottocento.

Insomma, con lo stabilizzarsi del dominio turco nell'Oriente europeo, i Romeni scompaiono dal grande orizzonte erudito occidentale, anche se documenti, opere storiche, geografiche ecc. continuano e addirittura crescono di numero. L'eclissi è tanto più radicale quanto più i grandi centri culturali si spostano dall'Italia (a Venezia i contatti con l'Oriente persistono) alla Francia o alla Spagna.

Così a lungo l'elenco delle lingue romanze sarà molto breve: italiano, francese e spagnolo (...)

Rispetto a questo quadro ormai ben delineato, rimane ancora qualcosa da dire?

A parte qualche nuova acquisizione su cui mi riprometto di tornare presto, qualche precisazione è necessaria, mi sembra, per quello che riguarda i passi di Biondo Flavio resi noti per la prima volta da Alexandru Marcu nel 1923. Siccome poi Biondo Flavio non è un umanista qualsiasi, ma, come è stato riconosciuto, nientemeno che lo scopritore del vero rapporto che lega le lingue romanze al latino, si impone un esame nuovo dell'episodio delle sue menzioni del rumeno, anzi in realtà si impone un esame del ruolo del Biondo anche per le altre menzioni. Proveremo a mostrare che senza il Biondo tali menzioni non sarebbero nemmeno state possibili.

Biondo Flavio

Contrariamente a quanto si crede spesso, nessuna lingua romanza si sapeva tale prima del Rinascimento- cioè precisamente della formulazione e della diffusione della tesi di Flavio Biondo. Quella che non è ovvia è l'idea di "derivazione"; e cioè che una lingua viva e parlata debba discendere da un'altra, non è un dato ovvio.

Non vale quindi quanto scrivono linguisti altrimenti esperti come H. Meyer "Daß die romanischen Sprachen in einem (historischen) Zusammenhang stehen, oder, um den gewöhnlichen Ausdruck zu gebrauchen, vom Lateinischen abstammen, ist, solange man sich über ihren Ursprung überhaupt Gedanken gemacht hat, wie selbstverständlich und bekannt gewesen" (forse tutto sta in quel "solange man sich über ihren Ursprung überhaupt Gedanken gemacht hat", che è tutt'altro che naturale); e non vale nemmeno l'estensione di questo principio al rumeno che fa Werner Bahner (le citazioni in Windisch, 1980/81, 176). Nemmeno si può sottoscrivere Niculescu (1990, 91): "les autres langues romanes ont toujours eu (...) la reconnaissance de leur liens avec Rome et sa langue- fut moins connu et reconnu pour le roumain".

No! prima di Flavio Biondo e gli Umanisti che l'hanno seguito, il concetto di "lingua romanza" non esisteva.

L'importanza di Flavio Biondo, nato a Forlì nel 1392, morto a Roma nel 1463, diplomatico, segretario papale, storico, per la concezione delle lingue romanze può essere difficilmente sopravvalutata.²

Fino al Biondo era diffusa e generalmente l'idea, nota a tutti, che Dante esprime nel *De vulgari eloquentia* che il latino convivesse nell'antichità con lingue e dialetti romanzi (e non). Il latino sarebbe stato una lingua artificiale ("gramatica"), mentre le lingue del suo tempo sarebbero già state parlate nell'antica Roma.

A parte la questione della lingua, nel Medioevo è corrente l'idea che gli Italiani discendano dagli antichi Romani. Ma i Francesi? e gli Spagnoli? Saranno continuatori dei Galli e degli Iberi...

L'idea di Dante, che in realtà è l'idea universalmente diffusa nel Medioevo, viene messa in causa la prima volta dalla lettera di Biondo Flavio a Leonardo Bruni *De verbis Romanae locutionis* del 1 aprile 1435. In questa lettera sono espresse le idee che il latino fosse veramente la lingua parlata in Roma antica (seppure in forma diversa presso le varie classi sociali) e, parallelamente, che ci fosse un rapporto di successione tra il latino e il volgare, che deriverebbe dalla forma più bassa del latino parlato a Roma (è adombrato qui il concetto di "latino volgare").

L'idea del Flavio, che nelle linee generali è quella che vige ancora oggi, non viene accolta senza resistenze. La respinge in favore di quella tradizionale (medievale, dantesca) lo stesso destinatario della lettera del Biondo, Leonardo Bruni, la respinge, per ripetere nella sua risposta (7 maggio 1435) la vecchia tesi. La respinge, fedele al Bruni, un umanista del valore di Lorenzo Valla. Ma le adesioni presto si moltiplicano (Leon Battista Alberti, Guarino, Poggio Bracciolini, Francesco Filelfo, Paolo Pompilio... Alla fine del secolo la tesi del Biondo è vincente ovunque tra gli Umanisti italiani, e, cosa importantissima, pronta ad essere accolta dagli Umanisti Francesi e Spagnoli.

La diffusione delle tesi del Biondo è rapida, ma non incontrata, perché, come si sa, si erano diffuse ben presto sia le tesi autoctoniste, per cui il francese deriverebbe dal gallico (celtico) e lo spagnolo dall'antico iberico, sia, soprattutto in Francia, per l'ellenomania, per cui, parallelamente alla riscoperta e alla esaltazione del greco, si diffonde l'idea che il francese sia di origine greca (o sia una lingua "mista" che contiene in sé numerosi elementi greci).

² Sull'importante figura del Biondo, vedi Fubini 1968.

In conclusione non solo i Rumeni, colla faccia rivolta "spre rasarit", ma anche i popoli romanzi occidentali hanno dovuto scoprire un giorno che la loro lingua derivava da Roma.

Per quanto riguarda Biondo Flavio e la genesi della sua tesi, quando incontra le delegazioni valacche non potrà non avervi trovata una conferma di quanto aveva scritto nella lettera al Bruni

In sintesi: nel 1435 il Biondo aveva scritto l'epistola al Bruni di cui si è detto, che è anche la prima sua opera che ci è nota.

Nel 1439 il Biondo partecipa come segretario apostolico per il Papa Eugenio IV (il veneziano Gabriele Condulmer) (1431-1447) al Concilio di Firenze, Bologna e Ferrara. Secondo l'editore del Biondo, Bartolomeo Nogara, risultano atti relativi ai preparativi e la sua firma al decreto di unione delle due chiese del 1439.

La Chiesa valacca era presente con il protopopa Costantino, il boiario Neagoe e il metropolita Damiano "che firma l'atto di chiusura della discussione." (Marcu 1923, p.358). Anche Poggio Bracciolini, ricorda Niculescu, che era stato segretario apostolico, ben prima del Biondo con Papa Bonifacio X e aveva partecipato al Concilio di Costanza (1414-18), ci aveva incontrato un cavaliere Tugomir (=Dragomir?). Ma sia Poggio che Biondo scriveranno dei Valacchi solo molti anni dopo (il Bracciolini 31 il Biondo 16: il tempo perché maturassero i presupposti teorici della lettera del Biondo a Leonardo Aretino.

A dire la verità, poi, c'è il fatto sorprendente che Biondo riporta esplicitamente la sua conoscenza dei Valacchi non a queste delegazioni, ma ai pellegrini cattolici valacchi a Roma (vedi avanti, IV citazione). I Romeni erano allora come oggi in grandissima parte ortodossi, non cattolici. Che si trattasse di qualche minoranza della Transilvania o del Banato, come ha proposto Ivănescu (1980, 23)? Il punto mi resta oscuro.

Veniamo alla prima lettera. L'indomani della notizia della caduta di Costantinopoli (29 maggio 1453), notizia arrivata a Roma da Venezia l'8 luglio (Nogara CXXXIII), Biondo scrive al re di Napoli Alfonso d'Aragona per caldeggiare l'idea di una Crociata contro i Turchi. Più in breve l'esortazione è ripresa in una seconda lettera (senza data, ma di poco successiva: 1453 o '54), questa volta al doge di Genova Pietro di Campo Fregoso.

Sono iniziative personali del Biondo, che accompagnavano di fatto le missioni papali prima a Napoli e poi a Genova del cardinale Domanico Capranica per conto del papa Niccolò³. Come nota Nogara, tra i motivi importanti contenuti nelle Epistole c'era "la descrizione geografica della penisola balcanica", fondata su documenti, che egli, come segretario pontificio e duno degli intimi di Eugenio IV, poté aver nelle mani."

³ Vedi Nogara cap.IV, particolarmente p.CXXXV e CXL.

Ecco i passi dall'edizione di Bartolomeo Nogara.⁴

Per essere capite bene le citazioni vanno lette nell'ordine e rimesse nel contesto dell'epistola, in cui c'è una rassegna di popoli, condotta con cura geografica e con richiami a fatti geopolitici recenti, che si conclude in un appello al re a intraprendere la crociata contro i Turchi, potendo contare sull'appoggio di questi. Paesi e popoli sono chiamati con doppia denominazione, classica e moderna, secondo un sistema di corrispondenze reso spesso esplicito con formule di corrispondenza del tipo "Dacia Ripensis sive V[a]llachia Maior", "Daci, sive Valachi" (45,1), "Pannonia sive Hungaria" (40,28) e simili:

corrispondenze esplicite

Euxinus Pontus	Mare Maius	38,18
Achaia	Greciae pars maxima; comprende: Locris, Phocis, Beotia, Attica, Calcedonia	39,3
Epirus	Albania, ci stanno Albanesi, Greci, Valacchi;	39,17; 40,1; 40,18
Moesia Inferior	Bulgaria	40,24; 40,30
Superior Moesia	Servia	41,1
Pannonia	Hungaria	40,28; 42,1
Peloponnesus		
Greciae Regio	Morea	41,14
Dacia Ripensis	Valachia (Maior, Magna)	40,28; 41,32

corrispondenze meno esplicite:

Thracia	[Rumelia orientale: comprende Costantinopoli, Adrianopoli, Gallipoli]	38,22
Macedonia	[Rumelia occidentale, cioè Grecia settentrionale: comprende Serrhas, Salonicco, Larissa, Philippopolis]	31
Dalmatia		40,18
Bosna		40,10; 40,16

⁴ Abbiamo controllato personalmente le citazioni del Biondo sul ms.Vat.Lat.1946 alla Biblioteca Apostolica Vaticana di Roma, senza riscontrare particolarità di rilievo (a parte l'eccessivo interventismo dell'editore nella grafia, comune al tempo, che non ci interessa qui).

Il Biondo è certamente uno dei primi autori, o forse il primo, ad avere stabilito queste corrispondenze, che diventano correnti dopo di lui. Per la parte antica il testo di riferimento è la *Geografia* di Tolomeo, che si stampa più volte nel Quattrocento nella versione latina di Jacopo Angelo, talvolta con apparato cartografico, come a Bologna nel 1477 per opera di Nicolò Germanico. Nella riproduzione del cod. di Napoli di Pagani 1990 i Balcani sono alla Tav.X.

Con l'aiuto delle corrispondenze del Biondo è possibile precisare che la citazione 1. si riferisce ai Valacchi sud-danubiani (cioè agli Arumeni), le altre tutte ai Dacorumeni.

Le cinque citazioni dal Biondo⁵ dalla lettera ad Alfonso d'Aragona
(da Roma 1.o agosto 1543)

1. *Sequitur Epirus ad occidentalem partem, in qua regione Veneti Buthrotum possident: cetera regio a christianis Albanensibus Graecis et Valachis habitatur, qui maiori ex parte Turchis etiam nunc adversantur, cum, praeter Buthrotum, Cephaloniam Ulixis olim patriam Quirini patricia gens Veneta, et Corcyram, magni in his rebus momenti insulam, ac urbem Corphu dictam Senatus Venetus possideat.* (Nogara, 17-21)

[Segue a Occidente l'Epiro, regione in cui i Veneziani possiedono Butrento: il resto della regione è abitata da Cristiani Albanesi, Greci e Valacchi, che per la maggior parte sono ancora oggi soggetti alla pressione turca, mentre la famiglia nobile dei Quirini possiede, oltre a Butrento, Cefalonia un tempo patria di Ulisse, e il Senato Veneto Corcira, isola molto importante da questo punto di vista e la ricordata città di Corfù] Nogara 39, 17-21

Il passo fa parte di una descrizione dei possedimenti turchi in Europa. Butrento era nell'Albania merid. di fronte a Corfù, vicino a dove oggi sorge Vrine. Le altre località sono tutte greche. La rassegna continua e raggiunge gradualmente il Danubio. Questa citazione si riferisce quindi ai Rumeni sud-danubiani, o Arumeni.

2. *Ut autem ad Macedoniam latera revertamur, septentrionali eius plagae Moesia adiacet Inferior, quam vocant Bulgaria. Eius incolae populi numerosissimi et sincere christiani tributa Turcho praestant. Habet vero ipsa regio duas Danubio amni proximas civitates Nicopolim et Vidinum, apud quas Turchi navigia tenent in Danubio parata, quibus in Pannoniam sive Hungariam et in Daciam Ripensem sive V[a]lachiam Maiorem exercitus transportantur.*(Nogara, 40, 23-29)

⁵ Le citazioni sui Romeni da Flavio Biondo, tratte dall'edizione di Bartolomeo Nogara degli *Scritti inediti* del 1927, sono state rese note per la prima volta da Alexandru Marcu 1923, al quale le aveva segnalate (e forse fornite in trascrizione) lo stesso Nogara, bibliotecario della Vaticana.

[Voltando ora le spalle alla Macedonia, con la sua parte settentrionale confina la Mesia inferiore, che chiamano [oggi] Bulgaria. I suoi abitanti, gente numerosissima e sinceramente cristiana, sono tributari del Turco. In questa regione ci sono due città vicine al fiume Danubio, Nicopoli e Vidino, vicino alle quali i Turchi tengono delle navi pronte nel Danubio, con le quali trasportano eserciti in Pannonia, cioè in Ungheria, e nella Dacia Danubiana, cioè nella Valacchia maggiore.]⁶

Si noti che qui e nelle citazioni successive il Biondo usa il termine Dacia Ripensis in modo diverso che nella tradizione classica, dove designava la nuova provincia sulla riva destra del Danubio ricavata nello spazio della Mesia dopo l'abbandono della Dacia da parte di Aureliano.

3. *Hactenus citra Danubium. Ultra illud Daciam ripensem, quae Magna dicitur Valachia, a populis habitatam chistianis atque catholicis ita tributariam habent Turchi, ut eius regionis fortibus viris freti in Pannoniam sive Hungariam confidentissime ducant, vel ea ratione quod V[a]lachus Hungaro, qui se deseruit et in Turchi potestatem venire permisit, acerrime inimicatur.* (Nogara 41, r.32-34 e 42, rr.1-3)

[Fin qui al di qua del Danubio. Di là da quello la Dacia danubiana, detta Grande Valacchia, abitata da popolazioni cristiane e cattoliche (!), è tributaria dei Turchi cosicché confidando nella gente fortissima di quella regione portano...? O perché il Valacco è fortemente ostile all'Ungherese che si è arreso e ha permesso al Turco di impadronirsi di lui.]

4. *Et qui e regione Danubio item adiacent Ripenses Daci, sive Valachi, originem, quam ad decus prae se ferunt praedicantque Romanam, loquela ostendunt, quos catholice christianos Romam quotannis et Apostolorum limina invisentes aliquando gavisus sumus ita loquentes audiri, ut, quae vulgari communique gentis suae more dicunt, rusticam male grammaticam redoleant latinitatem"* (Nogara, p.44, r.38 e 45, 1-6)

[[*I Bulgari della Mesia inferiore*] e i loro vicini della regione del Danubio Daci danubiani, o Valacchi, mostrano la loro origine nella lingua, che a loro titolo di gloria vantano esser romana. Noi con piacere li abbiamo sentiti una volta, che da cristiani e buoni cattolici visitavano tutti gli anni Roma e le dimore degli Apostoli, parlare in un modo che le cose che dicono in lingua volgare e comune al loro popolo mandano una fragranza di latinità rustica, poco grammaticale (grammaticam: agg.?)."]

⁶ E' la situazione che più di cinquant'anni dopo (1521) riferirà il boiero Neacsu al borgomastro Hans Benkner di Brasov nella celebre lettera, primo documento del rumeno: a Nicopoli, scriverà Neacsu, sono state viste navi avviate verso la Valacchia a scopo di razza.

Questa è parte è preceduta da un invito del Biondo ad Alfonso d'Aragona di prestare la massima attenzione: le cose che dirà le ha studiate a fondo per conto di papa Eugenio ("quae mihi dudum pro magno Eugenio agenti exploratissima fuere", 44, 29-30). Questi popoli, secondo il Biondo, sono pronti a seguire gli eserciti occidentali contro il Turco.

A Pietro di Campo Fregoso s.d. ma 1453 (Nog.VII).

5. *Epirotas Macedonas Peloponnenses Graecos Moesos Ripenses et, ut nostris utar nostrae aetatis vocabulis, Albanenses Slavones Bosnenses Graecos Moreae incolae et Serviae Bulgaros ac Romano ortos sanguine Vlachos.* (Nogara, p.70-71)

[Epiroti, Macedoni, Greci del Peloponneso, Mesi danubiani e [cioè], per servirmi di nostre parole della nostra epoca, Albanesi Slavi della Bosnia Greci abitanti della Morea (Peloponneso) e Bulgari della Serbia (?), e Valacchi discendenti da sangue romano]

Stando alla lettera dovrebbe trattarsi di un elenco diviso in due parti, popoli denominati all'antica, e popoli altri "con parole della nostra età".

Tuttavia non si può non notare che, in base alle equivalenze notate prima, ci sono alcune corrispondenze di popoli denominati prima all'antica e poi alla moderna:

Epirotas= *Albanenses*, o più probabilmente *Albanenses Slavones*⁷; *Peloponnenses Graecos*= *Graecos Moreae incolae*. Si è poi pensato anche a una corrispondenza tra *Moesos ripenses* e *Vlachos*, corrispondenza che tuttavia non seguirebbe, bisogna sottolineare, il sistema dato sopra: i Rumeni dovrebbero essere definiti, come sempre precedentemente, *Daci*, e non *Moesi Ripenses*. *Moesi* (senza la specificazione *Ripenses*) sono in genere Serbi e Bulgari.

Ma la prima anomalia del testo è un'altra: come mai le due serie, quella contenente le denominazioni antiche e quella con i nomi moderni dei popoli, sono congiunte da "et"? A rigore, i popoli dovrebbero essere Epiroti e Albanesi, Macedoni e Slavi della Bosnia ecc.ecc, cosa manifestamente assurda: gli Epiroti sono gli Albanesi ecc.ecc. C'è un terzo interrogativo: che cosa si intende esattamente per *Serviae Bulgari*? Fino ad ora il Biondo aveva sempre distinto questi due popoli collocando i primi nella Mesia Superiore e i secondi in quella Inferiore.

⁷ Si potrebbe pensare di unire *Slavones* a *Bosnenses* (=Slavi della Bosnia, o Slavi e Bosniaci?) facendoli corrispondere a *Macedonas*. Ma abbiamo visto nella citazione 1 del Biondo che l'Epiro doveva comprendere più popoli. E' anche vero che la Macedonia doveva essere per il Biondo una regione greca. Ogni soluzione sembra comportare dei difetti.

Gli studiosi non sembrano essersi accorti di questi problemi. Solo Alexandru Niculescu (103), notando l'insolito rivestimento classico della denominazione dei Rumeni, ha pensato che il nuovo termine si riferisca ai Rumeni del Sud (Arumeni, Maurovalacchi) anziché, come al solito, ai Dacorumeni.⁸ Bisogna però notare che la denominazione "Moesi ripenses" (stranamente nuova in un autore che si serviva di un sistema rigido di corrispondenze) dovrebbe eventualmente significare "Bulgari e Serbi [che stanno lungo il Danubio]" e non Rumeni.⁹ Ne risulterebbe che solo i Rumeni sarebbero chiamati con il solo nome moderno ("Vlachos"), mentre in tutti gli altri casi i nomi erano doppi, antichi e moderni.

Si impone perciò l'esigenza di emendare il testo. L'intervento meno invasivo è quello che si limita a sostituire *et* con *vel* (o *sive*)¹⁰. Dunque:

*Epyrothas, macedonas, peloponenses grecos, mesos, <Dacos> Ripenses
VEL -ut nostris utar nostre etatis vocabulis- albaneneses, sclavones bosnenses,
grecos Moree incolas et Servie bulgaros ac romano ortos sanguine vlachos.*

[Epiroti, Macedoni, Greci del Peloponneso, Mesi, Daci danubiani, ovvero, per servirmi di nostre parole della nostra epoca, Albanesi Slavi della Bosnia Greci abitanti della Morea e Bulgari della Serbia e Valacchi discendenti da sangue romano]

⁸ Alexandru Niculescu (1990) aveva osservato a questo proposito che Biondo usa la forma *Vlachi* per i Rumeni a Sud del Danubio (questo è l'unico caso per lui), *Valachi* per quelli del Nord (Dacia ripensis). Ma se si tiene conto dell'apparato di Nogara si ha in relata la seguente situazione: Nog.39, r.19 *Valachis*; Nog.40, r.29-30 *Daciam Ripensem sive Vlachim Maiorem* [Nog.emenda in *Valachiam*]; Nog.41, r.32-33 -42, r.2 *Daciam Ripensem... quae dicitur Valachia... Vlachos* [emendato in *Valachos*]; Nog.45, r.1 *Ripenses Daci, sive Valachi* (Nogara in App.: Daci: *Dani nel ms. Valachi: ualachi anche nel ms.*); Nog.70 *Moesos Ripenses... Romano ortos sanguine Vlachos* [ma 45, r.7 *Servie despotus Superioris Moesias /ms. Mesie/ princeps*] -appare così che le due forme sono usate indifferentemente. Nogara poi in modo incoerente ha emendato *Vlach.* in *Valach.* due volte, e una volta ha conservato la forma.

⁹ I repertori toponomastici latini tradizionali (De-Vit, Perin) confermano che la denominazione *Moesia Ripensis* non esiste. Dagli stessi ricaviamo anche l'anomalia dell'uso di *Dacia Ripensis* per designare il territorio a sinistra del Danubio, di cui abbiamo detto nel testo.

¹⁰ Nel passo restituito, seguendo questa volta la grafia del ms., introduco anche, per maggiore chiarezza, una più dettagliata punteggiatura (ma la punteggiatura, si noterà, dipende già dall'interpretazione). La correzioni proposta è data in maiuscolo, l'aggiunta tra <>.

L'equivalenza avverrebbe in questo modo:

epyrothas= *albanenses, sclavones*
macedonas= *bosnenses* ?
peloponenses grecos= *Moree incolas*
mesos= *Serviae bulgaros*(?)
 <*Dacos*> *ripenses*= *vlachos*¹¹

La caratterizzazione dei Valacchi come nazione di lingua romana (citaz.4), oltre che discendenti dei Daci e al tempo stesso di stirpe romana (citazioni 4 e 5), era resa possibile dall'idea che c'erano delle lingue romanze in giro. L'origine dell'identificazione, il nome etnico, *român*, resta per il momento nascosta.¹²

A Rinaldo degli Albizzi (1426) si deve la prima osservazione della somiglianza del rumeno con il latino, osservazione tuttavia senza dimensione storica: "Valacchi, *habent quasi linguam Romanam*"¹³. E' solo dopo la scoperta del Biondo riguardante i rapporti tra latino e volgare e grazie le prospettive che questa apriva, che si cominciarono a raccogliere i nomi dei popoli che parlavano, come noi diremmo oggi, una lingua romanza. Il Biondo stesso (1435) aveva notato che le parlate rustiche dell'Italia centro-meridionale richiamano il latino (in Tavoni 1984, 95-96), il Guarino (1449) parla dello spagnolo (ivi, 50-51), Poggio Bracciolini del dialetto di Roma, dello spagnolo e del rumeno (ivi, 18-28), il Pompilio (ca.1485), in una prima opera, del rumeno, del francese e dello spagnolo (ivi, I,16-19), in una seconda accenna al sardo e ai resti del latino africano (II, 1-2).

¹¹ Se mi fossero concesso maggiori possibilità di intervento, aggiungerei, dopo "Mesos", "Superiores et Inferiores", e emenderei "Serviae Bulgaros" in "Servos, Bulgaros" ottenendo così una corrispondenza perfetta tra i due gruppi nel senso delle equivalenze date nella lettera a Alfonso d'Aragona. Ma mi rendo conto che si tratterebbe di interventi eccessivi.

¹² Il primo a fare il nome dei "rumeni" in Occidente sembra essere il padovano Francesco Della Valle (1534), che è a anche il primo a scrivere in volgare e non in latino: gli antichi coloni di Traiano, dice, "conservano il nome de Romani" (vedi Armbruster 1993, 26-27, 36, 43, 90-91). Come in Biondo la denominazione è sempre quella di "Valachia, Valachi". In Poggio Bracciolini non compare nessuna designazione etnica. Per *român* e per le vicissitudini dell'etnico *Valacco* v.Tagliavini 1962, p.125 e p.123, nota 13; cfr. Anche Winnfrith 1987, 1-2 e 57.

¹³ *Commissioni per il Comune di Firenze*, a cura di C.Guasti, vol.II, Firenze 1869, pp. 610-11. Si noti che Rinaldo nota lo somiglianza delle lingue, non dalla discendenza di una dall'altra.

In questa rassegna ancora improvvisata e saltuaria di lingue romanze, in cui non mancano, come vedremo, le notizie false, il rumeno appare in modo precoce. E' un caso straordinario se si considerano la sua lontananza geografica e i contatti del tutto sporadici che aveva con l'Occidente, ma altre lingue maggiori (come per es. il portoghese e il catalano, probabilmente eclissati dal castigliano, o forse piuttosto compresi in esso, e il provenzale nascosto dal francese) non figurano ancora.

Le caratterizzazione dei Valacchi come di lingua romana (citaz.4) era resa possibile dall'idea che c'erano delle lingue romanze in giro. E' solo dopo la scoperta del Biondo, e a causa delle prospettive che questa apriva si cominciarono a raccogliere i nomi dei popoli che parlano, come noi diremmo oggi, una lingua romanza. Il Biondo stesso (1435) aveva notato che le parlate rustiche dell'Italia centro-meridionale richiamano il latino (95-96), il Guarino (1449) parla dello spagnolo (50-51), Poggio Bracciolini del romanesco, il dialetto locale di Roma), dello spagnolo e del rumeno (18-28), il Pompilio (CCA. 1485), in una prima opera, del rumeno, del francese e dello spagnolo (I,16-19)¹⁴, in una seconda accenna al sardo e ai resti del latino africano (II, 1-2).

Il miracolo è dovuto certamente al contatto con le legazioni rumene ai Concili... Ma la sorpresa di ritrovare nel rumeno le tracce del latino non avrebbe potuto dare i suoi frutti se non ci fosse stata una concezione (una "teoria" diciamo noi oggi) che fornisse il quadro di una possibile spiegazione, quella del Biondo. La teoria del Biondo, per esprimerci in termini contemporanei, "prevedeva" l'esistenza di popoli che conservassero un latino "corrotto". Ed ecco che questi popoli appaiono!

Appare anche un primo repertorio di "specimina" linguistici, seppure molto ridotto. Come scrive Tavoni: (1984, 183): "il riconoscimento [del Biondo] che il latino aveva generato i volgari apriva lo spazio alla registrazione delle sopravvivenze in essi del latino, registrazione che lungo la linea-Bruni non avrebbe avuto senso". Lo spagnolo è esemplificato dal Guarino (51) e da Poggio Bracciolini (24) attraverso brevi frasi che ne mostrano la somiglianza con il latino, cioè in realtà la sua derivazione da

¹⁴ Ininterpretate, e forse ininterpretabili, sono invece le indicazioni di Pompilio (*Notationes*, 19, in Tavoni, 299) di antiche colonie che parlerebbero lingue romanze in Giudea e vicino al mar Caspio. Per quest'ultimo caso si potrebbe pensare, come mi hanno suggerito durante il Congressom, il prof.Marian Papahagi e il prof.Vasile Pavel. Ci sono state infatti colonie rumene nell'area caspica a partire dal XV o XVI sec. Sembra francamente difficile che, a parte la data troppo precoce, Pompilio possa esser venuto al corrente di una simile notizia.

questo. Queste frasi erano state registrate dai due umanisti, per così dire in presa diretta, nell'università di Ferrara e nella curia romana, ambienti questi, come altri, frequentati abbondantemente in quegli anni da Spagnoli, poco prima che si affermassero l'egemonia e il dominio spagnolo in Italia. Sempre Poggio riporta alcune parole rare del dialetto popolare di Roma che derivano chiaramente dal latino, e, in un celebre passo riporta alcune parole rumene di chiara origine latina:

Apud superiores Sarmatas colonia est ab Traiano, ut aiunt, derelicta, quae nunc etiam inter tantam barbariam multa retinet latina vocabula ab Italis qui eo profecti sunt notata. *Oculum* dicunt, *digitum*, *manum*, *panem*, multaque alia quibus apparet ab Latinis qui coloni ibidem relictis fuerant manasse, eamque coloniam fuisse latino sermone usam.

[Presso ai Sarmati superiori c'è una colonia lasciata, così dicono, da Traiano, che ancora oggi benché la lingua sia imbarbarita conserva molte parole latine notate dagli Iatliani che ci sono andati. Dicono *oculum*, *digitum*, *manum*, *panem* e molte altre parole dalle quali è chiaro che provengono dai Latini che vi erano stati lasciati come coloni, e che quella colonia parlava latino]

Peccato solo che- grandezza e limite degli Umanisti- le parole rumene siano riportate in latino!

BIBLIOGRAFIA

Testi

1. M. Tavoni, *Latino, grammatica, volgare. Storia di una questione umanistica*, Padova, Antenore, 1984
2. *Scritti inediti e rari di Biondo Flavio*, con introduzione di Bartolomeo Nogara, Roma, 1927.

Critica

1. A. Armbruster, *Romanitatea Românilor. Istoria unei idei*, București, Ed. Enciclopedică, 1993, 2.a ed. (1.a ed. 1972); ediz. fr. *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, Bucarest, Academia, 1977.

2. W. Bahner, *Zur Romanität des Rumänischen in der Geschichte der romanischen Philologie von 15. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts*, "Romanistisches Jahrbuch", VIII, 1957, 75-94.
3. G. Bonfante, *L'idea dell'origine latina del rumeno nei diplomi e negli scrittori dal secolo VII al secolo XVIII*, in Bonfante, *Studii romeni*, Roma, Società Accademica Romana, 1973, 307-348.
4. Coșeriu, E., 1994, *Limba română în fața Occidentului*, cap. *Despre cunoașterea limbii române în Europa occidentală în secolul al XVI-lea (Genebrard și Andrés de Poza)*, 11-31, Ed. Dacia; în ted. Tübingen, 1980.
5. Dionisotti Carlo, 1968, *Gli umanisti e il volgare fra Quattrocento e Cinquecento*, Firenze, Le Monnier.
6. Fubini R., 1968, *Biondo Flavio*, *Dizionario biografico degli Italiani*, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma, vol.10, 537-539.
7. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Junimea, 1980.
8. A. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, "Ephemeris Dacoromana" I, 1923, 338-386.
9. Giovanni Mercati, (1924-25), *Paolo Pompilio e la coperta del cadavere intatto sull'Appia nel 1485*, "Rendiconti della Pontificia Accademia romana di Archeologia", 3, 25-43; poi in *Opere minori*, vol. IV, Città del Vaticano.
10. Alexandru Niculescu, *Les "découvertes" de la Dacia Romana des Roumains*, în *Trovatori, Canzoni di gesta, Storia delle Idee ed altro*, "Quaderni di Filologia Romanza della Facoltà di Lettre e Filosofia dell'Università di Bologna" 7, 1990, 91-115.
11. Ramiro, Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucarest 1916
12. Lelio Pagani, a cura di, *Claudii Ptolomaei Cosmographia. Tavole della Geografia di Tolomei*, Torriana, Orsa Maggiore, 1990.
13. Remigio Sabbadini, *Quando fu riconosciuta la latinità del rumeno*, "Atene e Roma", XVIII, 1915, 83-85
14. R. Windisch, 1980-81, *Die frühesten Erwähnungen der Rumänen und ihrer Verfahren in den antiken, byzantinischen, mittelalterlichen und neueren Quellen*, "Buletinul Bibliotecii Române", Serie Nouă, VIII (XII), 153-192.

RECEPTAREA OPEREI LUI MIRCEA ELIADE ÎN CEHIA

LIBUŠE VALENTOVÁ

RÉSUMÉ. L'oeuvre de Mircea Eliade dans la République Tchèque. L'auteur se propose de mettre en évidence les principales périodes de contact du lecteur tchèque avec l'oeuvre du savant et de l'écrivain roumain et de relever le rôle de son oeuvre dans la culture tchèque.

1. De la bun început se poate constata că procesul receptării lui Mircea Eliade în Cehia (eventual în Cehoslovacia, înainte de 1993) s-a desfășurat într-un mod oarecum diferit de celelalte țări europene. Prin această comparație nu mă refer la România, țara natală a lui Eliade, unde numele lui era vestit încă din începutul anilor trezeci și continua să fie cunoscut și după 1945, deși din motive politice nu putea fi pronunțat, iar lectura scrierilor lui se pedepsea chiar cu închisoarea. Abia spre sfârșitul anilor șaiszeci a început un anumit dezgheț ideologic care a permis publicarea volumului *La țigănci și alte povestiri* (E. P. L., București 1969), receptarea lui Eliade continuând treptat și prudent până în 1989, dată după care diverse edituri românești (în primul rând editura *Humanitas*) publică, în ritm accelerat, eseuri, lucrări științifice, memorii, beletristică, așa că într-un viitor nu prea îndepărtat, cititorul român va avea acces la cea mai mare parte a operei marelui savant și scriitor de origine română.

1.1. În procesul receptării operei lui M. Eliade de către publicul ceh putem distinge câteva etape, dintre care prima s-a desfășurat în anii șaiszeci și șaptezeci, fiind limitată însă numai la mediul universitar și al cercetării. Unii specialiști din domeniul istoriei religiilor, filozofiei și teoriei literare au făcut cunoștință cu lucrările lui Eliade, publicate în Occident, în franceză sau în engleză, au citat din ele, au început să folosească anumite concepte și termeni din gândirea eliadiană. Datorită lor, numele lui Eliade a pătruns și printre studenți, ceea ce reiese, de exemplu, din bibliografia menționată în unele lucrări studențești de la Facultatea de Litere din Praga. În această primă etapă n-a

apărut însă nici o traducere, deși câțiva traducători erau interesați să prezinte cititorilor cehi mai ales eseurile și lucrările de specialitate ale lui Eliade. Cauzele sînt lesne de înțeles: teama regimului de așa-zisa subversiune ideologică. Un singur text a scăpat cenzurii: un fragment din eseu *Le Mythe de l'éternel retour*, în revista lunară *Plamen*, foarte urmărită de intelectualitatea cehă (1965).

1.2. A doua etapă a procesului de receptare o putem observa în decursul anilor optzeci. De data aceasta, orientarea se schimbă vizibil în favoarea operelor beletristice ale lui Eliade. Fenomenul e cunoscut mai ales aceloră dintre noi care am trăit sub regim totalitar: în timp ce nu era imaginabilă publicarea lucrărilor de specialitate occidentale, nemarxiste, anumite edituri reușeau, datorită eforturilor și curajului redactorilor și traducătorilor, să mijlocească contactul publicului cehoslovac cu valori interesante ale literaturii universale contemporane. La noi, de atenția cea mai mare se bucura proza americană, engleză, germană, franceză și italiană, într-o măsură puțin mai restrînsă și cea polonă, maghiară sau chiar sovietică, bineînțeles aceea nonconformistă, critică față de regim. Oaspeții din străinătate se mirau de cozile lungi, din fața librăriilor, care erau de văzut în fiecare joi, ziua destinată administrativ noilor apariții. (După 1989, câțiva politologi au pomenit rolul deloc neglijabil al acestor traduceri în descompunerea regimului totalitar). În acest context a fost cu totul natural interesul editurii de literatură universală *Odeon* din Praga pentru beletristica lui Eliade. Primul traducător care a încercat s-o introducă în mediul ceh a fost d-na Eva Strebingerová, cu tălmăcirea romanului *Maitreyi*, manuscrisul ei a rămas însă nepublicat. Abia al doilea traducător (și el de la *Odeon*) a reușit, publicînd nuvelele *Domnișoara Christina* (1984) și *Șarpele* (1986), apariții ce au trezit un viu interes pentru scriitorul Eliade printre cititorii cehi. Este vorba de dl. Jiří Našinec, de atunci cunoscut tocmai datorită traducerilor excelente din opera lui Eliade, însoțite de fiecare dată de comentarii erudite. Curiozitatea pentru proza fantastică a scriitorului român se manifesta și la Universitate: doi studenți de la secția de limba română a Facultății de Litere din Praga pregătesc, spre sfîrșitul anilor optzeci, teze de diplomă cu această temă; unul dintre ei, cu o fină analiză a cîtorva povestiri fantastice, ocupă primul loc într-un concurs republican de lucrări științifice studentești și obține și un premiu din partea Fondului literar ceh (iunie 1989). Aș sublinia totuși faptul că în această perioadă, după ce apar și romanele *Maitreyi* și *Nuntă în cer* (1989), numele lui Eliade începe să fie familiar pentru marele public, pentru "cititorii de rînd".

1.3. Începînd din 1990, din Eliade se poate traduce și publica fără tabuurile de altădată. Pe piața liberă a cărții persistă, pe de o parte, interesul foarte pronunțat pentru proza fantastică (au apărut două volume conținînd povestirile *Secretul doctorului Honigberger*, *Noapți la Serampore*, *Un om mare*, *La țișgănci*, *Tinerețe fără tinerețe*, *Pe strada Mîntuleasa*, *Les trois Grâces*, *Dayan*, *Ivan*), pe de altă parte, cu o mare întîrziere față de Occident, apar și sînt comentate lucrările de referință ale savantului de renume mondial (*Le Mythe de l'éternel Retour*, *Le Sacré et le Profane*, *Histoire des croyances et des idées religieuses* - pînă acum 2 volume, *Le dictionnaire des religions* elaborat cu Ioan P. Culianu; deocamdată ultimul e studiul *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, apărut acum cîteva săptămîni). În momentul de față, interesul pentru Eliade, în Cehia, mi se pare în permanentă creștere. Să dau două exemple: prestigioasa revistă *Svltová literatura* a dedicat personalității și operei lui Eliade un număr, iar Televiziunea Cehă a inițiat recent o nouă emisiune culturală, intitulată *Biblioteca lui Eliade*. Spre deosebire de România și de Occident, la noi nu se acordă prea mare atenție biografiei detaliate a scriitorului, inclusiv atitudinilor lui politice, devenite subiect de polemici aprinse, în alte țări. Poate că aceasta s-ar explica prin faptul că publicul ceh nu cunoaște nici *Jurnalul*, nici *Memoriile*, în timp ce în Franța sau în Italia tocmai *Fragments d'un Journal* l-au consacrat pe Eliade ca scriitor, nemaivorbind de România unde *Amintirile* lui Eliade sînt considerate drept o capodoperă, "o imagine cuprinzătoare asupra spiritualității românești interbelice" (*Humanitas, Catalog 1990-1991*). Nu mă simt în stare să fac vreo prognoză în ceea ce privește eventualul succes sau eșec al *Jurnalului* la noi; am auzit totuși părerea că publicul nostru, probabil, n-ar aprecia prea mult memorialistica lui Eliade, necunoscînd în general oamenii și situațiile evocate de el. Oricum, cu excepția memoriilor, în spațiul nostru cultural se conturează, în sfîrșit, o imagine mai completă a operei lui Mircea Eliade, iar cititorii lui nu mai sînt strict separați în specialiști, pe de o parte, și "consumatori de beletristică", pe de altă parte.

2. Pe parcursul încercării mele de a prezenta succint fazele receptării lui Eliade în Cehoslovacia/Cehia, am amintit cîteva circumstanțe extraliterare care au însoțit acest proces. Fără îndoială însă, cauzele bunei primiri a lui Eliade la noi decurg din calitățile intrinsece ale operei, printre care aș aminti cel puțin două, după părerea mea extrem de originale și atrăgătoare.

2.1. O trăsătură specifică a operei eliadiene considerate ca un întreg, este caracterul ei multicultural, evident în primul rînd ca o vie legătură între Occident și Orient. Această legătură se prezintă la Eliade ca o serie de polarități: modernitate-tradiție, raționalism-contemplare, spirit critic-religie; dar, în același timp, și ca un permanent dialog și o experiență a apropiării între cultura

occidentală și cea orientală. Eliade s-a situat pe el însuși între cele două lumi, iar opera sa a caracterizat-o drept dezvoltarea acestei moșteniri: "*Mais cette tension créatrice est peut-être un peu plus complexe chez nous, parce que nous sommes aux confins des empires morts, comme l'a dit un écrivain français. Etre roumain, pour moi, c'était vivre et exprimer, et valoriser, ce mode d'être dans le monde.*" (M. Eliade: *L'Épreuve du Labyrinthe, Entretiens avec Claude-Henri Rocquet*, Belfond, 1985, p. 117.) În această ordine de idei, ar trebui menționate studiile lui Eliade cu privire la religiile și doctrinele filozofice ale Orientului sau la mitologia Daciei și a Europei răsăritene. Dat fiind că numărul cititorilor lucrării comparative *De la Zalmoxis la Genghis-Han* va rămîne la noi foarte probabil mai restrîns decît acela al cititorilor romanului *Maitreyi*, aş accentua mai ales această din urmă imagine a unei întîlniri între civilizația europeană (întruchipată de studentul Allan) și cea indiană (în persoana tinerei poete Maitreyi). Sînt puține romane din literatura universală care exprimă atît de convingător, fără exotism gratuit, toate neînțelegerile și conflictele, dar, pe de altă parte, toate minunile unei asemenea întîlniri.

2.2. Un alt aspect incitant al operei lui Eliade constă în corespondențe bogate și plurivalente între opere literare și lucrări de specialitate. Această constatare e general cunoscută și admisă, deși autorul însuși a refuzat-o de cîteva ori (ca s-o dezvolte, dimpotrivă, în *Jurnal* și în *Memorii*) și reiese clar chiar din această parte a operei care stă la dispoziția cititorului ceh. De exemplu, în povestirile *Secretul doctorului Honigberger* sau *Nopti la Serampore*, el poate întrezări felul cum cercetătorul Eliade (vezi date autobiografice și folosirea primei persoane) se ocupă de două doctrine indiene, yoga și tantra. Din fericire, cititorul își dă repede seama că nu e vorba aici de o simplă ilustrare a unor probleme științifice, fiindcă structura artistică a povestirilor nu provine de la orientalist, ci de la scriitorul a cărui imaginație permite o gradație dramatică a misterului, o surprinzătoare discontinuitate în timp și spațiu, o permanentă confruntare și contopire între Sacru și Profan. În prozele fantastice mai recente, literatul refuza "colaborarea" conștientă cu savantul, istoricul religiilor, fiindcă simțea nevoia "*...de a scrie liber, de a inventa, de a visa, de a gîndi chiar, dar fără stringența gîndirii sistematice.*" (Citat după Sorin Alexandrescu: *Dialectica fantasticului*, prefața volumului *La fișănci și alte povestiri*, E.P.L., București 1969).

PENTRU O ABORDARE ȘTIINȚIFICĂ PRIVIND STUDIUL PREUNIVERSITAR DE FONETICĂ

NELU VICOL

Vehicularea ideii că fonetica alcătuiește un compartiment auxiliar al limbii s-a generalizat, în cadrul gramaticii și în manualele preuniversitare de limba română.

Fonetica școlară - ortoepia școlară - nu și-a găsit locul binemeritat în învățământul preuniversitar. Ea este abordată în programe și în manuale ca un auxiliar pedagogic al acestui învățământ, devenind astfel un *fenomen gramatical ad hoc*. Expansiunea explozivă a gramaticii asupra foneticii semnalează fenomenul decalajului ortoepic școlar. Gramatica școlară este, astfel, un «consumator fonetic» *in extenso* - un consumator fără efectul ortoepic scontat.

Linii de studiere a limbii în școală sunt verticale, dar și orizontale. Însă ce «meniu» fonologic-ortoepic i se oferă elevului la «masă» lui lingvistică dacă această «masă» fiind manualul de limba română?

Fonetica didactică a limbii române este prea puțin dezbătută spre o abordare științifică. De aici și justificata ei orientare privind aplicarea (practica) superficială de achiziționare a limbajului ortoepic.

Actualele programe și manuale preuniversitare de limba română fac impresia unui adevărat *patchwork* al foneticii și fonologiei care sunt cîrpăcite, împetrițate în blocul gramaticii. Prin ele este ignorată abordarea științifică a foneticii didactice. Insistența asupra acestei diminuări, ardoarea pentru simplismul însușirii foneticii sunt în contradicție cu scopul studierii limbii române, fiindcă cea mai dificilă sarcină a școlii «... nu e cum scriem, ci cum rostim un cuvînt; grea nu e ortografia, ci ortoepia» (S.Pușcariu, T.Naum).

Abordarea științifică a studiului preuniversitar de fonetică trebuie să atace următoarele robleme care cer o rezolvare echitabilă și rezonabilă:

1. cum pot fi integrate investigațiile fonetice în elaborarea unei programe și a unui manual preuniversitar de limbă română;
2. ce orientări teoretice la compartimentul «Fonologia limbii române» se pretează elaborării unei atare programe și unui atare manual;

3. ce concepții contemporane în materie de fonetică pot avea statutul de fonetică didactică;
4. care e tipologizarea normelor ortoepice (a materiei fonetice și fonologice) la nivelul studiului primar, gimnazial și liceal de limba română.

Dezbaterea științifică a foneticii didactice va decide rolul ei pregnant în arhitectura și în estetica limbajului sonor ortoepizat al elevului vorbitor.

În învățământul preuniversitar modelul de descriere a structurii fonetice a limbii române a fost și rămîne supus unui proces de adaptare - de simplificare la maximum - doar din punctul de vedere al accesibilității; perspectiva teoretică rămîne mai mult implicată în modul în care se face descrierea limbii, adică a nucleului de structuri și de reguli de funcționare esențială. Perspectiva normativă nu are oportunitatea scontată, iar cea teoretică, fiind minimalizată, nu distinge un fond comun, esențial al competenței și performanței lingvistice la nivel fonetic (fonologic), de altfel, cum există în manualele preuniversitare un fond lexical sau un fond gramatical. Ni se pare necesară o anumită rigoare științifică a cursului de fonetică în baza unei concilierii a punctelor de vedere privind «învățarea» foneticii atât sub aspectul funcționării normative, cât și sub aspectul limbii; fonetica trebuie orientată de raportul dintre elev și limbă, elev și studiul limbii, deoarece acest studiu se face din interior (sau și din interior). În acest sens, factorul cel mai important este conceperea manualului preuniversitar de limba română. Studiul foneticii preuniversitare trebuie să reprezinte trei nivele avînd trei perspective:

1. teoria limbii, deci teoria fonetică;
2. fonetica orientativă, deci de referință;
3. fonetica practică, deci didactică.

Deocamdată, în învățămînrul preuniversitar, nu există nici o variantă (constructivă) de fonetică practică și care s-ar baza la/pe dezbaterile din teoria limbii sau la/pe fonetica de referință reprezentată ca o «fonetică oficială» de Fonetica lingvistică.

Așadar, în studiul foneticii se impun stringent:

1. bază teoretică în acord cu știința contemporană a limbii;
2. un fond terminologic definind cu claritate conceptele prin care să se poată realiza o descriere exactă a compartimentului lingvistic enunțat.

Realizînd aceste perspective, studiul foneticii va constitui rezultanta dialogului dintre fonetică și gramatică și va armoniza, și va supune studiul foneticii principiului de coerență.

Din această perspectivă, studiul limbii române în școala preuniversitară se poate realiza concomitent în direcția asimilării științifice a foneticii și în direcția dezvoltării limbii în specificitatea ei.

Chiar dacă se recunoaște (ori se acceptă!) ideea că învățămîntul (studiul) foneticii în școală nu trebuie să însemne un scop în sine, totuși aici continuă a se face doar gramatică «într-un circuit închis»; în școala din Basarabia astfel continuă atît privilegiul analizei gramaticale insipide pentru analiza gramaticală searbădă, cît și cel al recunoașterii (deosebirii) sau etichetării (consemnării) faptelor primare de limbă (de gramatică). Iar cînd etichetarea (consemnarea) excesivă reprezintă un scop în sine, atunci terminologia gramaticală devine fundamentală pentru întregul studiu de limbă română; aici însă nu este necesar a fi justificată plenar fiindcă ea nu este utilă a servi unei alte activități. Este vorba de reducerea sau chiar anihilarea în programele școlare a obiectivelor învățămîntului (studiului) de fonetică. Programele școlare «nu au scăpat» totalmente și de regula generală de «universalitate»: dacă cerințele unor atare programe vor fi realizate cu exactitate, atunci la finele anului școlar elevii nu ar putea dobîndi, nici mai mult, nici mai puțin, decît «ciocnirea», lovitura «bumerangului gramatical» ce semnifică doar «quasi totalité de la grammaire» (1,132) - aici: a gramaticii române. În școala din Basarabia se cultivă așadar o confuzie între învățarea gramaticii și învățarea limbii sau este efectuată în special gramatologizarea (gramaticalizarea) limbii române.

Nu susținem aici ideea unei separări a obiectului lingvistic de obiectul fonetic sau gramatical; este admisibilă necesitatea dublei materii (lingvistica descriptivă - teoretică și lingvistica pedagogică - didactică). Obiectul lingvisticii pedagogice nu trebuie să fie doar «une terminologie minimale sans pretention scientifique dont l'objectif pratique serait explicitement pose» (2, 7). Dacă optăm pentru «o terminologie minimală fără pretenție științifică» (vehicularea ideii unei terminologii simple și utile) în studiul de lingvistică teoretică și aplicativă (dihotomia limbă - vorbire), atunci afectăm grav procesul privind explicarea multiplelor fapte ale dezvoltării acestei dihotomii. De aici și confuzia elevilor și a studenților cauzată de efectul eterogenității și lipsei de consensuri în materie de terminologie și de analiză lingvistică. Se cer eforturi considerabile pentru a concilia în manuale și programe demersul lingvistic și pedagogic, terminologia și interpretarea, fonetica și gramatica. Reevaluarea (sau armonizarea) terminologiei ține de o problemă a unui compromis: «compromis sur les données dont la terminologie doit rendre compte, compromis entre traditions et nouveauté, entre fidélité a la complexité de chaque système linguistique...» (2, 10). E necesar, indubitabil, să se relaționeze terminologia existentă a registrului de lingvistică pedagogică. Înțelegem prin aceasta «modelul didactic» al studiului foneticii și fonologiei care mizează pe:

1. evidențierea unor finalități și obiective generale cu rol reglator pe parcursul școlarității;
2. deciderea paradigmei didactice unitare și coerente care va deplasa accentul de pe «stocarea» sterilă de informație pe structurarea de capacități, atitudini și disponibilități de tip funcțional cu valențe ulterioare de «actualizare» și de «multiplicare» (3, 54);
3. crearea unei baze conceptuale coerente a unei programe pentru pedagogia Foneticii și Fonologiei;
4. acceptarea manualelor alternative privind «diversificarea strategiilor, ofertelor și situațiilor de învățare» ce vor aborda «decentralizarea» conținuturilor din programă... în sensul opțiunii pentru evaluarea nivelului de asimilare a competențelor, iar nu a unor «sinteze» prefabricate și, mai ales, tipizate» (4, 99-108).

Curriculum-ul educației lingvistice începe de la programa școlară care validează formele de acțiune, setul de obiective și conținuturi. Curriculum-ul este, așadar, o problemă didactică instituită de proiectul de programă. În învățământul din Republica Moldova (Basarabia) programa la limba română poate oare să-l «aducă pe elev din ipostaza «tabula rasa», în care este văzut de cele mai multe ori, la condiția învățării interactive» (4, 100) a foneticii și fonologiei? Semnificantul didactic poate fi transmis oare în semnificat didactic la compartimentele lingvistice vizate?

Varianta studiului din PROGRAMELE (5) pentru învățământul preuniversitar avute la dispoziția noastră are puține șanse de succes. Conglomeratul subiectelor de Fonetice și Fonologie în corpul Gramaticii conduce și la un conglomerat de noțiuni științifice pe care elevul trebuie să le posedă pentru a-și forma apanajul cultural al limbii materne. Includerea în programe (și în manuale), în mod abuziv, a unor noțiuni de gramatică și ignorarea (absența aproape totală) a altor noțiuni din structura (din nivelele) limbii nu poate fi îndreptățită, fiindcă o singură realizare nu rezolvă toate problemele puse de învățarea limbii materne.

Astfel, în Programa pentru anul de învățământ 1991/92 la *Fonetice și ortoepie, grafie și ortografie* sunt rezervate 25 de ore în clasa a V-a din cele 170 preconizate la cursul sistematic și 4 ore pentru studiul limbii materne în baza manualului integrat; în clasa a VI-a - 1 oră (Regionalismele) din 140 preconizate; în clasa a VII-a - 1 oră (Cuvintele de uz general. Dialectismele. Profesionalismele. Arhaismele, neologismele) din 102 preconizate; în clasa a VIII-a - 2 ore (Fonetica. Ortografia grupurilor de litere: che, chi, ce, ci, ghe, ghi, ge, gi, x (cs), (cz). Ortografia diftongilor și triftongilor. Accentul fonetic și accentul logic) din 103 preconizate; în clasa a IX-a - 0 (zero) din cele 85 de ore preconizate; în clasa a X-a - 7 ore din cele 35 preconizate; în clasa a XI-a - 0 (zero) ore din cele 10 preconizate.

Programa pentru anul de învățămînt 1992/93 reprezintă următorul tablou al Foneticii (Ortoepiei): în clasa a V-a - 15 din 140 de ore preconizate; clasa a VI-a - 1-2 din cele 103 ore preconizate (Ortoepia și ortografia abrevierilor); clasa a VII-a - 1 din 102 ore preconizate (Dialectismele); clasa a VIII-a - 1-2 din cele 103 ore preconizate (Fonetica și grafia. Ortografia grupurilor de litere: che, chi, ce, ci, ghe, ghi, ge, gi, x (cs), (cz). Ortografia diftongilor și triftongilor); clasa a IX-a - 0 (zero) din cele 85 de ore preconizate; clasa a X-a - 5 din cele 35 de ore preconizate; clasa a XI-a - 0 (zero) din cele 35 de ore preconizate.

Programa pentru anul de învățămînt 1995/96 reprezintă următorul tablou al Foneticii (Ortoepiei): clasa a V-a - 3 din 204 ore; clasa a VI-a - 2 din 170 de ore; clasa a VII-a - 66 de ore pentru Vocabular. Fonetică. Gramatică. Ortografie. Ortoepie. Punctuație. Repartizarea orelor numai pentru Fonetică (Ortoepie) nu este realizată ca pentru celelalte compartimente; clasa a VIII-a - 65 de ore pentru Vocabular. Fonetică. Gramatică. Ortografie. Punctuație. Nu sunt specificate și determinate conținuturile din fonetică (ortoepie); clasa a IX-a - același conținut ca în Programa 1992/93, adică 0 (zero) însă din 61 de ore preconizate; clasa a X-a - 19 ore de «Probleme dificile de gramatică, ortografie, stilistică (în baza practicii de comunicare orală și scrisă a elevilor)»; clasa a XI-a - 9 ore de «Probleme dificile de gramatică, ortografie, stilistică (în baza practicii de comunicare orală și scrisă a elevilor)».

Realizînd o simplă statistică, ne dăm foarte bine seama că din numărul total de 1842 de ore, incluse în Programele vizate pentru clasele a V-a - a XI-a la limba română, subiectelor (conținuturilor de fonetică (ortoepie) le sunt preconizate doar 68 (+2) ore. De Fonologie nici nu mai vorbim - nu este preconizată nici o oră. Această situație reclamă decalajul ortoepic, pronunția coruptă, provincială și invaliditatea fonologică a elevilor vorbitori.

Lapsusurile menționate au generat, menținînd, o necorespondere sau nonconcordanță a Programelor analizate și a celor (6) de la admiterea în facultățile de profil.

Din cele expuse este evident că Fonetica (Ortoepia) și Fonologia nu sunt explorate îndeajuns în școala preuniversitară din Republica Moldova. Sunt necesare completări, revederi ale conținuturilor acestor compartimente prin instrumente de lucru (programe, manuale, studii etc.).

BIBLIOGRAFIE

1. Tomassone, Roberte, Quelques remarques sur l'usage et le non-usage de la terminologie grammaticale en France. // *Travaux de linguistique*. - Louvain-la-Neuve, 1995, Nr. 31
2. Branca-Rosoff S. et Willems D., *Une simplification terminologique est-elle possible?* // *Travaux de linguistique*. - Louvain-la-Neuve, 1995, Nr. 31
3. Crișan, Alexandru, *Literatura națională și limba maternă în învățământul liceal european*. // Revista «Limba Română». - Chișinău, 1996, Nr. 5-6
4. Vezi: Costea Octavia, *Sugestii pentru predarea/învățarea limbii și literaturii române în gimnaziu*. // Revista «Limba Română». - București, 1994, Vol. III-IV
5. A) *Limba și literatura română. (Scrisoare metodică)*. - Chișinău, 1991; B) *Programa de limba și literatura română (pentru clasele V-XI)*. Valabilă în perioada de tranziție. - Chișinău, 1992; C) *Programe. Limba și literatura română. Clasele V-XI*. (Valabile pentru anul de învățământ 1995-1996). - Chișinău, 1995
6. Vezi: *Admiterea '96, Programa și probe la concurs*. - Chișinău, 1996

ASUPRA TENDINȚEI DE TRECERE A VERBELOR DE LA CONJ. A 2-A LA CONJ. A 3-A

VLADIMIR ZAGAEVSCHI

ABSTRACT. On the Tendency of Verbs to Pass from the 2nd to the 3rd Conjugation. Verbs had manifested a tendency to pass from one conjugation to another already in Latin. The phenomenon takes place also today with certain regularity. There exists a reciprocal crossing from one conjugation to another between verbs of the 1st and 4th, as productive and rich conjugations, and between those of the 2nd and 3rd conjugation which are weak, have a limited number of verbs and are not productive.

The tendency of passing from the 2nd to the 3rd conjugation remains to be the strongest, but it works to the prejudice of the "donor" -conjugation, the 2nd, which even so consists only of about 17 underived inherited verbs.

We consider that this tendency should better be stopped than encouraged through dictionaries and guidebooks. Thus we would contribute to the maintaining of that equilibrium of the system that language tries to preserve insomuch as possible.

În limba română verbul cunoaște patru conjugări, pe care le-a moștenit din latină. Dar încă în limba-mamă verbele manifestau tendința de a trece de la o conjugare la alta [5, p.188; 8, p.287; 10, p.77]. Schimbările de conjugare, ca de altfel și multe alte schimbări în limbă, au loc în cadrul anumitor legități menite să mențină și să stabilizeze o stare de echilibru, de echilibru dinamic, o stare de armonie a unităților categoriale și a elementelor limbii.

S-a putut observa că fenomenul trecerii verbelor de la o conjugare la alta se produce nu în mod sporadic, ci cu o anumită regularitate. Astfel, există o trecere reciprocă de la o conjugare la alta între verbele de conj. 1 și a 4-a, pe de o parte, ca niște conjugări productive și cu un număr bogat de verbe¹, și tot așa o

¹ După calculele lui Alf Lombard (în *Verbe roumain*), făcute pe bază de dicționare, în limba română sînt 2568 de verbe de conj.1 și 2998 de verbe de conj. a 4-a [7, p.231].

trecere a verbelor de la conj. a 2-a la a 3-a și invers, acestea din urmă fiind, dimpotrivă, niște conjugări slabe, cu un număr limitat de verbe și puțin productive². Pot exista și, în realitate, sînt înregistrate, ce-i drept, în mod sporadic, treceri și între verbele celorlalte conjugări [5, p.188; 8, p.287; 10, p.77-89].

În cele ce urmează ne propunem să examinăm doar tendința trecerii verbelor de la conj. a 2-a la conj. a 3-a, fenomen persistent, care antrenează în acest proces majoritatea verbelor de conj. a 2-a [4, p.268; 5, p.192].

Dinamismul cu care tendința în discuție este pusă, la ora actuală, în circulație și propagată se explică prin faptul că pornește, prin intermediul numeroaselor publicații mass media, de la centrele mari de cultură spre periferii, cu alte cuvinte, fenomenul este propagat de ziaristi, chiar de poeți, aceștia din urmă recurgînd la variante morfologice din necesități de versificație (rimă, ritm), iar pe cale orală, inovația lingvistică este preluată și răspîndită de oamenii instruiți, influențați de mijloacele mass media. Mai mult chiar, DOOM sancționează verbele *a rămîne*, *a ține* și *a umple* în varianta lor de conj. a 3-a. Conform datelor geografiei lingvistice, însă, aceste verbe circulă, pe întregul spațiu glotic românesc, după cum vom vedea, în varianta lor de conj. a 2-a (*a rămînea*, *a ținea* și *a umplea*). Dar, mai întîi, să urmărim fenomenul din perspectiva lui istorică.

Verbele de conj. a 2-a în discuție, cu tendință la ora actuală de a trece la conj. a 3-a, în limba latină erau de conj. a 2-a [v. SDELM, DLR]³. În latina clasică verbele *a bea*, *a cădea* și *a încăpea* erau de conj. a 3-a [v. SDELM, DLR, - *bibere*, *cadere*, *capere*], iar într-o perioadă mai veche ele trec de la conj. a 3-a la conj. a 2-a [7, p.228; 8, p.287]. Dimpotrivă, verbul *a (se) teme*, cunoscut azi ca verb de

² Inventarul de verbe de conj. a 2-a numără aproximativ 48 de verbe [4, p.265], 17 din ele fiind moștenite din latină [4, p.268; 5, p.192]. *Gramatica Academiei* susține că ele ar fi vreo 20 [6, p.246]. Al.Graur prezintă numai 15, inclusiv verbul *a scădea*, format de la *a cădea* [7, p.192]. Restul constituie derivate de la cele moștenite (*a dispărea*, *a prevedea* etc.), unele din ele fiind de dată mai recentă (*a complăcea*, *a displăcea*, *a revedea* ș.a.).

Numărul verbelor de conj. a 3-a atinge cifra de 290 [4, p.268], inclusiv cele moștenite, derivate cu prefixe pe teren propriu, unele reprezentînd formații neologice (*a compune*, *a conduce*, *a impune*, *a induce*, *a reduce* ș.a.). După Al. Graur verbe de conj. a 3-a sînt în total în număr de 95 [7, p.191].

³ SDELM prezintă 16 verbe care în latină erau de conj. a 2-a: *cadere* (a cădea), *capere* (a încăpea), *dolere* (a dura), *excadere* (a scădea), *habere* (a avea), *implere* (a umplea), *jacere* (a zăcea), *parere* (a părea), *placere* (a plăcea), *potere* (a putea), *remanere* (a rămînea), *sedere* (a șede), *tacere* (a tăcea), *tenere* (a ține), *videre* (a vedea), *volere* (a vrea). Verbul *a mînea* (lat. *manere* - DLR) în SDELM nu figurează, iar verbul *a bea* e prezentat verb de conj. a 3-a (*bibere*).

conj. a 3-a, astfel înregistrat de toate dicționarele, în latină era de conj. a 2-a [7, p.228; vezi în SDELM, DLR - *timëre*]. De aici se vede că între verbele de conj. a 2-a și de conj. a 3-a a existat totdeauna o tendință de trecere reciprocă de la una la alta.

În secolul al XVI-lea, în primele monumente literare scrise, încă nu apar variante de conj. a 3-a ale verbelor de conj. a 2-a, inclusiv variantele *a rămînea*, *a ținea*, *a umple*, înregistrate azi în DOOM și în alte dicționare [7, p.229].

În scrierile de mai târziu, la cronicarii moldoveni și munteni, în operele scriitorilor din secolele următoare, inclusiv ale celor din prima jumătate a sec. al XIX-lea, înregistrăm verbele în discuție în varianta lor de conj. a 2-a (*a rămînea*, *a ținea*, *a umplea* ș.a.): **voiu rămînea**⁴ (Biblia de la București, 44/33); *Iară mila mea cea mare/ Va ținea cu dinții tare* (Dosoftei, *Opere poetice*, Chișinău, 1989, p.131); *să temură a rămînea* (Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1958, p.219); *mai poți umplea* (ib., p.192); **vor ținea** *turcii pacea* (M.Costin, *Letopisețul Țării Moldovei...*, Chișinău, 1972, p.99); *boieri, pe care-i vor plăcă* (I.Neculce, *O samă de cuvinte. Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1969, p. 257); *ori în care izvod îi va plăcea* (D.Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Chișinău, 1957, p.216); *în samă nu-i vor ținea* (ibidem); *de s-ar face și s-ar ținea* (ibidem); *Că într-acest chip lucrul de va rămînea* (ibidem, p.200); **vor rămînea** (ibidem, p.272); **pot ținea** (*Cronica lui Radu Greceanu*, în *Cronicari munteni/ Prefață* de Al. Piru/ Biblioteca școlarului, București, 1965, p.116); *Români cu bărbăție, cu inimi de căldură/ Vor rămînea toți frați* (Al.Donici, *Rostiri adînci*, în *Viața Basarabiei*, 1932, nr.5, p.5); *De ar ținea minte măcar* (C.Stamati, *Neneaca, cuconașul și dascălul*). A Russo în *Cugetări* folosește de mai multe ori numai varianta **a rămînea** (grafic: *a rămîné*), adică pe cea de conj. a 2-a, în diverse forme gramaticale cu infinitivul (vezi Alecu Russo, *Opere*, Chișinău, 1989, p.65, 78, 80, 81, 82 bis, 89, 122, passim).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea începe să se manifeste o tendință de trecere a unor verbe de conj. a 2-a la conj. a 3-a, vorba fiind, mai ales, de verbele *a rămînea* și *a ținea*, care pun în circulație variantele *a rămînea* și *a ținea*. Totuși, în lucrările de proză și în cele publicistice rămîn a fi folosite numai variantele oxitone, adică cele de conj. a 2-a. Iată cîteva exemple edificatoare: *Gramatica latină parcă ar fi granit turnat, este unică între gramatici și va rămînea...* (Titu Maiorescu, apud D.Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, p.388); *Iar societatea ar rămînea* (grafic: *ar rămîné*) *nebîntuită* (I.Creangă, *Cinci pîini*); *nicovala vă va ținea* (grafic: *vă va ținé*) *în spate* (idem, *Acul și barosul*); *și poate că modul de a*

⁴ Din considerente de economie a spațiului prezentăm exemplele în microcontext.

rămînea pe lîngă el e defectuos (M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol.I, ed. I.Scurtu, 1905, p.68); *Nimic din tine-n urmă nu va mai rămînea* (Veronica Micle, *Și pulbere, țărîină*); *Al tău geniu peste veacuri rămîné-va pe pămînt* (idem, *Lui X...*); **Va rămînea** pe-acest pămînt (idem, *Să știi că oriunde...*); *Ai tăi sîntem! Străinii/ Te-ar pierde de-ar putea/ Dar cînd te-am pierde, Doino,/ Ai ci vom rămînea?*(G.Coșbuc, *Doina*).

Marele nostru poet M.Eminescu, însă, în poezie, din necesități de versificație (ritm, rimă) folosește ambele variante - *a rămînea* și *a rămîne*, *a ținea* și *a ține*: **Rămîneți** dară cu bine, sînte firi vizionare,/ *Ce făceați valul să cînte, ce puneți steaua să zboare (Epigonii)*; *Și prin codri iști de-aramă, rămîneți* aicea singuri (*Călin nebunul*); *Cînd prin crengi s-a fi ivit/ Luna-n noaptea cea de vară/ Mi-i ținea* de subsuoară/ *Te-oi ținea* de după gît (*Floare albastră*), dar și: *Singuri voi stejari rămîneți*,/ *De visați la ochii vineți (Freamăt de codru)*; *Iar noi locului ne ținem*,/ *Cum am fost, așa rămînem (Revedere)*.

La ora actuală tendința de trecere a verbelor de conj. a 2-a la conj. a 3-a s-a extins și asupra altor verbe, în poezie (din necesități de versificație) și în publicistică întîlnindu-se atît varianta oxitonă (de conj. a 2-a), cît și cea paroxitonă (de conj. a 3-a) a verbelor în discuție: *a apărea* și *a apare*, *a cădea* și *a cade*, *a încăpea* și *a încape*, *a părea* și *a pare*, *a plăcea* și *a place*, *a putea* și (chiar și) *a poate*, *a tăcea* și *a tace*, *a ținea* și *a ține*, *a umplea* și *a umple*, *a vedea* și *a vede*⁵ ș.a.

Pentru poezie vom aduce exemple atît cu varianta oxitonă, de conj. a 2-a, cît și cu varianta paroxitonă, de conj. a 3-a, ambele variante, fiecare în context concret, fiind comode la păstrarea structurii ritmice a versului: *Cu ochii mamei luna mă caută de sus*,/ *Ce rău mi-ar pare* azi nimic să nu-mi fi spus (I.Vatamanu, *Cu ochii mamei, luna...*); *Mi-ai urat, bădie*,/ *Cuibul ca să-mi fie*,/ *După cum mi-ar place*,/ *Cu noroc și pace* (P.Boțu, *Blestem*); *Copil curat la inimă/ și-n gînd*,/ *bolnav de adevăr și/ de dreptate*,/ *te-ai înălțat de-asupra/ pe pămînt/ mai sus cît Dumnezeu/ ar poate* (G.Vodă, *La monumentul lui Pușkin*); *Și vei tace* lung cu mine,/ *Cu vază tulbur și durut*,/ *Casă văduvă și tristă/ De pe margine de Prut* (Gr.Vieru, *Casa mea*); *Pasul greu al orelor ar tace*,/ *Iz de tei va bate la ferestre*,/ *Eu mă voi găti de moarte-n pace*,/ *Ca voinicul cela din poveste* (A.Busuioc, *Nemurirea*); *Pe cele din urmă cărări/ de cenușă de-a pururea/ moartea ar tace* (L.Deleanu). De asemenea e folosită, în egală măsură, varianta oxitonă, de conj. a 2-a atunci, cînd e cerută de măsura versului sau de rimă. Exemple: *Hai la horă, măi băieți*,/ *Care vreți, care puteți*,/ *Care nu - mai rămîneți* (D.Matcovschi, *LA*, 26 septembrie, 1996, p.3); *Doar noi amîndoi și-a noastră iubire*,/ *Rătăcind fericiți, pe-aici am ajuns*,/ *Iubito, nu-mi spune nimic. Să tăcém* (I.Vatamanu, *În cetate*).

⁵ Această formă e înregistrată de *Gramatica Academiei* [6, p.246].

Se știe că mijloacele mass media sînt totdeauna mai receptive față de inovațiile/"inovațiile" care apar în limbă. Publiciștii (ziariștii, scriitorii) le pun cu ușurință în circulație și le propagă cu multă libertate, chiar dacă fenomenul dat nu este legiferat de normele literare. Exemple: *căci dragostea niciodată nu va cade* (FM, 3 ianuarie 1997, p.14); *Și iată ne-am grăbit să ne subțiem și să ne strîmbăm, numai să încapem, să trecem toate SEZAM-urile literare* (S.Saca, LA, 24 septembrie 1987, p.5); *L-aș lua pe Nicolae Esinencu, deoarece n-am reușit să-l citesc. Ce-i drept, nu știu, dacă mi-ar încape în bagaje* (P.Cărare, ibidem); *Fănel începu a nu-mi prea place* (Iu.Cîrchelan, Tata); *Ne găsim mereu stăpîni, pentru că ne complacem în situația de sclavi* (LA, 28 noiembrie 1996, p.3); *Mi-ar place mult să polemizez* (Em.Galaicu-Păun, FM, 21 martie 1997, p.10); *dar nu cred că sunt genul care i-ar place lui* (FM, 14 februarie 1997, p.21); *Nu zic că nu mi-ar place să merg la mare sau la munte* (FM, 27 iunie 1997, p.16); *am auzit că ne citiți și ne placem* (S, 18 octombrie 1996, p.2); *Și dacă vă place cineva și placeți cuiva, alegerea Dv. e dreaptă* (S, 15 noiembrie 1996, p.13); *Dacă îl telefonați, el va ști că îl placeți* (S, 3 ianuarie 1997, p.31); *Ca gen, mi-ar place unul ca Richard Gere* (ibidem, p.25); *puțin probabil că asta le va place* (S, 31 ianuarie 1997, p.12); *Aș tace, aș tace, dar mai tare te uit* (I. Vatamanu, De afîta mare de vreme); *Să tacem chitic? Văduviți de Marele Trecut?* (D.Matcovschi, LA, 18 aprilie 1996, p.2); *Uneori e bine să și mai taceți* (Radio-Chișinău, progr.I, 13 noiembrie 1996):

Paralel, aceleași mijloace mass media folosesc și varianta oxitonă, de conj. a 2-a, a verbelor în discuție, inclusiv variantele *a rămîneă, a țineă, a umpleă*, legiferate în DOOM în variantele lor de conj. a 3-a (*a rămîne, a ține, a umple*). Exemple: *A umplut mașina cu cărți., nu mai încăpăm în ea* (Gr.Vieru, LA, 31 octombrie 1996, p.5); *Moldova e în pericol de a încăpea pe cine știe ce mîini* (S, 15 noiembrie 1996, p.10); *Mi-ar plăcea mai mult această întrebare...* (Leo Bordeianu, LA, 5 decembrie 1996, p.5); *ca și cum mi-ar plăcea doar procesul incipient de lansare* (Viorel Mihail, S, 11 aprilie 1997, p.1); *De multe ori mi-ar plăcea... să rîd și să vorbesc tare* (S, 18 aprilie 1997, p.9); *Totul va rămînea pe vechi* (LA, 31 octombrie 1996, p.3); *Totul va rămînea ca și în prezent* (LA, 28 noiembrie 1996, p.3); *Care din aceste două forme va rămînea în uz?* (LA, 22 mai 1997, p.8); *bibliotecile școlare din Basarabia vor rămînea* (Țara, 16 mai 1997, p.3); *pentru că altminteri acest teritoriu ar rămînea în afara oricărui control* (FM, 28 februarie 1997, p.5); *rămîném* (Radio-Chișinău, postul "Luceafărul", 30 august 1997); *Ce tăceți, domnilor..?* (I.Druță, Viața și moartea moldovenilor, în Moldova suverană, 18 februarie 1995, p.2); *Din păcate nu știe*

nici a vorbi, nici **a tăcea** (N.Dabija, *LA*, 14 noiembrie 1996, p.2); *Cît o vor ținea* puterile (*Glia drochiană*, 26 iulie 1997, p.4); **voi umplea** găurile (Leo Botnaru, în revista *Contrafort*, 1997, nr.5-6, p.17).

Scriitorii de talent cunosc și folosesc în operele lor, concomitent, chiar în aceeași operă literară, și o variantă, și alta, vorba fiind aici numai de variantele *a rămînea* și *a rămîne*, *a ținea* și *a ține*, legiferate în DOOM în varianta lor de conj. a 3-a. Exemple: *Amu au rămas numai doi. Mîine-poimîne n-a rămînea* nici unul și s-a trece și numele nostru (I.Druță, *Păsările tinereții noastre*); *D-apoi că fără hrean putem rămîne* cu bucatele pe masă (ibidem); *Să-l port așa, pînă ce oi rămînea* cu funia în mîină și cu umbra lui legată de dînsa (Vl.Beșleagă, *Zbor frînt*); *Și totuși dacă are să apuce în altă parte, încă nu-i nădejdea pierdută, căci vor rămîne* în mintea ta, vor stărui în fața ochilor tăi întîmplările ce le-auzi (ibidem); ~ *Să trăiești, Rusando! Ia sama că mi-i alinta mînzul și n-am să-l pot ține* la casă - a vrea numai colaci (I.Druță, *Frunze de dor*); *Și-i așa de crud, așa de tinereț, sărmanul, că nici măcar lacrimile nu și le poate ținea* (Vl.Beșleagă, *Zbor frînt*); *Mai întîi, nucul sloboade rădăcini adînci și nu va permite pămîntului să alunece, să se spele. Îl va ținea* grămadă (M.Gh.Cibotaru, *Semănătorii*).

Despre ce ne vorbesc graiurile teritoriale?

Autorii manualului *Dialectologie română* [3, p.167] ne informează că "în graiurile aparținînd subdialectului muntean sînt mai frecvente decît în celelalte graiuri schimbările între conjugarea a 2-a și a 3-a, de obicei în favoarea conjugării a 3-a (*a tace, a place, a pare, a scade, a cade*)".

Tocmai aceste variante de conj. a 3-a ale verbelor de conj. a 2-a, caracteristice pentru unele graiuri muntenești, au fost preluate de către publiciștii de la București ca pe niște găselnițe, folosite și propagate cu exces de zel, după părerea noastră, în mijloacele mass media. Gestul a fost imitat și urmat de publiciștii de la Chișinău, în mod firesc, în sensul orientării lor spre o formație lingvistică nouă, spre ceva neologic sau poate chiar spre ceva "mai literar".

Totuși, după cum am putut vedea din exemplele prezentate mai sus, exemple spicuite din mijloacele mass media de la Chișinău, există o oarecare incertitudine în folosirea celor două variante ale verbelor în discuție, publiciștii lăsînd mult loc și pentru variantele oxitone, de conj. a 2-a, inclusiv a variantelor *a rămînea*, *a ținea*, *a umplea*, nelegiferate de DOOM, dar folosite de masa vorbitorilor, în primul rînd, de cei de la țară.

Chiar însăși *Gramatica Academiei* [6, p.246-247] manifestă nesiguranță atunci cînd încearcă să determine care din cele două variante ale verbelor în discuție - *a rămînea* /*a rămîne*, *a ținea* /*a ține* și *a umplea* /*a umple* - ar fi de conj. a 2-a, cu tendința de a trece la conj. a 3-a, sau invers: de conj. a 3-a, cu tendința de a trece la conj. a 2-a. Astfel, cînd se vorbește despre "o tendință,

aproape generală, de trecere a unor verbe cu toată paradigma lor de la conj. a 2-a la a 3-a", alături de alte cazuri: *a cădea* > *a cade*, *a plăcea* > *a place*, (chiar și) *a vedea* > *a vede...*, se aduce și exemplul: *a rămînea* > *a rămîne*, adăugîndu-se că, dintre toate, *a rămîne* a fost adoptat de limba literară [6, p.246]. Despre verbele *a ține* și *a umple*, însă, legiferate în aceste variante de DOOM, se spune că, alături de alte verbe de conjugarea a 3-a, (*a face*, *a bate*), sînt supuse unei influențe sporadice (numai la unele forme) din partea verbelor de conjugarea a 2-a, ajungîndu-se la variantele: *a făcea*, *a bătea*, *a ținea*, *a umplea* [6, p.246-247].

În pofida faptului că verbele *a rămîne*, *a ține* figurează în DOOM în aceste variante, de conj. a 3-a, în *Tratat de dialectologie romînească* [9, p.178] se susține, cu trimitere la hărțile ALR [2, hh. 2126-2127], că există o tendință de trecere a numeroaselor verbe de la conj. a 3-a la a 2-a, aducîndu-se drept exemple verbele: *a ține* > *a ținea*, *a rupe* > *a rupea*, *a rămîne* > *a rămînea* etc.

Să ne adresăm acum în mod direct hărților respective ale atlaselor lingvistice.

VERBUL A RĂMÎNE

Atlasul lingvitic român [2], harta 1940 *rămînem; rămîneți*, fixează forma de conj. a 3-a (*rămînem, rămîneți*), exclusiv în trei puncte anchetate din sudul Țării: un punct (872) din sudul Olteniei și două puncte (705, 791) din Muntenia (unul din partea de est și celălalt din partea de vest). O altă hartă, harta 2126 *a rămîne*, înregistrează varianta paroxitonă (*a rămîne*) în șase puncte anchetate: cinci din ele figurînd în partea de sus a Țării, printre care trei puncte (836, 848, 872) în Oltenia, un punct (705) în estul Munteniei, un alt punct (987) în sudul Dobrogei și, în cele din urmă, al șaselea punct (316) în Crișana. În toate celelalte puncte anchetate s-a răspuns cu varianta de conj. a 2-a (*a rămînea*)⁶.

Atlasul lingvitic moldovenesc [1], prin harta 494 (*noi rămînem*, ne vorbește de faptul că, din cele 240 de puncte anchetate ce cuprind graiurile din Basarabia, din Transnistria, din partea de nord a Bucovinei (reg. Cernăuți, Ucraina) și partea de nord a Maramureșului (reg. Transcarpatică, Ucraina), din toate enclavele din Ucraina de est, Rusia, Kîrgîzstan ș.a., ~ la varianta de conj. a 3-a, *a rămîne* (prin forma *noi rămînem*), s-a răspuns numai în două puncte

⁶ Tudor Arghezi, fiu de țărani originari din Oltenia, născut la București, unde și-a făcut și studiile liceale, folosește în opera sa varianta oxitonă (*a rămînea*): *cînd va zbură din pînjenîșul ei, va fi noapte și va rămînea tot nevăzut* (Tudor Arghezi. *Șimburii din miezuri*// *Scrieri*. Vol.6, Poeme. - București, 1964, p.12); și *ar rămînea copiii fără de îngeri și n-ar mai fi cine să trezească florile albastre* (id., *Îngerii* // *Scrieri*. Vol.7, Proze. - București, 1964, p.148).

anchetate din sudul Basarabiei: s.Aluat (201), r.Ciadîrlunga, și s.Alexandru Ioan Cuza (212), r. Vulcănești. În toate celelalte puncte anchetate (238 la număr) s-a răspuns exclusiv prin forma oxitonă (*noi rămîném*).

VERBUL A **ȚINE**

Conform datelor ALR [2], harta 1944 *ținem; țineți*, se conturează următorul tablou: prin varianta de conj. a 3-a a verbului (*ținem, țineți*) s-a răspuns în numai patru puncte anchetate: două din Oltenia (812, 872) și două din Muntenia (unul din partea de vest - 791 și altul din partea de est - 705). În toate celelalte puncte s-a răspuns prin formele oxitone: *ținém, ținéți*. O altă hartă, harta 2127 *a ține*, fixează varianta paroxitonă *a ține* într-un singur punct (812) din Oltenia. În toate celelalte puncte s-a răspuns cu varianta de conj. a 2-a (*a țineá*).

Atlasul lingvistic moldovenesc [1] harta 503 (*noi îl ținem*), înregistrează varianta de conj. a 3-a (*noi îl ținem*) în numai 12 puncte din cele 240 de puncte anchetate, inclusiv opt localități din sud-vestul Basarabiei: s. Văleni (punctul 201), Alexandru Ioan Cuza (212), Slobozia-Mare (214), Giurgiulești (218) - r. Vulcănești (Republica Moldova), ~ s. Anadol (217), s. Frecăței (219), s. Barta (221), s. Cartal (222) - r. Izmail (reg. Odesa, Ucraina); două puncte din partea de sud a Transnistriei: s. Șipca (136), r. Grigoriopol, și s. Ciobruciu (168) - r. Slobozia, și, în cele din urmă, două puncte din enclave: s. Novoukrainka (229), reg. Kirovograd, Ucraina, și s. Kișiniovka (236), ținutul Primorie, Federația Rusă. În toate celelalte 228 de puncte anchetate s-a răspuns prin forma de conj. a 2-a (*noi îl ținém*).

În concluzie s-ar putea spune următoarele: în mass media și în scrierile poetice și publicistice ale unor condeieri pot fi întâlnite paralel, alături de variantele oxitone ale verbelor de conj. a 2-a (*a cădea, a părea, a plăcea, a putea, a tăcea* ș.a.), și variante paroxitone, adică de conj. a 3-a (*a cade, a pare, a place, a poate, a tace* ș.a.). Poetii le folosesc din necesități de versificație. Unele din aceste din urmă variante au fost legiferate drept normă în mod pripit, credem noi, căci, în realitate, există o nesiguranță în folosirea lor atât din partea publiciștilor, cât și din partea scriitorilor de talent, aceștia ezitând între o variantă sau alta. În afară de aceasta, graiurile teritoriale de pe întregul masiv lingvistic dacoromân, cu excepția unui număr de numai câteva localități anchetate, înregistrează variantele oxitone ale verbelor în discuție (pentru *a rămîne* și *a ține* vezi: ALR II.s.n., vol. VII, hh. 1940, 1944, 2126, 2127 și ALM, I, II, hh.94, 503).

Din cele relatate, dat fiind inventarul și așa sărac al verbelor de conj. a 2-a (cc. 48 verbe cu cele derivate și neologice), ne gândim dacă această tendință, în loc de stimulare prin legiferarea ei în dicționare și îndreptare (vezi *a rămîne, a ține, a umple* - DOOM), nu ar trebui, poate, dimpotrivă, să fie "stăvilită". Astfel

am contribui nu la zdruncinarea, ci tocmai la păstrarea aceluși echilibru al sistemului pe care limba caută să-l mențină pe cât posibil.

BIBLIOGRAFIE

1. *Atlasul lingvistic moldovenesc*. Vol. I, partea a 2-a: *Fonetica* de R.Udler; *Morfologia* de V.Melnic. ~ Chișinău, 1968.
2. *Atlasul lingvistic român*, partea II, serie nouă, vol. VII. ~ Institutul de lingvistică și Istorie Literară al Academiei R.S.R., Filiala Cluj, 1972.
3. M.Caragiu Marioțeanu, Șt.Giosu, L.Ionescu-Ruxăndoiu, R.Todoran. *Dialectologie română*. ~ București, 1977.
4. *Curs de gramatică istorică a limbii moldovenești*. ~ Chișinău, 1964.
5. *Curs de gramatică istorică a limbii române*. ~ Chișinău, 1991.
6. *Gramatica limbii române*. Vol. I, ed. a II-a./ Academia R.P.R. ~ București, 1963.
7. Al.Graur. *Tendințele actuale ale limbii române*. ~ București, 1968.
8. Florica Dimitrescu, Viorica Pamfil, Elena Barborică et alii. *Istoria limbii române*. ~ București, 1978.
9. *Tratat de dialectologie românească*. Coordonator: Valeriu Rusu. ~ Craiova, 1984.
10. V.C.Zagaevski. *Studii de gramatică dialectală comparată*. ~ Chișinău, 1990.

ABREVIERI

1. *DLR* ~ *Dicționar latin-român*. Redactor responsabil: Rodica Ocheșanu. ~ București, 1962.
2. *DOOM* ~ *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. Redactor responsabil: Mioara Avram. ~ București, 1989.
3. *SDELM* ~ *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*. Redactori: N.Raievschi, M.Gabinschi. ~ Chișinău, 1978.
4. *FM* ~ *Flux*. Magazin săptămânal, Chișinău, 1978.
5. *LA* ~ *Literatura și arta*, săptămânar, Chișinău.
6. *S* ~ *Săptămîna*, săptămânar, Chișinău.